OPASNOSTI I ŠTETNOSTI PO ZDRAVLJE I ŽIVOT LJUDI PRILIKOM PROCESA EKSPLOATACIJE TERMOENERGETSKIH TEHNIČKIH SISTEMA

THE DANGER AND HARM TO THE HEALTH AND LIFE OF PEOPLE DURING THE PROCESS OF EXPLOITATION OF THERMAL ENERGY TECHNICAL SYSTEMS

Pregledni naučni rad

*Bojan Gavrilović, MA**

SAŽETAK

Eksploatacija termoenergetskih postrojenja ima veoma štetna dejstva koja za posljedicu imaju i emisiju i misiju. Otpadni produkti se odlažu u vodu, vazduh i zemljište što izaziva kolateralnu štetu i smanjuje kvalitet životne sredine. Termoenergetska postrojenja prilikom procesa proizvodnje energije koriste različita goriva, čime se putem sagorijevanja oslobađa velika količina otpadnih i štetnih gasova koji završavaju u atmosferi.

Izvori opasnosti po zdravlje i život ljudi su mnogobrojni, prednjače otrovne i nagrizajuće materije. Najčešći oblici su trovanje ugljen monoksidom iz dimnih gasova ili ispusnih plinova motora, zatim trovanje ugljen dioksidom, sumpornom kiselinom, amonijakom, hlorom i živom.

Ključne riječi: Otrovne materije, trovanje, zagađenje životne sredine.

ABSTRACT

The exploitation of thermal energy plants has very harmful effects that result in both emission and mission. Waste products are dumped into water, air and soil, which causes collateral damage and reduces the quality of the environment. Thermal energy plants use different fuels during the energy production process, which releases a large amount of waste and harmful gases that end up in the atmosphere through combustion.

* *Služba za zajedničke poslove Vlade Republike Srpske, e-mail: bojangavrilovic@fkn.unsa.ba i bojang82@gmail.com*

The sources of danger to people's health and life are numerous, leading to toxic and corrosive substances. The most common forms are carbon monoxide poisoning from exhaust gases or engine exhaust gases, followed by carbon dioxide, sulfuric acid, ammonia, chlorine and mercury poisoning.

Key words: Toxic supstances, poisoning, environmental pollution.

UVOD

Sagorijevanje predstavlja složen fizičko-hemijski proces pri čemu se iz goriva oslobađa hemijski vezana toplota kao rezultat spajanja kiseonika sa sagorivim sastojcima u gorivu. Prilikom hemijske reakcije gorive materije (goriva) sa kiseonikom oslobađa se određena količina toplotne energije (toplota), pri čemu nastaju produkti sagorijevanja ili odlazni gasovi. Kao i druge hemijske reakcije, tako i sagorijevanje nastupa u uslovima kada su zapremina (V) i temperatura (T), ili pritisak (p) i temperatura (T) konstantni, (primjer: sagorijevanje goriva u motorima sa unutrašnjim sagorijevanjem ili sagorijevanje u ložištima parnih kotlova). Može da bude potpuno i nepotpuno. Kod potpunog sagorijevanja produkti ne sadrže gorive materije, dok kod nepotpunog u produktima se nalaze gorivi gasovi od kojih prednjači ugljen monoksid (CO), zatim sumpor dioksid ($S0_2$) i azotni oksidi ($N0_x$).

Kao primarni resurs u proizvodnji električne energije termoelektrane koriste ugalj pri čijem izgaranju se emituju čvrste čestice (PM) (silicijum, aluminijum, oksidi gvožđa, leteći pepeo, itd.), a nastaju različiti štetni gasovi (ugljen monoksid, oksidi sumpora, oksidi azota, policiklični ugljovodonici, hlor, amonijak i drugi). Upotreba uglja kao resursa sem uticaja na kvalitet zraka dovodi i do zagađenja voda, kako površinskih tako i podzemnih, utiče na kvalitet zemljišta, na biljni i životinjski svijet i život i zdravlje ljudi (Gavrilović, 2021, str.10).

Iz navedenog možemo vidjeti da se radi o veoma opasnim i štetnim materijama kako na zdravlje i život ljudi, tako i na cjelokupnu životnu sredinu. U radu ćemo pokušati približiti njihova štetna dejstva na čovjeka i životnu sredinu.

1. OTROVNE MATERIJE

Izvori opasnosti po zdravlje i život ljudi su mnogobrojni, prednjače otrovne i nagrizajuće materije. Najčešći oblici su trovanje ugljen monoksidom iz dimnih gasova ili ispusnih plinova motora, zatim trovanje ugljen dioksidom, sumpornom kiselinom, amonijakom, hlorom, živom itd.

1.1. Trovanje ugljen monoksidom (CO)

Najopasnije i najčešće trovanje je trovanje ugljen monoksidom (CO). Do trovanja dolazi hemijskim vezivanjem plina ugljen monoksida sa krvnim pigmentom hemoglobinom, usljed čega dolazi do nedostatka kiseonika u krvi – unutrašnjeg gušenja. Ova trovanja su po pravilu akutnog oblika i često smrtonosna.

Ugljen monoksid je gas bez boje i mirisa, približne gustine kao zrak. Stvara se u energetskim postrojenjima i motorima prilikom nepotpunog sagorijevanja. Upotrebljava se kao gorivo u tehnološkim procesima. Industrijska proizvodnja u današnje vrijeme praktično ne postoji gdje se ne javlja ugljen monoksid. U rudnicima prilikom nesreća (eksplozija, požara, izgaranja pogonskih goriva kod transportnih sredstava...) stvara se velika koncetracija ugljen monoksida. Takođe, javlja se u garažama, naročito u zimskom periodu, kao i na ulicama gradova usljed gustog automobilskog saobraćaja (Toth, „i dr.“, 2016). U stambenim objektima javlja se pri oštećenju dimovodnih kanala.

Najosjetljiviji organi kod nedostatka kiseonika su mozak i srce. Kod preživjelih veoma često ostaju dugotrajne posljedice koje se manifestuju kroz simptome kao što su slabost, bezvoljnost, gubitak pamćenja i vegetativne smetnje.

1.2. Trovanje sumpor dioksidom (SO_2)

U zavisnosti od koncetracije sumpor dioksida zavisi i njegovo djelovanje na čovjeka. Ukoliko se radi o većoj koncetraciji onda može da bude veoma opasno. Sumpor dioksid (SO_2) je gas bez boje, kiselog ukusa i vrlo karakterističnog oštrog mirisa. Klasifikovan je kao zagađujuća materija zbog toga što sumporna jedinjenja imaju svojstvo da reaguju sa vodenom parom, pri čemu se formira sumporna kiselina, koja potom kroz smog, maglu, snijeg i

kisele kiše dospijeva u prirodne ekosisteme i ima vrlo štetan uticaj. U vazduhu se najčešće pojavljuje iz antropogenih izvora, prilikom sagorijevanja fosilnih goriva koja sadrže sumpor, prije svega uglja i nafte. Najveća koncetracija ugljen dioksida nalazi se u gradskim sredinama i industrijskim centrima. U ljudski organizam unosi se disanjem, dok za sluzokožu očiju i sluzokožu respiratovnog sistema ponaša se iritirajuće. Uzročnik je respiratovnih oboljenja kao što su astma, hronična upala pluća itd.

1.3. Trovanje amonijakom (NH_3)

Amonijak može da prouzrokuje blage promjene, ali i teška oštećenja organizma, čak i smrt. Najučestaliji su nadražaji očiju, oticanje očnih kapaka, zamućenje rožnjače, nadražaj grla i nosa, kašalj, povraćanje, nesvjestica, opekotine i izbacivanje krvi iz organizma.

U toku radova na mjestima gdje se amonijak može pojaviti u većim količinama potrebno je osigurati dodatne sigurnosne mjere. Radnici moraju biti obezbjeđeni gasnim maskama ili izolacionim aparatima, moraju nositi gumena odijela, čizme i rukavice. Prilikom havarija na instalacijama, uređajima, cisternama, bocama, posudama i ostalim predmetima gdje se nalazi amonijak potrebno je polijevati vodu kako bi se isti vezao sa vodom i tako spriječila neželjena reakcija. Obavezujuća mjera zaštite je i posjedovanje aparata za gašenje požara, isključivo CO_2 ili sa suvim prahom (Todorović, „i dr.“ 2018).

Tabela 1. Prikaz referentnog intervala djelovanja amonijaka

STEPEN FIZIOLOŠKOG DJELOVANJA	AMONIJAK U ZRAKU volumen u %
Jedva osjetljiv miris	0,005
Dozvoljene koncetracije	0,010
Nadražaj organa za disanje	0,040
Trenutni nadražaj očiju	0,070
Kašalj i lakše povrede	0,170
Izlaganje od 1 do 2 sata	0,25-0,45
Smrtna doza	0,5-1,0

Kada nastupi trovanje ugroženom treba dati veću količinu vode u koju je dodat limunov sok. Ako se nalazi u nesvijesti, prilikom davanja vode unesrećenom licu može doći do gušenja, pa treba biti obazriv i koliko je

moguće održavati ga u budnom stanju i prenijeti na svježi zrak do dolaska ljekara. Odjeću, ukoliko je bila u dodiru sa amonijakom treba skinuti, a dijelove tijela oprati, prvo slabo kiselom, potom mlakom vodom.

1.4. Trovanje hlorom (CI_2)

Trovanje hlorom je veoma štetno i može izazvati opasne posljedice. Postoje četiri oblika trovanja hlorom:

- trovanje koje izaziva smrt,
- vrlo opasno trovanje,
- akutno ili jako trovanje i
- lakše trovanje

- *Trovanje koje izaziva smrt* događa se kada stepen toksičnosti dostigne nivo koncetracije veći od 10 000 mg/m. U ovom slučaju smrt nastupa trunutno. Nakon nekoliko udisaja javlja se prekid disanja praćen refleksnom srčanom nesvjesticom uz paralizovanje srčanog mišića.
- *Vrlo opasno trovanje* dešava se pri nezgodama na rezervoarima, cisternama, puknuću cjevovoda i kidanju ventila. Tom prilikom atmosfera se puni hlorom čijim udisanjem se stvara kratkotrajni prekid disanja i dolazi do kašlja. Nakon kratkog vremena disanje postaje teško, a sluzokoža u nosu i dušniku otiče. Dolazi do stvaranja solne kiseline u plućima koja prodire u ćelije i bronhije, lice i usne dobijaju modru boju i pojavljuje se pjena. Gušenje i smrt nastupaju u roku od nekoliko minuta. Međutim, ako se pravovremeno reaguje i unesrećena osoba izvuče na svjež zrak postoji mogućnost da ostane u životu.
- *Akutno ili jako trovanje* dijeli se u dva oblika: ozbiljno i često smrtonosno trovanje i osrednje ozbiljno trovanje. Ozbiljno trovanje prolazi kroz nekoliko faza. Hlor prvo prodire u disajni sistem, nakon čega dolazi do peckanja očiju, nosa, grla i suzenja. Dolazi do stezanja u grudima i ponekad nemogućnosti govora. Osoba nije sposobna da koristi zaštitnu masku u ovom obliku trovanja.
- *Lakše trovanje* izaziva uznemirenost, napade kašlja, zadihanost i suzenje očiju. Nakon izvjesnog vremena može se pojaviti umor. Lakše trovanje ne izaziva ozbiljne posljedice.

U svim oblicima trovanja hlorom najvažnije je zatrovano lice ukloniti iz prostorije, a potom obavijestiti zdravstvenu ustanovu. Nije dopušteno da se unesrećeni pomjera svojim naporom. Vještačko disanje se daje samo u slučaju kada dođe do iznenadnog prekida rada srca. Takođe, potrebno je unesrećenu osobu raskopčati kako bi se oslobodili vrat i grudni koš.

1.5. Trovanje živom (Hg)

Živa se smatra opštim otrovom iz razloga što zaustavlja razmjenu materije svake žive ćelije. Udisanjem živinih para i živinog praha dolazi do trovanja živom, akutno trovanje nastupa u roku od jednog do dva dana. Prvi simptomi su nesvjestica, bolovi u stomaku i povraćanje.

Radnik koji rukuje instrumentima sa živom mora nositi lična zaštitna sredstva od gume. U slučajevima kada dođe do curenja žive, istu je potrebno prekriti sa 5% jodnim ugljenom kako bi se spriječilo oslobađanje živinih para. Živa isparava na sobnoj temperaturi.

Opasnosti koje mogu nastati upotrebom štetnih materija mogu se spriječiti odgovarajućim zaštitnim sredstvima. Zaštita organa za disanje je gas maska koja ima zadatak da očisti zrak od štetnih i otrovnih primjesa. Sve štetne i otrovne primjese zadržavaju se na filteru koji su obilježeni određenom bojom sa vanjske strane, tako da se na prvi pogled zna njihova namjena. Takođe, sve maske moraju odgovarati propisanim standardima.

Slika 1. Prikaz upotrebe izolacionog aparata i zaštitne opreme

Preuzeto sa: https://albo.biz/zaštita-disajnih-organa-bezbedan-rad-punim-plućima/

U situacijama kada se u prostorijama mogu očekivati visoke koncetracije otrovnih gasova, para, prašine ili kada je sadržaj kiseonika ispod 16 vol % upotrebljavaju se izolacioni aparati. Najučestalija upotreba je cijevnih maski, cijevnih maski sa kapom ili šljemom i aparata sa komprimiranim kiseonikom ili zrakom. Upotreba aparata sa komprimiranim kiseonikom ili zrakom zahtjeva veliku uvježbanost. Pretežno se koriste prilikom spašavanja, nose se na leđima i imaju ograničeno vrijeme boravka u zatvorenoj prostoriji. Postoje jednočasovni, dvočasovni i osmočasovni aparati. Njihovo održavanje zahtjeva posebno obučeno stručno osoblje i opremu.

1.6. Štetna zračenja

Kada se unutrašnja toplotna energija tijela pretvara u elektromagnetne talase bez posredstva materije u prostoru nastupa zračenje. Elektromagnetni talasi se kreću velikom brzinom, ona dostiže i do 3 108 m/s. Najveća izraženost je u postrojenjima za proizvodnju toplotne energije, gdje sva toplota proizvedena u ložištu kotla zračenjem prelazi na sve kotlovske površine.

Radioaktivno zračenje mjeri se rendgenom, dozvoljena doza zračenja čovjeka iznosi 0,1 rendgen za jednu radnu sedmicu. Prekoračenje ove doze povlači za sobom trajno oštećenje životne sposobnosti organizma čovjeka.

2. UTICAJ PRODUKATA SAGORIJEVANJA NA ŽIVOTNU SREDINU

Da li na poslu ili kod kuće, u zatvorenom prostoru čovjek provodi 2/3 svog života. U stanju mirovanja za normalno funkcionisanje organizma čovjeku je potrebno 600 litara kiseonika na dan, dok u stanju srednjeg napora ova količina je udvostručena. Prema navedenom možemo konstatovati da je zrak, uz hranu i vodu najosnovniji element čovjekovog opstanka (Peternel, „i dr“). Za normalno funkcionisanje čovjekovog organizma potrebno je da zrak ima određeni kvalitet, u suprotnom javljaju se posljedice koje utiču na zdravlje i životni vijek čovjeka. Na kvalitet zraka u velikoj mjeri utiču industrijska postrojenja, prekomjerna potrošnja energije, hemijsko – tehnološki procesi i saobraćaj.

2.1. Termoenergetska postrojenja kao uzročnici zagađenja vazduha

Istraživanja koja su rađena po pitanju zagađenosti zraka usljed rada termoenergetskih postrojenja pokazala su njihov veliki značaj, posebno ako se radi o uglju kao energentu. Ugalj kao najjeftiniji energent predstavlja prednost, ali njegova eksploatacija narušava zdravlje stanovništva. Prema procjenama u Evropi je oko 80 % stanovništva izloženo negativnom uticaju na zdravlje usljed primjene uglja u termoelektranama.

Polutanti u vazduhu prenose se na velike udaljenosti, prema tome geografska daljina postrojenja ne igra bitnu ulogu. Na području balkana nalazi se veliki broj termoelektrana, pa je tako prema analizama i mjerenjima zagađenosti zraka utvrđeno da se na pomenutom području nalazi 7 od 10 najzagađenijih termoelektrana u evropi. Dakle, osim negativnog uticaja na atmosferu, produkti sagorijevanja imaju veliki uticaj i na zdravlje stanovništva. Kako navodi Aličić (2011), u BiH prema stepenu zagađenosti prednjače termoelektrane Ugljevik, Kakanj, Gacko i Tuzla koje u prosjeku emituju 20 puta više (SO_2) i 16 puta više (PM) od dozvoljenog.

Prisustvo polutanata u vazduhu i njihova visoka koncetracija negativno utiču na zdravlje ljudi i možemo ih posmatrati kao prijetnju po čitav ekološki sistem (Abazović, 2016). Sve je učestaliji broj hospitolizovanih ljudi zbog problema sa respiratornim i kardiovaskularnim oboljenjima uzrokovanim zagađenim zrakom. Mnoge čestice završe u organizmu čovjeka i direktno ili indirektno utiču na smanjenje vitalnih funkcija organa.

Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije (WHO)* na globalnom nivou godišnje umre oko 4,2 miliona ljudi usljed uticaja izloženosti zagađenom vazduhu, dok 3,8 miliona ljudi umre zbog kontinuirane izloženosti kućnim ložištima, dimu i isparavanju čvrstih goriva, takođe se navodi da 91% svjetske populacije živi u mjestima u kojima je povećana koncetracija štetnih gasova. Kao što je navedeno, najveću opsnost predstavljaju povećane koncentracije (SO_2), (CO), (NO_x) i (PM) čvrste čestice.

---

* *WHO- Svjetska zdravstvena organizacija Ujedinjenih nacija koja djeluje kao koordinirajuće tijelo međunarodnog javnog zdravstva. Osnovana je 1948. godine sa sjedištem u Ženevi.*

Slika 2. Prikaz emitovanja PM čestica u vazduh iz termoelektrane

Preuzeto sa: https://24sedam.rs/biznis/finansije/56274/koliko-će-nas-koštati-tužba-energetske-zajednice-zbog-viška-sumpora-rizikujemo-milijarde-evra/vest,

Zagađenje vazduha prouzrokuje dugoročnu štetu, podstiče klimatske promjene i negativno se odražava na ekonomiju . Osim što dovodi do povećavanja preuranjenih smrti sve je veći broj ljudi sa ograničenom radnom sposobnošću. Najugroženija kategorija stanovništva su djeca, te stari i hronični bolesnici (Gavrilović, 2021, str. 13).

Slika 3. Prikaz emitovanja emisija SO_2 iz 10 najzagađenijih termoelektrana u Evropi

Preuzeto sa: https://www.capital.ba/te-ugljevik-zagađuje-više-nego-sve-njemačke-termoelektrane-zajedno/

2.2. Čvrste čestice (PM)

Postoje primarne (emitovane direktno u atmosferu iz raznih izvora sagorijevanja) i sekundarne (nastaju kao posljedica hemijskih reakcija u vazduhu). Najveći izvor (PM) čestica čine stacionarne instalacije za sagorijevanje i transport. Izloženost (PM) česticama bilo kratkotrajno ili dugotrajno vezano je mortalitet, kardiovaskularne i respiratorne bolesti.

Slika 4. Prikaz emitovanja PM čestica iz 10 najzagađenijih termoelektrana u Evropi

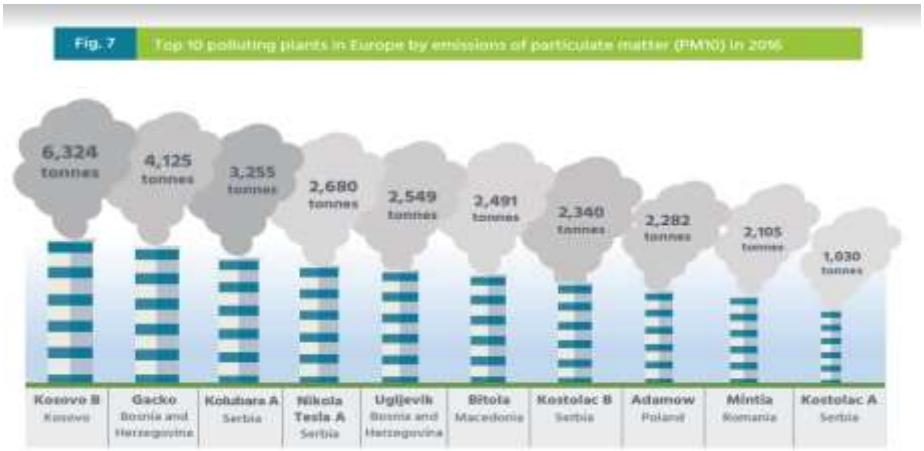

Preuzeto sa: https://www.capital.ba/te-gacko-zagađenje-vazduha/

3. DOZVOLJENE KOLIČINE ISPUŠTANJA ŠTETNIH MATERIJA U ZRAK

Povećan sadržaj dima, prašine, plinova i raznih čvrstih čestica u vazduhu ima uticaj na izmjene klimatskih uslova. To se manifestuje kroz povećanje temperature, kroz sadržaj vlage, povećanje oblačnosti, smanjenje broja sunčanih dana itd. Prema procjenama u atmosferi se trenutno nalazi oko 13 % ugljen dioksida više od dozvoljenog.

Sa medicinskog aspekta ugljen monoksid predstavlja jak krvni otrov, a svakim danom sve je veći broj izvora emitovanja ovog gasa. U gradovima i industrijskim centrima gdje je frekvencija saobraćaja velika, koncetracija iznosi i do 0,5 %. Automobili na benzinski pogon takođe emituju olovo u atmosferu, i to u znatnim količinama. Tehnologije proizvodnje i prerade

benzina pokazuju da se u ovom gorivu nalazi i do 0,6 g/l olova. U toku padavina, olovo iz zraka dospijeva na tlo i vodu, a preko vode i hrane u čovječiji organizam. Olovo ima veoma toksično djelovanje i predstavlja uzrok akutnih i hroničnih oboljenja. Na saobraćajnicama, koncentracija olova dostiže 3 mg/kg, što je 20 puta više od dozvoljenog.
Zagađenje zraka dijeli se u tri osnovne klase:

- I klasa – zona neznatnog zagađenja, važe stroge granične vrijednosti zagađenosti zraka,
- II klasa – zona sa umjereno zagađenim zrakom,
- III klasa – zona sa prekomjerno zagađenim zrakom.

4. MJERE ZA POBOLJŠANJE KVALITETE ZRAKA I VRŠENJE NADZORA

U cilju poboljšanja kvalite zraka poduzimaju se prostorno – urbanističke, tehničko – tehnološke i administrativno – upravne mjere.

Prostorno – urbanističke mjere sadrže planiranje aktivnosti u prostoru, utvrđivanje i praćenje emisija, praćenje kvalitete zraka itd.

Tehničko – tehnološke mjere sadrže projektnu i tehničku dokumentaciju i sam proces proizvodnje.

Administrativno – upravne mjere sadrže izradu programa za očuvanje, poboljšanje i kontrolu objekata, izdavanje urbanističkih saglasnosti, građevinske dozvole, kontrolu sprovođenja zakonskih i drugih propisa itd.

Nadzor nad sprovođenjem zakonskih i drugih propisa vrše organi uprave nadležni za inspekcijske poslove, svaki u okviru svoje nadležnosti. Neprekidni inspekcijski nadzor, ukoliko se vrši u propisanim rokovima može da ublaži i eventualno spriječi zagađenje okoline, a samim tim zaštiti zdravlje ljudi.

5. ZAKLJUČAK

Analizirajući opasne i štetne materije, bilo da se radi o rukovanju sa njima ili njihovom opasnom i štetnom dejstvu po čovjeka i životnu sredinu, dolazimo do zaključka da istim treba posvetiti veći značaj. Uzimajući u obzir da kod istih nije moguće eliminisati rizik potrebno je provoditi odgovarajuće zaštitne mjere i iste provjeravati. „Direktivom EU 98/24/EC“ postavljeni su osnovni zahtjevi kontrole pri izlaganju opasnim i štetnim materijama, koji se dalje razrađuju u nacionalnim propisima zemalja članica. Rizik po zdravlje i

sigurnost na radu je uvijek prisutan, nebitno da li se radi o visoko ili nisko rangiranim radnim mjestima, takođe sekundarna izloženost opasnim i otrovnim materijama je uvijek prisutna i ima veoma štetan uticaj na ljude van radnog mjesta.

Međunarodni sporazum o Energetskoj zajednici koji je stupio na snagu 2006. godine, između ostalog ima za cilj da proširi energetsko tržište na Jugoistočnu evropu. Ugovorne strane su EU, zemlje Zapadnog Balkana, Moldavija, Ukrajina i Gruzija. Izvorni dio regulative o zaštiti životne sredine ukjučen u Sporazum bila je „Direktiva o velikim postrojenjima za sagorijevanje“, stupila je na snagu 2018. godine. Mehanizam za njeno sprovođenje naziva se „Nacionalni plan za smanjenje emisija“, koji omogućava zemljama da se usaglase putem sumiranja emisija iz vazduha i postrojenja u periodu od 2018. do 2027. godine. Mada mu nedostaje snažan mehanizam obezbjeđenja sprovođenja, Sporazum o energetskoj zajednici smatra se najučinkovitijim instrumentom spoljne energetske politike EU. Zemlje Zapadnog Balkana kao najveći zagađivači životne sredine uspjevaju da izbjegnu ispunjavanje obaveza, prije svega što nedostaje kaznena politika i sankcionisanje od strane sudova. Kreatori energetske politike u regiji, prelazak sa fosilnih goriva na obnovljive izvore energije doživljavaju kao prijetnju postojećim pravima i privilegijama, prije svega kratkoročnim političkim dobicima, ne razmatrajući dugoročne ekonomske, zdravstvene i ekološke koristi.

LITERATURA

1. Abazović, M.: (2016) Ekološka sigurnost, ekološki kriminalitet, Visoka škola „Logos centar“, Mostar.
2. Albo, lična zaštita i oprema, dostupno na: https://albo.biz/zaštita-disajnih-organa-bezbedan-rad-punim-plućima/, pristupljeno dana: 25.11.2021. god.
3. Aličić, M.: (2011). Analiza mogućih rješenja za problem emisije SO_2 iz termoelektrane Tuzla, Rudarski institut Tuzla.
4. Gavrilović, B.: (2021). Racionalno korištenje energije i sigurnost industrijskih postrojenja kao pretpostavka ekološke sigurnosti - završni rad, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo.
5. Gavrilović, B.: (2022). Termoenergetski tehnički sistemi – upravljanje i potencijalni rizici po korporativnu sigurnost, Magistarski rad, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo.
6. https://www.capital.ba/te-uglevik-zagađuje-više-nego-sve-njemačke-termoelektrane-zajedno/ pristupljeno dana: 25.11.2021.
7. Industrial Emissions directive „IED“ 2010/75/EU, dostupno na: https://ec.europa.eu/environment/industry/stationary/ied/legislation.htm, pristupljeno dana: 28.04.2021
8. Kalambura, S.; Jovičić, N.: (2018). Ekologija, Velika Gorica, Veleučilište Velika Gorica.
9. Kešetović, Ž., Korajlić, N., Toth, I., (2013). Krizni menadžment. FKKSS, Univerzitet u Sarajevu i Veleučiliste Velika Gorica
10. Peternel, R.; Hercog, P.: (2010). Zaštita atmosfere, Velika Gorica, Veleučilište Velika Gorica.
11. Portal „24sedam“, dostupno na: https://24sedam.rs/biznis/finansije/56274/koliko-će-nas-koštati-tužba-energetske-zajednice-zbog-viška-sumpora-rizikujemo-milijarde-evra/vest, pristupljeno dana: 25.11.2021.
12. Rubić, I.; Manucci, M.; Majić, J.; Čemerin, V.: (2016). Evropski pojmovnik za požare rastinja i šumske požare, Velika Gorica, Veleučilište Velika Gorica.
13. Todorović, M.; Haznadarević, L.: (2018). Rizik od opasnih materija, Visoka škola „Logos centar“, Mostar.
14. Toth, I.; Čemerin, D.; Vitas, P: (2011). Osnove zaštite i spašavanja od katastrofa, Velika Gorica, Veleučilište Velika Gorica.

SCENARIO RIZIKA I PROTIVPOŽARNA ZAŠTITA KOD SISTEMA MEHANIČKE VENTILACIJE

THE RISK SCENARIO AND FIRE PROTECTION IN MECHANICAL VENTILATION SYSTEMS

Pregledni naučni rad

*Bojan Gavrilović, MA**

SAŽETAK

Rizik se definiše sa više aspekata, ili bolje rečeno, svaka organizacija ima svoju definiciju. Prema međunarodnom standardu (ISO 31000) rizik je učinak neizvjesnosti na ciljeve. Često se okarakterizuje u odnosu na moguće događaje i posljedice, ili i jedno i drugo. Učinak je odstupanje od očekivanog, pozitivno i/ili negativno. Ciljevi mogu biti praćeni raznim aspektima i mogu se primjeniti na različitim razinama. Neizvjesnost je djelimično stanje nedostatka informacija vezanih za događaj, razumijevanja ili znanja o događaju, te njegovoj posljedici ili vjerovatnosti. Sistemi mehaničke ventilacije bez sumnje predstavljaju rizične sisteme i opasnosti, kako po zdravlje i život ljudi tako i imovine preduzeća. Nestručnost i zanemarivanje nadzora nad radom, kao i neredovno održavanje navedenih sistema mogu dovesti do nesreća sa fatalnim posljedicama. Prema tome, prevencija i adekvatno upravljanje smanjuje rizik od neželjenih događaja.

Ključne riječi: Rizik, mehanička ventilacija, zaštita od požara.

ABSTRACT

The risk is defined from several aspects, or rather, each organization has its own definition. According to the international standard (ISO 31000), risk is the effect of uncertainty on objectives. It is often characterized in relation to possible events and consequences, or both. Performance is a deviation from the expected, positive and/or negative. The goals can be followed by various aspects and can be applied on different levels. Uncertainty is a partial state of

* *Služba za zajedničke poslove Vlade Republike Srpske, e-mail: bojangavrilovic@fkn.unsa.ba, bojang82@gmail.com*

lack of information related to an event, understanding or knowledge about the event, and its consequence or probability. Mechanical ventilation systems undoubtedly represent risky systems and danger, both for the health and life of people, as well as for the company property. Lack of expertise and neglect of work supervision, as well as irregular maintenance of the mentioned systems can lead to accidents with fatal consequences. Therefore, prevention and adequate management reduces the risk of unwanted events.

Key words: Risk, mechanical ventilation, fire protection.

1. UVOD

Uloga ventilacije u zgradama je neprekidna izmjena onečišćenog zraka iz prostorije svježim zrakom iz atmosfere, sve u cilju održavanja potrebnih higijenskih uslova za zdrav i ugodan boravak. Ventilacija može biti prirodna i mehanička. Prirodna se postiže infiltracijom kroz zazore, otvaranjem prozora i vrata, ventilacijom kroz kanale, dok mehanička svoju funkcionalnost dostiže pomoću uređaja koji se nazivaju nape (odsisna), ventilatori (tlačna) i klima komora (kombinacija odsisno-tlačne) (Karel, 1988). Mehanička ventilacija putem klima komore ima mogućnost da po potrebi zagrije ili ohladi zrak putem grijača odnosno hladnjaka i odstrani višak vlage i štetne gasove iz prostorije. Dakle, pravilnom i stručnom upotrebom stvara komforan ambijent u prostoru. Klima komore su pogodne za velike prostorije, poslovne prostore, kancelarije, konferencijske sale itd.

Klima komore su smještene u posebnim mašinskim prostorijama. U njima se vrši priprema i prečišćavanje, odakle se dalje putem čeličnih ventilacionih kanala vrši distribucija svježeg zraka u prostorije. Zbog svoje izvedbe i samog načina distribucije zraka kroz kanale, ovaj tip ventilacije predstavlja određen rizik u vidu mogućih širenja požara u objektu, eksplozija, kao i poplava. Zbog toga zahtjeva posebne sigurnosne mjere zaštite od požara prilikom projektovanja i ugradnje sistema ventilacije. Te mjere se ogledaju u vidu zaštite same konstrukcije ventilacionih kanala, uređaja za dovod vazduha, prečistača vazduha, ventilatora, električnih uređaja i ventilacionih instalacija. Kao osnovna i nezaobilazna mjera prilikom ugradnje sistema mehaničke ventilacije je projektovanje i ugradnja protivpožarnih i protivdimnih klapni, kao i pravilno i stručno održavanje. Njihova namjena je ugradnja u ventilacione kanale u međuspratnim konstrukcijama, kao i između prelaska iz

jedne požarne zone u drugu. Zadatak im je da spriječe širenje požara putem vazduha preko ventilacionih kanala. Ugrađuju se u horizontalnoj i vertikalnoj ravni.

Prijetnje i posljedice koje se javljaju prilikom rada sistema mehaničke ventilacije utiču kako na imovinu tako i na život i zdravlje ljudi. Kao što je navedeno, ogledaju se u mogućim incidentima poput eksplozija, požara, poplava i povreda na radu.

Istraživanje je prvenstveno vršeno na osnovu dugogodišnjeg praktičnog iskustva, naučne metode korištene prilikom ovog istraživanja su metoda analize sadržaja, indukcija i deskripcija.

Analizom sadržaja vršeno je prikupljanje podataka, kao i analiziranje stručne literature i publikacija.

Indukcijom će se zaključivati o problemu istraživanja na osnovu dobijenih rezultata.

Deskripcijom će se nastojati uvjeriti na posljedice koje ovaj problem nosi sa sobom i time dati na značaju u cilju njegovog rješavanja.

2. SCENARIO RIZIKA

2.1. Prijetnje i posljedice po život i zrdavlje ljudi

Činjenično stanje je da usljed požara vatra uništava namještaj, dok dim predstavlja opasnost po ljudske živote.

Pri pojavi dima nastaju otrovni gasovi, veoma opasni po život čovjeka, prije svega ugljen monoksid (CO). Kako navode Todorović "i dr" (2018) apsorpciona moć krvi je za ugljen monoksid 300 puta veća nego za kiseonik, pa tako atmosfera u kojoj se nalazi samo 0,1% CO u toku jednog sata prouzrokuje teške glavobolje i malaksalost, u toku dva sata nesvijesticu, a u toku četiri sata izaziva smrt. Instalacija se u većini slučajeva nalazi na visini i pod pritiskom (pretežno vrele) vode pa je vjerovatno moguće da dođe do pada ili opekotina prilikom rada.

Tabela 1. Prikaz posljedica rizika na život i zdravlje ljudi.

Posljedice	Opis
Veoma visoke	Gubitak života
Visoke	Trajna invalidnost
Srednje	Ograničenje radne sposobnosti
Male	Lakše povrede na radu
Veoma male	Ne ostavljaju zabilježen trag

2.2. Prijetnje i posljedice po imovinu

Moderno dizajniran namještaj zbog svog sastava prouzrokuje razvoj dima i predstavlja opasnost. Drvo je impregnirano, zbog toga zadržava vatru i usporava sagorijevanje. Djelimičnim ili nepotpunim sagorijevanjem dolazi do oslobađanja ugljen monoksida i stvaranja otrovnih gasova. Iz navedenog možemo zaključiti da impregnirana sredstva imaju dvostuku ulogu, štite namještaj od požara, ali pri tom procesu prouzrokuju dim i izazivaju smrt ljudi. Istraživanja koja su provedena u SAD pokazaju da 85% ljudi su žrtve dima koje prouzrokuje požar (Todorović, "i dr.", 2018).

Prema istim autorima, sem ugljen monoksida prilikom sagorijevanja javlja se još jedan otrovni gas, metan. Metan sem što je otrovan gas, on je izuzetno i eksplozivan. U objektima opremljenim ventilacionim instalacijama postoji opasnost miješanja otrovnih i eksplozivnih gasova pod uticajem pritiska koji se javlja za vrijeme požara. Otrovni gasovi putem ventilacionih kanala iz ugroženih zona, a prolazeći kroz protivpožarne klapne dospijevaju u prostorije i tako stvaraju okolnosti pogodne za izazivanje požara i eventualno trovanje. Iz navedenog može se vidjeti da termička zaštita nije dovoljna, reaguje kasno, pa se iz tog razloga na savremenim mehaničkim ventilacionim sistemima postavljaju dodatni sigurnosni uređaji u borbi protiv dima, takozvane protivdimne klapne. Kombinacijom termodinamičkog i elektromagnetnog prekidača protivpožarne klapne se automatski zatvaraju bilo da se radi o toploti ili dimu, njihovom upotrebom dobija se perfektna zaštita i zadovoljavaju tehnički propisi ("VIS COMPANY").

Kako je voda sastavni dio grijača i/ili hladnjaka sistema mehaničke ventilacije, realno je očekivati kvarove na cjevovodu i ostaloj pratećoj opremi (ventili, slavine, termometri itd). Prilikom kvara na ovoj opremi dolazi do curenja vode, usljed čega može doći do poplave na objektu.

Tabela 2. Prikaz posljedica na imovinu uzrokovane požarom i poplavom.

Posljedice	Opis
Veoma visoke	Totalno uništavanje imovine
Visoke	Velika materijalna šteta
Srednje	Mala do umjerena materijalna šteta
Male	Mala materijalna šteta
Veoma male	Ne ostavljaju značajne posljedice

2.3. Vjerovatnost incidenta

Zaštitni uređaj koji reauguje prilikom visoke temperature u ventilacionom kanalu naziva se termički prekidač. Njegova minimalna tačka topljenja iznosi 70˚C, međutim to može biti relativno kasno ukoliko je prisutan dim. Hladan vazduh, pomiješan sa dimom i štetnim gasovima prolazi kroz protivpožarne klapne prije nego djeluje termički prekidač. Iz ovog razloga u objektima, a posebno u objektima od značaja gdje postoji veliki rizik od ugrožavanja ljudskih života usljed požara ugrađuju se dodatni sigurnosni uređaji u vidu elektromagnetnog prekidača. Njegova uloga je obezbjeđenje veze sa indikatorima dima. Ugradnjom oba sigurnosna elementa dobijamo na značaju sigurnosti rada sistema mehaničke ventilacije, tako da se protivpožarne klapne pored impulsa termičkog prekidača ili uređaja za detekciju dima zatvaraju i pri padu napona električne energije. Dakle, prvenstveno od ispravnosti i pravovremenog djelovanja termo prekidača zavisi vjerovatnost eventualnog incidenta.

Tabela 3. Prikaz prijetnji po objekat

Broj ranga	Naziv ranga	Opis ranga	Opis prijetnji
1	L	Male	Male prijetnje po objekat
2	M	Umjerene	Umjerene prijetnje po objekat
3	H	Srednje	Povećane prijetnje po objekat
4	E	Velike	Intenzivne prijetnje po objekat

Tabela 4. Prikaz vjerovatnosti pojave rizika: Rizik = vjerovatnost x posljedica

Broj ranga	Oznaka ranga	Naziv ranga	Opis ranga
1	L	Rijetko	Rijetko ostvarljivo, ali moguće
2	M	Moguće	Može se dogoditi u nekom trenutku
3	H	Vjerovatno	Vjerovatno će se dogoditi
4	E	Sigurno	Očekivano da se dogodi

Tabela 5. Prikaz vjerovatnosti rizika prema scenariju

A - najvjerovatniji događaj;

B - događaj sa najgorim mogućim posljedicama

Vjerovatnost		Eksplozija		Požar		Poplava		Povreda na radu	
Broj ranga	Rang	A	B	A	B	A	B	A	B
1 L	Rijetko	X							
2 M	Moguće			X			X		
3 H	Vjerovatno				X			X	X
4 E	Sigurno		X			X			

Tabela 6. Prikaz posljedica po objekat

Broj ranga	Oznaka ranga	Naziv ranga	Opis posljedice
1	L	Mali	Gubitak ≤ 2000 €
2	M	Umjereni	Gubitak ≤ 7000 €
3	H	Srednji	Gubitak ≤ 15000 €
4	E	Veliki	Gubitak ≥ 15000 €

Tabela 7. Prikaz rangiranja rizika

Nivo rizika - granice	Rang rizika	Opis ranga rizika	Opis rizika
1 - 3	L	Nizak - eksplozija	Prihvatljiv rizik, nisu potrebne posebne aktivnosti
4 - 9	M	Umjeren - požar, poplava	Prihvatljiv rizik, nisu potrebne posebne aktivnosti sem nadziranja
12 -16	E	Veliki - poplava, povreda na radu	Neprihvatljiv rizik, hitna reakcija

Tabela 8. Određivanje matrice za cjelokupan rizik

Posljedice					
	4	4	8	12	16
	3	3	6	9	12
	2	2	4	6	8
	1	1	2	3	4
		1	2	3	4
Vjerovatnost					

3. SISTEM ZAŠTITE OD POŽARA KOD SISTEMA MEHANIČKE VENTILACIJE

3.1. Protivpožarne klapne

Uređaji koji obezbjeđuju otpornost požarom zahvaćenih zidova kroz koje prolaze ventilacione instalacije nazivaju se protivpožarne klapne. Prilikom požara, u posebnim uslovima automatski se zatvaraju i na taj način spriječavaju protok vazduha i ograničavaju širenje temperature kroz ventilacioni kanal.

Slika 1. Vizuelni prikaz PP klapni sa ugrađenim zaštitnim elementima

Preuzeto sa: https://termovent.com/klima-komore/,

3.2. Osnovni ciljevi zaštite od požara

Osnovne ciljeve pri projektovanju i konstruisanju protivpožarnih klapni određuju tehnički propisi. Njima je propisano da se svaki proizvođač prilikom projektovanja, konstruisanja i ugradnje mora pridržavati određenih normi.

U osnovne ciljeve se ubrajaju:

- ograničenje širenja toplote i vatre putem ventilacionih instalacija iz jedne požarne zone u drugu, ili iz okoline u zgradu, te ograničiti širenje dima putem ventilacionih instalacija po zgradi, ili iz okoline u zgradu,
- sačuvati otpornost zidova i tavanica obuhvaćenih požarom kroz koje prolaze ventilacione instalacije,
- smanjiti mogućnost zapaljenja i sagorijevanja klima uređaja na minimum,

- pod posebnim uslovima iskoristiti ventilacione sisteme u zgradi za signaliziranje dima u slučaju požara.

3.3. Tipovi protivpožarnih klapni

Osvovna izvedba protivpožarnih klapni je mehanička, međutim u zavisnosti od potrebe vrši se nadogradnja, pa tako dobijamo sljedeće tipove:

a. PK M – mehanička
b. PK MK – sa krajnjim prekidačem
c. PK MKM – sa elektromagnetnim prekidačem
d. PK E – sa elektro pokretačem
e. PK ED – sa dislociranim elektro pokretačem.

Svi tipovi PP klapni konstruisani su tako da kod zatvaranja ne dopuštaju strujanje vazduha, prolaz toplote, dima i vatre kroz kanalski razvod sistema ventilacije i klimatizacije.

U zavisnosti od tipa razlikuje se elektro priključenje na protivpožarnu klapnu, požarnu centralu, sistem klimatizacije itd. Ono što je zajedničko za svaki tip protivpožarne klapne je posjedovanje termoelementa koji aktivira klapnu u kanalu pri porastu temperature od 70˚C i više.

3.4. Zahtjevi prilikom instalacije protivpožarnih klapni

Tehnički propisi određuju i zahtjeve koji se moraju ispunjavati prilikom instalacije protivpožarnih klapni, njima se propisuje sljedeće:

- prilikom visoke temperature vazduha u kanalu (70°C i više) klapna se mora automatski zatvoriti,
- u zatvorenom položaju lamela mora tijesno naleći na kućište i osigurati minimalan protok vazduha,
- u slučaju požara mora ostati u zatvorenom položaju,
- mora biti čvrsto ugrađena da obezbjeđuje prolaz kroz zid ili tavanicu i onda kada su priključni kanali zbog požara uništeni,
- mora sadržavati kontrolni otvor (reviziju) za jednostavan pristup, kontrolu i održavanje.

Zaštitni uređaj koji reauguje prilikom visoke temperature u ventilacionom kanalu naziva se termički prekidač. Njegova minimalna tačka topljenja iznosi 70˚C, međutim to može biti relativno kasno ukoliko je prisutan dim. Hladan vazduh, pomiješan sa dimom i štetnim gasovima prolazi kroz protivpožarne klapne prije nego djeluje termički prekidač. Iz ovog razloga u objektima, a posebno u objektima od posebne važnosti gdje postoji veliki rizik od ugrožavanja ljudskih života usljed požara ugrađuju se dodatni sigurnosni uređaji u vidu elektromagnetnog prekidača. Njegova uloga je obezbjeđenje veze sa indikatorima dima. Ugradnjom oba sigurnosna elementa dobijamo na značaju sigurnosti rada sistema mehaničke ventilacije, tako da se protivpožarne klapne pored impulsa termičkog prekidača ili uređaja za detekciju dima zatvaraju i pri padu napona električne energije.

3.5. Ugradnja protivpožarnih klapni

Prema propisima o protivpožarnoj zaštiti ugradnja protivpožarnih klapni nije jednostavan posao. One se ugrađuju na mjestima koja su prethodno obilježena koeficijentima protivpožarne otpornosti pojedinih zidova i tavanica u objektu. Projektanti na osnovu postojećih građevinskih propisa cjelokupan objekat dijele na požarne zone, zajedno sa protivpožarnim zidovima i tavanicama.

Dakle, zidovi i tavanice moraju biti jasno naznačeni u planovima i projektima, u suprotnom nije moguća instalacija protivpožarnih klapni na odgovarajuća mjesta. Kao otpornost od požara nekog zida ili tavanice uzima se vrijeme izraženo u minutama ili satima materijala koji su bili izloženi vatri u posebnim protivpožarnim ispitnim stanicama. Protivpožarne klapne se ugrađuju na sljedećim mjestima:

- na požarni zid, tj. mjesto gdje ventilaciona instalacija prolazi kroz zidove zahvaćene vatrom, a čija otpornost na požare iznosi dva sata ili više.
- na glavne vertikalne kanale koji prolaze kroz više spratova. Oni po pravilu treba da budu obloženi vatrostalnom oblogom koja je otporna na požar minimalno jedan sat ukoliko se radi o objektu do četiri sprata, ako je objekat veće spratnosti otpornost mora iznositi minimum dva sata.
- na vatrostalne tavanice, svi prolazi ventilacionih kanala kroz tavanice moraju biti obezbjeđene protivpožarnim klapnama.
- u mašinskoj prostoriji koja svojom konstrukcijom mora biti odvojena od skladišnog i boravišnog prostora. Otpornost konstrukcije mora biti

onolika kolika je i otpornost na požare za obloge odvodnih i dovodnih kanala, ne manja od jednog sata.

- revizioni otvori moraju odgovoriti posebnim zahtjevima. Rastojanje između otvora u oblozi otpornoj na požar, protivpožarnog zida ili tavanice i kanala ne smije biti ni na jednoj strani veća od 12 mm. U međuprostor po čitavom presjeku obloge zida ili tavanice stavlja se nesagorivi materijal - azbest, mineralna vuna itd.

Slika 2. Vizuelni prikaz klima komora smještenih u mašinskoj prostoriji

Preuzeto sa: https://termovent.com/klima-komore/,

3.6. Kontrolni sistemi zaštite od požara kod sistema mehaničke ventilacije

Svaka mehanička ventilaciona instalacija mora biti opremljena sigurnosnom opremom koja se sastoji iz sledećih elemenata:

- ✓ tastera stop - ručno zaustavljanje ventilatora u slučaju požara,
- ✓ senzora za kontrolu dima - preporučuje se ugradnja u svim objektima, posebno u objektima sa više spratova ili požarnih zona. Ugrađuje se iz dva

razloga: iz nepovoljnog vremenskog faktora za evakuaciju i kada je evakuacija ugrožena iz bilo kog razloga.

- ✓ elektro zaštite - automatski osigurači i sklopke u razvodnom elektro ormaru.

3.7. Održavanje sistema mehaničke ventilacije

U skladu sa tehničkim propisima o sistemima ventilacije i klimatizacije objekata, održavanje sistema podrazumijeva:

- redovne preglede sistema u razmacima i način određen projektom objekta i pisanom izjavom o izvedenim radovima i uslovima održavanja objekta, te navedenom propisu i ili posebnim propisom donesenim u skladu s odredbama Zakona o gradnji.
- vanredne preglede sistema nakon nekog vanrednog događaja ili po inspekcijskom nadzoru.

Redovni pregled i ispitivanje se vrši mjernom i ispitnom opremom prema normama odgovarajućeg standarda. Zahtjevi iz glavnog građevinskog projekta diktiraju učestalost redovnih pregleda, ne rijeđe od jednom godišnje. Redovni pregledi uključuju:

- vizuelni pregled - utvrđivanje položaja i veličine napuknuća ili pukotina, te drugih oštećenja važnih za očuvanje tehničkih svojstava sistema,
- mjerenja protočnih količina zraka, temperature, vlage zraka, te buke koju proizvodi sistem. Potvrđuje se odgovarajućom dokumentacijom.
- mjerenje koncentracije CO_2 i klasifikacija prostora prema razini CO_2.

Redovni pregled sistema se obavezno provodi prije prve upotrebe, te ako sistem nije bio u upotrebi duže od šest mjeseci, odnosno ako posebnim propisom nije drugačije određeno. Pri svakom pregledu sistem se obavezno čisti i dezinficira.

Vanredni pregled sistema provodi se prije svake promjene na sistemu, nakon svakog vanrednog događaja koji može uticati na tehnička svojstva sistema ili izaziva sumnju u upotrebu sistema, te po inspekcijskom nadzoru. Uključuje ispitivanje sistema primjenom odgovarajućih normi i odredbi iz tehničkih propisa.

Svi korisnici protivpožarnih klapni u obavezi su:

- voditi knjigu pregleda i servisa,
- izvršavati redovne i periodične preglede,
- sve elemente i promjene na protivpožarnim klapnama upisivati u knjigu,
- ukoliko nije moguće bezbjedno otkloniti kvar dužni su pozvati ovlašteni servis,
- posjedovati upustvo o montaži i održavanju,
- posjedovati podatke o vrsti i tipu protivpožarnih klapni.

4. CENTRALNO NADZORNO UPRAVLJAČKI SISTEM – CNUS

Centralni nadzorno upravljački sistem omogućuje učinkovito i inteligentno upravljanje i kontrolu tehničkim sistemima instalisanim na objektu. Upravljanje, nadzor i kontrola se vrše iz centralne prostorije, obično putem računara. Svi programirani kontroleri sistema i podsistema instaliranih na objektu (grijanje, hlađenje, ventilacija itd.) spojeni su u jednu integralnu cjelinu. Na ovaj način CNUS pruža mogućnost upravljanja procesima, praćenja parametara i vršenja nadzora nad stanjem parametara u realnom vremenu. Omogućeno je i analiziranje trendova u potrošnji i uštedi, kao i upoređivanje različitih varijabli iz kojih se iščitava stanje sistema, te eventualne mogućnosti optimitizacije. Prednosti centralnog nadzorno upravljačkog sistema su:

- ušteda energije,
- smanjenje troškova,
- funkcionalnost,
- fleksibilnost,
- kompatibilnost,
- jednostavno održavanje.

Slika 4. Vizuelni prikaz nadzora i kontrole sistema ventilacije pomoću CNUS

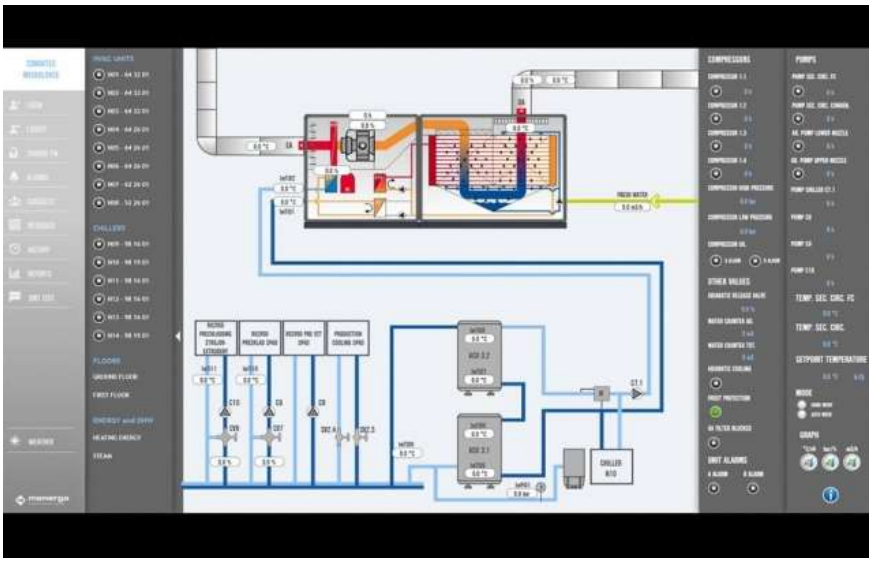

Preuzeto sa: https://www.menerga.hr/klimatizacija-ventilacija-hlađenje-grijanje/automatizacija-zgrada/,

5. ZAKLJUČAK

Prijetnje po infrastrukturu imaju antropogene, strateške, organizacijske, materijalne, i tehničko-tehnološke posljedice. Štete koje mogu nastati usljed realizacije rizika sem što prouzrokuju velike materijalne troškove, utiču i na sam ugled organizacije. Iz provedene metodologije istraživanja može se zaključiti da su rizici prilikom rada sistema mehaničke ventilacije svakako prisutni.

Istraživanje je kao što je već navedeno provedeno na osnovu vlastitih zapažanja i dugogodišnjeg radnog iskustva, prema tome rezultati su objektivni i predstavljaju stvarno stanje.

Najvjerovatniji neželjeni događaji su povrede na radu usljed padova sa visine i rada sa vrelim materijama, njihove posljedice su razni lomovi ekstremiteta i opekotine koji mogu dovesti do invalidnosti, smanjenja radne sposobnosti ili trajne nesposobnosti za rad.

Događaji sa najgorim mogućim posljedicama svakako su eksplozije, zatim požari i poplave. Eksplozije i požari rijetko se dešavaju, ali su mogući. Posljedice ovih incidenata su katastrofalne i nesagledive po čitavu

infrastrukturu objekta, dakle, ostavljaju neizbrisiv trag. Za razliku od eksplozija i požara, poplave mogu, ali i ne moraju imati velike posljedice. Sve zavisi od pravovremene reakcije. Uzroci ovih pojava najčešće su antropogene prirode, polaze od poštovanja mjera i propisa do samog upravljanja i nadzora sistema. Dakle, od menadžmenta organizacije, preko nadležne inspekcije, pa do same radne snage.

Prema navedenom u radu, možemo zaključiti da je potrebno posvetiti veliku pažnju prilikom izrade projekata, posebno za energetsku, automatsku i protivpožarnu zaštitu. Pored ljudskog faktora koji se ogleda u nestručnom rukovanju, eksplozije su najčešći uzročnici požara, havarija u tehnološkim procesima, obimnih materijalnih šteta, kao i gubitka ljudskih života. Proces projektovanja sistema mehaničke ventilacije mora biti praćen projektima energetike i automatike i usaglašen sa Elaboratom o zonama opasnosti i izradom glavnog mašinskog projekta. Pored šema instalacije, glavni projekat mora sadržavati detaljna upustva o vrsti i tipu izabrane opreme, načinu njene ugradnje i spisak tehnoloških mjera čiji je zadatak da svedu rizik na minimum. Za ispravno instalisanu opremu odgovornost preuzima izvođač radova, dok za njeno pravilno korištenje i održavanje odgovoran je korisnik.

Kao jedna od važnijih preventivnih mjera za smanjenje rizika je ugradnja CNUS - centralno nadzorno upravljačkog sistema. Centralni nadzorno upravljački sistem omogućuje učinkovito i inteligentno upravljanje i kontrolu tehničkim sistemima instalisanim na objektu. Upravljanje, nadzor i kontrola se vrše iz centralne prostorije, obično putem računara. Svi programirani kontroleri sistema i podsistema instaliranih na objektu (grijanja, hlađenja i ventilacija) spojeni su u jednu integralnu cjelinu. Na ovaj način CNUS pruža mogućnost upravljanja procesima, praćenja parametara i vršenja nadzora nad stanjem parametara u realnom vremenu. Omogućeno je i analiziranje trendova u potrošnji i uštedi, kao i upoređivanje različitih varijabli iz kojih se iščitava stanje sistema, te eventualne mogućnosti optimizacije. Prednosti centralnog nadzorno upravljačkog sistema su: neprekidan nadzor i mogućnost upravljanja i praćenja svih parametara, ušteda energije, smanjenje troškova, funkcionalnost, fleksibilnost, kompatibilnost i jednostavno održavanje.

LITERATURA

1. Ahić, J.; Nađ, I.: (2017). Upravljanje rizikom u privatnoj sigurnosti, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo.
2. Baker, C., "i dr."; (2004). Mapping the Risks Assessing of Publicly Available Geospatial Information. RAND. USA.
3. Beck, U.; (1999). World Risk Society; Cambridge: Polity Press, Polity Press.
4. Gavrilović, B.: (2022). Termoenergetski tehnički sistemi – upravljanje i potencijalni rizici po korporativnu sigurnost, Magistarski rad, Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Sarajevo.
5. Međunarodni standard ISO/IEC 31000; Upravljanje rizicima, principi i smjernice, 2009.
6. Karel, T.: (1988). Zaštita ventilacionih instalacija od požara, Beograd.
7. Klohs, J.; Niemann, A.: (2014). Comparing the US National Security Strategy and the European Security Strategy in the first decade of the 21st century: converging but still different; University of Mainz.
8. Kovačević, G.; Alispahić, B.: (2016). Sigurnosna procjena rizika kao polazna osnova sigurnosnog menadžmenta, Dani kriznog upravljanja, Zbornik radova; Veleučilište Velika Gorica, Velika Gorica.
9. Todorović, M.; Haznadarević, L.: (2018). Rizik od opasnih materija, Visoka škola „Logos centar", Mostar.
10. Vis company; Opšte upustvo za rukovanje i održavanje požarnih klapni proizvod "VIS COMPANY", Zemun, Beograd, 2015.
11. Zakon o bezbjednosti kritičnih infrastruktura, Narodna Skupština Republike Srpske, Banja Luka, 2019.
12. Centar za sigurnost, Ispitivanje klimatizacije i ventilacije, dostupno na: https://www.czs.hr/hr/ispitivanje-ventilacije, pristupljeno dana 29.12.2021.
13. Filt, ventilacija i filtracija, dostupno na: https://filt.ba/proizvodi/ptpelementi/, pristupljeno dana 02.01.2022.
14. Termovent, dostupno na: https://termovent.com/klima-komore/, pristupljeno dana 02.01.2022
15. Menerga, building energy systems, dostupno na: https://www.menerga.hr/klimatizacija-ventilacija-hlađenje-grijanje/automatizacija-zgrada/, pristupljeno dana 02.01.2022.

PREKOGRANIČNA SLOBODA KRETANJA OSOBA – ŠENGENSKI SPORAZUM

CROSS-BORDER FREEDOM OF MOVEMENT OF PERSONS – SCHENGEN AGREEMENT

Pregledni naučni rad

Krešimir Vencl, mag. rel. int. et dipl.[*]
Slobodan Jamnić, str. spec. men. jav. sek.[*]
mr. sc. Mato Pušeljić, viš. pred.[*]

SAŽETAK

Sloboda kretanja čovjeka svrstava se u demokratskim društvima u temeljna ljudska prava zajamčena Ustavom pojedine države, koje se može ograničiti samo iznimno kada je to propisano zakonom. Ustav Republike Hrvatske u članku 32., stavak 1 propisuje: „Svatko tko se zakonito nalazi na teritoriju Republike Hrvatske ima pravo slobodno se kretati i birati boravište.“[*] U naravi stvari odstupanja od slobode kretanja unutar granica matične države usko su povezana s kaznenim postupkom te obavljanjem policijskih poslova primjenom policijskih ovlasti; tom se prilikom može privremeno ograničiti sloboda kretanja. U širem smislu slobodu kretanja osobā promatramo transnacionalno, a odnosi se na pravo na zaposlenje u drugoj državi te je zajedno sa slobodom kretanja robā, uslugā i kapitala, temelj u stvaranju nadnacionalnih ekonomskih integracijā. Na našim prostorima slobodu kretanja osobā unaprijedili su gospodarski integracijski procesi, započeti 1951. godine, stvaranjem Europske zajednice za ugljen i čelik (engl. European Coal and Steel Community – ECSC). Članice su ECSC-a, 1957. u Rimu, osnovale Europsku ekonomsku zajednicu (engl. European Economic Community – EEC) radi uspostavljanja zajedničkoga tržišta i usklađivanja ekonomskih politikā. Istodobno se osniva Europska zajednica za atomsku energiju (engl. European Atomic Energy Community – EAEC).

[*] *Ministarstvo unutarnjih poslova, Ravnateljstvo policije, e-mail: kvencl0504@gmail.com*
[*] *UNDP, specijalist za sigurnost, e-mail: sjamnic@gmail.com*
[*]*Ministarstvo hrvatskih branitelja, Uprava za savjetovanje, e-mail: mate.puseljic@branitelji.hr*
[*] *https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske (pristupljeno 28. 4. 2023.).*

Opisane zajednice, 1965. godine u Bruxellesu, potpisuju Sporazum o sjedinjenju (engl. Merger Treaty) kojim integriraju izvršna tijela i stručne službe. Zajednički se nazivaju Europska zajednica (engl. European Community – EC). Gospodarske integracije na europskom teritoriju trasirale su integracijske procese na drugim državnim područjima. Ugovorom iz Maastrichta, 1992., EZ se transformira u Europsku uniju (engl. European Union – EU) koja je međuvladina nadnacionalna organizacija zemalja članicā. Gospodarski potencijal Europske unije je značajno povećan, što proizlazi iz udjela u svjetskoj trgovini koji, 1993., iznosi 49%. Najveći doprinos nadnacionalnoj slobodi kretanja osoba, roba, usluga i kapitala možemo označiti potpisivanje Šengenskog (Schengenskog) sporazuma, 14. lipnja 1985. godine. Republika Hrvatska je s 1. siječnja ove godine postala članica šengenskog prostora koji se kolokvijalno naziva „Europa bez granica". Stoga je najveći dio hrvatske državne granice, poglavito kopnene, postao vanjska granica Europske unije. Osim dobrobiti za državu i gospodarstvo, poglavito za turistički sektor, koje omogućava ulazak u „schengen", pred mjerodavnim institucijama, prvenstveno hrvatskom graničnom policijom, velika je odgovornost za učinkovit nadzor, odnosno osiguranje i kontrolu prelaska vanjske granice Europske unije.

Ključne riječi: sloboda kretanja, europske integracije, Šengenski sporazum, državne granice.

ABSTRACT

Freedom of movement of man is classified in democratic societies as fundamental human rights guaranteed by the Constitution of a particular state, which can be restricted only exceptionally when it is prescribed by law. The Constitution of the Republic of Croatia in Article 32, paragraph 1 stipulates: "Everyone who is legally present on the territory of the Republic of Croatia has the right to move freely and choose his residence". In the nature of the matter, deviations from freedom of movement within the borders of the home country are closely related to criminal proceedings and the performance of police tasks by applying police powers, on which occasion freedom of movement can be temporarily restricted. In a broader sense, we look at the freedom of movement of persons transnationally and refers to the right to employment in another country, and together with the freedom of movement of

goods, services, and capital, is the fundamental in the creation of supranational economic integration. In our region, the freedom of movement of people was improved by economic integration processes that began in 1951 with the creation of the European Coal and Steel Community .... European Coal and Steel Community (ECSC). In 1957, members of the ECSC established the European Economic Community in Rome. European Economic Community (EEC) to establish a common market and coordinate economic policies. At the same time, the European Atomic Energy Community (EAEC) is being established. In 1965, the communities described in Brussels signed the Merger Treaty by which they integrate executive bodies and professional services. They are collectively referred to as the European Community (EC). Economic integration in European territory has traced integration processes in other territories. In 1992, the Maastricht Treaty transformed the EC into the European Union. The European Union (EU) is an intergovernmental supranational organization of member states. The economic potential of the European Union has increased significantly, resulting from the share of world trade, which is (1993) 49%. The greatest contribution to the supranational freedom of movement of persons, goods, services, and capital can be marked by the signing of the Schengen Agreement on June 14, 1985. On 1 January this year, the Republic of Croatia became a member of the Schengen area, which is colloquially called "Europe without borders". Therefore, the largest part of the Croatian state border, especially the land border, has become the external border of the European Union. In addition to the benefits for the state and the economy, and especially the tourism sector, which allows entry into Schengen, before the relevant institutions, primarily the Croatian border police, there is a great responsibility for efficient supervision (securing) and control of crossing the external border of the European Union.

Key words: freedom of movement, European integration, Schengen Agreement, state borders.

1. UVOD

Svaka suverena i neovisna država ima državno područje s međunarodno priznatim granicama. „Državno područje obuhvaća kopnene prostore koji se nalaze u državnim granicama, uključujući rijeke i jezera te otoke. Područje obalne države obuhvaća i njezine unutrašnje morske vode, arhipelaške vode

tzv. oceanskih arhipelaških država te njezino teritorijalno more“ (Degan, 2011). Međutim, područje države nije dvodimenzionalan prostor i ne obuhvaća samo površinu kopna i mora, nego obuhvaća podzemlje i nadzemlje (zračni prostor).

Državne granice se mogu prelaziti na za to određenim mjestima i pod uvjetima koji su propisani, u Republici Hrvatskoj Zakonom o nadzoru državne granice.[*] Zaštitu državne granice i nadzor prelaska vanjske granice provodi granična policija u sustavu Ravnateljstva policije Ministarstva unutarnjih poslova. „Nadzor državne granice u smislu ovoga Zakona je kontrola prelaska vanjske granice (granična kontrola), zaštita vanjske granice i poslovi granične policije u unutrašnjosti teritorija.“[*] Unutar granicā matične države sloboda kretanja osobā se predmnijeva te se može, sukladno zakonu, iznimno ograničiti na određeno vrijeme.

Međutim, transnacionalne integracije državā na političkim i gospodarskim temeljima otvaraju mogućnost za slobodno kretanje osobā preko granicā nacionalnih državā. Transnacionalno slobodno kretanje osobā na teritoriji Europe značajno su unaprijedili gospodarski integracijski procesi započeti nakon Drugog svjetskog rata te otvorili vrata integracijskim procesima na drugim društvenim područjima (političkim, vojnim). Najrazvijeniji višedimenzionalni procesi integracijā ostvareni su kroz projekt ujedinjene Europe, koji je osmislio Robert Schuman[*] čije je izvorište Europska zajednica za ugljen i čelik[*] (engl. *European Coal and Steel Community* – ECSC) osnovana 1951. godine.

Članice su ECSC-a, 1957. u Rimu, osnovale Europsku ekonomsku zajednicu (engl. *European Economic Community* – EEC) radi uspostavljanja

---

[*] *https://www.zakon.hr/z/450/Zakon-o-nadzoru-dr%C5%BEavne-granice. (pristupljeno 28. 4. 2023.).*

[*] *„Zakon o nadzoru državne granice“. Članak 3., stavak 1. https://www.zakon.hr/z/450/Zakon-o-nadzoru-dr%C5%BEavne-granice. (pristupljeno 28. 4. 2023.).*

[*] *„Schumanovu deklaraciju predstavio je francuski ministar vanjskih poslova Robert Schuman 9. svibnja 1950. Tom deklaracijom predlaže se stvaranje Europske zajednice za ugljen i čelik čije bi članice udružile proizvodnju ugljena i čelika.“ https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_hr. (pristupljeno 3. 5. 2023.).*

[*] *„Europska zajednica za ugljen i čelik bila je prva u nizu nadnacionalnih europskih institucija iz kojih je nastala današnja Europska unija. Države osnivačice EZUČ-a bile su Francuska, Zapadna Njemačka, Italija, Nizozemska, Belgija i Luksemburg.“ https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_hr. (pristupljeno 3. 5. 2023.).*

zajedničkoga tržišta i usklađivanja ekonomskih politika. Istodobno se osniva Europska zajednica za atomsku energiju (engl. *European Atomic Energy Community* – EAEC). Sporazumom o sjedinjenu prethodne dvije zajednice, 1965. godine, nastaje Europska zajednica (engl. *European Community* – EC). Ugovorom iz Maastrichta*, 1992., Europska zajednica se–transformira u Europsku uniju (engl. *European Union* – EU), a definira se kao „međuvladina i nadnacionalna organizacija 27 europskih država kojoj su ciljevi gospodarska i politička integracija europskoga kontinenta“*.

U preambuli „Povelje Europske unije o temeljnim pravima“* navodi se „Narodi Europe, stvarajući sve tješnje povezanu uniju među sobom, odlučni su dijeliti miroljubivu budućnost utemeljenu na zajedničkim vrijednostima“. U Povelji se posebno ističe sloboda kretanja i boravka osobā na području državā članicā. „Svaki građanin Unije ima pravo slobodno se kretati i boraviti na državnom području država članica. Sloboda kretanja i boravka može se, u skladu s Ugovorima, dodijeliti državljanima trećih zemalja koji zakonito borave na državnom području neke države članice“*.

Ulaskom Republike Hrvatske u Europsku uniju, 1. srpnja 2013. godine, hrvatski građani uživaju sve blagodati koje omogućava pravna stečevina* (francuski *acquis communautaire*) Europske unije. Ustav Republike Hrvatske, u poglavlju „Pravo građana Europske unije“, navodi: „Državljani Republike Hrvaste su državljani Europske unije i uživaju prava koje im jamči pravna stečevina Europske unije (Selimić, 2018), a osobito: slobodu kretanja i nastanjivanja na području svih država članica.“*

---

* *„Ugovor iz Maastrichta o Europskoj uniji“. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=LEGISSUM:xy0026. (pristupljeno 3. 5. 2023.).*

* *https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18657. (pristupljeno 3. 5. 2023.).*

* *https://eurlex.europa.eu/legalcontent/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=RO. (pristupljeno 3. 5. 2023.).*

* *„Povelja Europske unije o temeljnim pravima, Glava V. Prava građana“. članak 45. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=RO. (pristupljeno 3. 5. 2023.).*

* *„'Pravna stečevina' Europske unije (EU) skup je zajedničkih prava i obveza koji čini korpus prava EU-a i koji je uklopljen u pravne sustave država članica EU-a.“ https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=LEGISSUM:acquis. (pristupljeno 4. 5. 2023.).*

* *Članak 141. d, stavak 1., točka 1. https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske. (pristupljeno 4. 5. 2023.).*

2. ŠENGENSKI SPORAZUM

Značajan doprinos transnacionalnoj slobodi kretanja osobā na europskom području jest potpisivanje „Schengenskog sporazuma“*, 14. lipnja 1985. godine. Sporazum se kolokvijalno naziva „Europa bez granica“. „Stvaranje schengenskog prostora jedno je od najvećih postignuća EU-a i neponištivo je.

Europa je danas manja zbog slobode kretanja koje nas ujedinjuje. Uživajte u tom pravu i čuvajte ga. Uskočite u vlak, sjednite u auto i posjetite susjede. Sve je to moguće bez razmišljanja o granicama (jesam li ponio putovnicu (osobnu iskaznicu), do kada je valjanost, nap. a.).“*

Postignuća glede slobodnog prometa osoba, roba i usluga unutar Europske zajednice, potaknule su 14. lipnja 1985. godine, u Schengenu (Luksemburg), vlade pet zemalja članica Europske zajednice na potpisivanje sporazuma pod nazivom „Sporazum između vlada država Gospodarske unije Beneluksa (Belgija, Nizozemska i Luksemburg, nap. a.), Savezne Republike Njemačke i Francuske Republike o postupnom ukidanju kontrola na zajedničkim granicama.“*

Sporazum je nazvan „Prvi Šengenski sporazum“ ili skraćeno „SU“. Nakana potpisivanja sporazuma je da bi se pridonijelo nastojanju naroda svojih državā da se ukinu prepreke za slobodan promet preko zajedničkih granicā.

---

* *„Od osnutka Europske ekonomske zajednice Rimskim ugovorom 1957., šest država-osnivačica (Belgija, Francuska, Italija, Luksemburg, Nizozemska i Njemačka) bile su ujedinjene u namjeri stvaranja jedinstvenog tržišta i sve veće integracije. Kroz sve ove godine razvoja Europske unije to se ostvaruje osiguravanjem tzv. četiri sloboda (sloboda kretanja ljudi, dobara, usluga i kapitala). Upravo je Schengenski sporazum taj kojim se osigurava jedna od navedenih sloboda - sloboda kretanja ljudi.“*
https://www.iusinfo.hr/aktualno/u-sredistu/12452. (pristupljeno 4. 5. 2023.).

* *https://europedirect-cakovec.eu/schengenski-prostor-europa-bez-granica/. (pristupljeno 4. 5. 2023.).*

* *https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:42000A0922(02). (pristupljeno 5. 5. 2023.).*

Slika 1. Države članice „schengena“.

Izvor:https://www.europarl.europa.eu/news/hr/headlines/security/20190612STO54307/schengen-vodic-kroz-europu-bez-granica. (pristupljeno 4. 5. 2023.).

Provedba sporazuma odvija se putem kratkoročnih i dugoročnih mjera te je kratkoročno, odmah 15. lipnja 1985. godine, „pojednostavljena policijska i carinska kontrola osoba i osobnih vozila koja prelaze zajedničku granicu umjerenijom brzinom, a da ih se ne zaustavlja. Pri tome državljanima članica Europske Zajednice omogućeno je lakše prelaženje zajedničkih granica uz predočenje zelene naljepnice na vjetrobranskom staklu kao znaku da se osobe pridržavaju propisa koji reguliraju prelazak državne granice“ (Jurina, Jurković, Pušeljić, 1999). Potpisnice sporazuma, s obzirom na razlike u zakonodavstvu, obvezale su se na sveobuhvatno suzbijanje organiziranog kriminaliteta na nacionalnom teritoriju, te na učinkovitu uzajamnu suradnju policijskih službi u borbi protiv kriminaliteta (Korajlić, Selimić, 2015), poglavito trgovine opojnim sredstvima i oružjem, odnosno ilegalnih migracijā.

„Među mjerama koje treba provoditi dugoročno najznačajnije mjesto zauzimaju one iz članka 17. Sporazuma. Naime, u prometu osoba sporazumne strane obvezuju se na ukidanje kontrola na zajedničkim granicama i njihovo premještanje na vanjske granice, a predviđeno je da se ostvari najkasnije do 1. siječnja 1990.“ (Jurina, Jurković, Pušeljić, 1999). Pregovaranje o usklađivanju mjera za provedbu Sporazuma trajalo je pet godina, te je 19. lipnja 1990. godine, u Schengenu, potpisana „Konvencija o provedbi Šengenskog

sporazuma“* od 14. lipnja 1985. godine. Konvencija, odnosno Šengenski provedbeni sporazum“ (SDU) često se naziva i „Drugim Šengenskim sporazumom“.

U Izjavi ministara i državnih tajnika potpisnika konvencije naglašena je potreba da se nastave razgovori, poglavito u sljedećim područjima: „(1) unapređenja i pojednostavnjenja prakse izručenja; (2) unapređenja suradnje pri pokretanju postupka protiv prekršaja u cestovnom prometu; (3) dogovornom uzajamnom priznavanju oduzimanja vozačkih dozvola za motorna vozila; (4) mogućnosti uzajamnog izvršenja novčanih kazni; (5) uvođenja pravila o uzajamnom prijenosu kaznenih postupaka, uključujući mogućnost prijevoza optužene osobe u državu njezina podrijetla; (6) uvođenja pravila o repatrijaciji maloljetnika koji su bili nezakonito oduzeti od osobe odgovorne za izvršavanje roditeljske skrbi; (7) daljnjeg pojednostavljenja kontrola komercijalnog kretanja robe.“* „Stvarno ukidanje graničnog nadzora započelo je 26. ožujka 1995., kada je sedam zemalja (početnih pet te Portugal i Španjolska) ukinulo kontrole na svojim unutarnjim granicama.“*

Pristupanje šengenskom prostoru je dugotrajan proces, primjerice Rumunjska i Bugarska članice su EU od 1. siječnja 2007. godine, a nisu u šengenskom području, u kojem se provjerava sposobnost zemlje kandidatkinje da postane članica i preuzme odgovornost za osiguranje vanjske granice Europske unije. „Države članice schengenskog prostora morale su dokazati da su sposobne: preuzeti odgovornost za kontrolu vanjskih granica prostora u ime drugih država članica schengenskog prostora i za izdavanje ujednačenih viza za kratkotrajni boravak (schengenske vize), te učinkovito surađivati s drugim državama članicama schengenskog prostora kako bi održale visoku razinu sigurnosti nakon ukidanja unutarnjih granica.“*

Asocijacija na spomen “schengena“ asocira ponajprije na prelazak državnih granicā bez nadzora osobā. Međutim, “schengen“ obuhvaća različite sigurnosne sastavnice koje skupno doprinose ukupnoj sigurnosti zemalja

---

* *https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:42000A0922(02). (pristupljeno 5. 5. 2023.).*

* *https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:42000A0922(02). (pristupljeno 5. 5. 2023.).*

**https://www.consilium.europa.eu/media/54954/20201625_qc0220204hrn_pdf.pdf. (pristupljeno 8. 5. 2023.).*

**https://www.consilium.europa.eu/media/54954/20201625_qc0220204hrn_pdf.pdf. (pristupljeno 8. 5. 2023.).*

članicā šengenskog prostora. „Ukidanje nadzora unutarnjih granica utječe i na druga područja politika, kao što su postupanje s prekograničnim kriminalom, prekograničnim putovanjem, prekograničnom trgovinom i prekograničnom pravosudnom suradnjom. Stoga se pravila o području ne odnose samo na ukidanje nadzora unutarnjih granica, već i na vize, azil te policijsku, carinsku i pravosudnu suradnju.“* Države članice “schengena“, razvidno u tablici 1., mogu se svrstati u četiri skupine: (a) države članice EU i “schengena“ (23); (b) države članice “schengena“ koje nisu članice EU (4): (c) države članice EU koje djelomično primjenjuju šengenska pravila (2); (d) države članice EU – kandidati za “schengen“ (2).

Tablica 1. Skupine državā članicā “schengena“.

Skupina	Države članice EU i “schengena“.	Države članice “schengena“ koje nisu članice EU.	Države članice EU koje djelomično primjenjuju šengenska pravila.	Države članice EU kandidatkinje za ulazak u “schengen“.
Države	Belgija, Češka, Danska, Njemačka, Estonija, Grčka, Španjolska, Francuska, Italija, Latvija, Litva, Luksemburg, Mađarska, Malta, Nizozemska, Austrija, Poljska, Portugal, Slovenija, Slovačka, Finska, Švedska, Hrvatska.	Island, Norveška, Švicarska, Lihtenštajn.	Irska, Cipar.	Rumunjska, Bugarska.

Izvor: izradili autori.

Na stanje sigurnosti pojedine zemlje članice “schengena“ te šengenskog prostora u cjelini, značajno je utjecao razvoj informacijske tehnologije, odnosno primjena informacijskih sustava u provedbi šengenskih pravila. „Informacijski sustav stvoren i uzdržavan od zemalja članica Schengenskog sporazuma, naknadno nazvan 'Schengenski informacijski sustav', čine središnji

**https://www.consilium.europa.eu/media/54954/20201625_qc0220204hrn_pdf.pdf. (pristupljeno 8. 5. 2023.).*

informacijski sustav u Strassbourgu (SIS) i nacionalni informacijski sustavi u pojedinim zemljama članicama Schengenskog sporazuma (NSIS)“ (Jurina, Jurković, Pušeljić, 1999). SIS se smatra najvažnijom kompenzacijskom mjerom za ukidanje kontrola na unutarnjim granicama, a to je zajednička baza podataka koju upotrebljavaju granična i migracijska tijela te tijela kaznenog progona zemalja sudionica“*. Pristup bazi podataka SIS imaju granična policija zemalja članica, kao i Eurojust (Agencija EU za kaznenopravnu suradnju), Europol* i Agencija za europsku graničnu i obalnu stražu (Frontex).* Pored organiziranog transnacionalnog kriminaliteta koji je stalna ugroza po sigurnost zemalja članica EU, zadnjih desetak godina, vanjske granice Europske unije izložene su pritisku migranata koji nastoje ilegalno ući na teritorij zemalja članicā. „Povijest čovječanstva dijelom je povezana s kretanjem stanovništva (migracije, nap. a.) koje je naseljavalo „novootkrivena područja zemaljske kugle“, na tim prostorima stvaralo nove vrijednosti, mijenjalo navike lokalnih stanovnika i utjecalo na socijalne i društvene prilike“ (Dragović, 2018). Duljina vanjske kopnene granice Europske unije, od 1. srpnja 2013., jest 9936 km, a najveći dio odnosi se na granicu prema Rusiji, oko 2575 km (Finska 1340 km, Estonija 455 km, Latvija 276 km, Litva /Kalinjgrad enklava/ 272 km, Poljska /Kalinjgrad enklava/ 232 km). Ilegalne migracije* su vrhunac dosegle 2015. godine poznate kao „europska migracijska kriza“.*

**https://www.consilium.europa.eu/media/54954/20201625_qc0220204hrn_pdf.pdf. (pristupljeno 8. 5. 2023.).*

* *„Sa sjedištem u Hagu, misija Europola je pružanje potpore državama članicama EU u prevenciji i represiji međunarodnog i organiziranog kriminaliteta, kibernetičkog kriminala i terorizma. Europol surađuje s mnogim državama partnerima izvan EU-a i međunarodnim organizacijama.“ https://www.europol.europa.eu/. (pristupljeno 8. 5. 2023.).*

* *„Frontex, Agencija za europsku graničnu i obalnu stražu, podupire zemlje EU-a i schengenskog područja u upravljanju vanjskim granicama EU-a i borbi protiv prekograničnog kriminala.“ https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/frontex_hr. (pristupljeno 8. 5. 2023.).*

* *„Pojam ilegalni imigrant, iako se uvriježio u svakodnevnom govoru zapravo je problematičan. Možemo li neku osobu proglasiti ilegalnom? Čin može biti ilegalan, ali čovjek? Jasno da ne može. Teoretičari politike i etike migracija predlažu da se za osobu koja je bez dopuštenja ušla u državu koriste pojmovi: iregularni imigrant; nedokumentirani imigrant, neautorizirani imigrant.“ https://www.irh.hr/menu-sadrzaj/3/razno/711-legalna-prava-ilegalnih-imigranata. (pristupljeno 9. 5. 2023.).*

* *„Migracije stanovnika afričkih i azijskih zemalja prema državama Europske unije. Migranti su na početku bili iz država pogođenih ratnim uvjetima nastalim stvaranjem Islamske Države*

Pritisku ilegalnih migranata naročito su izložene, u kopnenom dijelu granice, zemlje članice EU: Hrvatska, Slovenija, Mađarska i Grčka. Zaprečivanje ilegalnih migracija na granici Slovenije i Mađarske, poznato pod sintagmom „žilet-žica“, bilo je izloženo snažnoj kritici zbog povrede dostojanstva i ljudskih prava migranata.* Prije nego je Hrvatska pristupila šengenskom prostoru Slovenija je uklonila „žilet-žicu“ na granici s Hrvatskom*. Šengenska pravila su neprekidno podložna vrednovanju, a posljednje unapređenje dogodilo se tijekom francuskog rotirajućeg predsjedanja Vijećem Europske unije (1. siječnja 2022. do 30. lipnja 2022.). Vijeće je donijelo opći pristup o reformi „Zakonika o šengenskim granicama“*. „Reformom se: (1) uvode novi alati za borbu protiv instrumentalizacije migracijskih tokova; (2) uspostavlja novi pravni okvir za mjere na vanjskim granicama u slučaju zdravstvene krize, koji se temelji na iskustvima stečenima tijekom pandemije bolesti COVID-19; (3) modernizira pravni okvir za ponovno uvođenje nadzora unutarnjih granica kako bi se osiguralo načelo slobodnog kretanja i istodobno odgovorilo na trajne prijetnje; (4) uvode alternativne mjere za takav nadzor.“*

Iraka i Levanta, tj. Iraka i Sirije, ali su se s vremenom migrantima iz nužde priključili i ekonomski migranti iz ostalih azijskih i afričkih ekonomski slabo razvijenih država.“ https://hr.wikipedia.org/wiki/Europska_migracijska_kriza_2015. (pristupljeno 9. 5. 2023.).

** „Pravno gledajući, država ima pravo ograničiti ulaz na svoj teritorij odnosno uspostaviti vlastitu imigracijsku kontrolu. Imigracijska kontrola, kada je riječ o liberalno demokratskim državama, ne smije biti zasnovana na diskriminacijskim elementima. Država ima pravo zabraniti ulazak ukoliko procijeni da je riječ o osobi koja predstavlja opasnost za nacionalnu sigurnost. Konvencionalni pogled na pravo države dakle pretpostavlja kako država ima moralnu i pravnu dužnost kontrolirati imigracije te shodno tome ima pravo razotkriti i deportirati imigrante koji se usele u državu bez dopuštenja državne vlasti. Međutim, to ne znači da ne postoje moralna ograničenja za državu u pogledu postupanja prema ilegalnim imigrantima.“ https://www.irh.hr/menu-sadrzaj/3/razno/711-legalna-prava-ilegalnih-imigranata. (pristupljeno 9. 5. 2023.).*

** „Između Slovenije i Hrvatske bilo je postavljeno skoro 200 kilometara 'protumigrantskih zapreka', odnosno 135.372 metara drvene ograde i 60.595 metara žilet-žice, a nova slovenska vlada namjerava ih ukloniti do kraja godine (2022. godine, nap. a.).“ https://www.nacional.hr/uklanja-se-dvjesto-metara-zilet-zice-na-slovensko-hrvatskoj-granici/. (pristupljeno 10. 5. 2023.).*

**https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R0399&from=PL. (pristupljeno 10. 5. 2023.).*

**https://www.consilium.europa.eu/hr/press/press-releases/2022/06/10/schengen-area-council-adopts-negotiating-mandate-reform-schengen-borders-code/. (pristupljeno 10. 5. 2023.).*

2.1. Pristupanje Republike Hrvatske šengenskom prostoru

U sklopu procesa pregovaranja u vezi s pristupanjem Hrvatske u Europsku uniju, istodobno je započeto pregovaranje o ulasku u šengensko područje.

Naime, „u pregovaračkom poglavlju 24. *Pravda, sloboda i sigurnost*[*] ulazak Republike Hrvatske u schengensko područje definiran je kao strateški nacionalni interes.“[*] Sâm proces ulaska Hrvatske u „schengen“ trajao je od 1. srpnja 2013. godine do 8. prosinca 2022. godine.

Vremenski period od devet i pol godina možemo kronološki promatrati kroz osam etapa, odnosno koraka u procesu pristupanja području.

Tablica 2. Etape ulaska Republike Hrvaste u šengensko područje.

ETAPA	NAZIV	VRIJEME	OBILJEŽJA
I.	Ulazak Republike Hrvatske u Europsku uniju.	1. srpnja 2013. godine.	Uspostavljen je šengenski instrument (*Schengen Facility*) kao privremeni financijski instrument čija je svrha financiranja mjera na novim vanjskim granicama Europske unije i pripremu za punu primjenu šengenske pravne stečevine.
II.	Predvrednovanje	Od 15. do 19. prosinca 2014.	Europska komisija je provela predvrednovanje u području upravljanja vanjskim granicama.
III.	Zaključak Vlade Republike Hrvatske.	5. ožujka 2015. godine.	Prihvaća se Izjava o spremnosti Republike Hrvatske za početak postupka šengenskog vrednovanja, koja je uručena Europskoj komisiji 12. ožujka 2015. godine na sastanku Vijeća

[*] *„U skladu s čl. 3. Ugovora o funkcioniranju Europske unije, u kojemu se utvrđuju ciljevi Europske unije, EU svojim građanima pruža područje slobode, sigurnosti i pravde bez unutarnjih granica. Izostanak kontrole granica osigurava se zajedno s odgovarajućim mjerama koje se odnose na kontrolu vanjskih granica, azil, imigracije te prevenciju i borbu protiv kriminala, a također uključuje pravosudnu suradnju u građanskim i kaznenim stvarima te policijsku suradnju.“*
https://eurlex.europa.eu/summary/chapter/justice_freedom_security.html?locale=hr&root_default=SUM_1_CODED%3D23. (pristupljeno 10. 5. 2023.).

[*] *https://mup.gov.hr/o-nama-9/mup-i-eu/schengen/282172. (pristupljeno10. 5. 2023.).*

			ministara za pravosuđe i unutarnje poslove.
IV.	Upitnik za vrednovanje EK o primjeni šengenske pravne stečevine.	25. lipnja 2015. godine.	Odgovori na 384 pitanja iz upitnika i prijevod relevantnog zakonodavstva dostavljeni su Europskoj komisiji 14. kolovoza 2015. godine.
V.	Vrednovanje ekspertnih timova Europske komisije.	Od 2016. do 2020. Godine.	Vrednovanje je provedeno u sljedećim područjima šengenske pravne stečevine: a) propisi o vatrenom oružju b) zaštita podataka c) povrat i ponovni prihvat d) policijska suradnja e) šengenski informacijski sustav f) zajednička vizna politika g) pravosudna suradnja u kaznenim stvarima h) upravljanje vanjskim granicama.
VI.	Potvrda izvršenja šengenskih standarda.	12. ožujka 2021. godine.	Vijeća ministara unutarnjih poslova i Europska komisija potvrdili su kako je Hrvatska uspješno implementirala sve tražene šengenske standarde, čime su šengenska vrednovanja Hrvatske uspješno završene, uključujući i u području nadzora vanjske granice.
VII.	Zaključak Vijeća o ispunjavanju nužnih uvjeta za potpunu primjenu šengenske pravne stečevine u RH.	9. prosinca 2021. godine.	Na sastanku ministara unutarnjih poslova države članice su jednoglasno podržale usvajanje Zaključaka u kojima se utvrđuje kako je vrednovanje Hrvatske provedeno u skladu s člankom 1., stavkom 1., točkom (b) Uredbe Vijeća (EU) br. 1053/2013*.
VIII.	Konačna odluka o pristupanju RH šengenu.	8. prosinca 2022. godine.	Na sastanku Vijeća ministara za unutarnje poslove, u Bruxellesu, države

** „Uredba Vijeća (EU) br. 1053/2013 od 7. listopada 2013. o uspostavi mehanizma evaluacije i praćenja za provjeru primjene schengenske pravne stečevine i stavljanju izvan snage Odluke Izvršnog odbora od 16. rujna 1998. o uspostavi Stalnog odbora za ocjenu i provedbu Schengena.“*
https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1053. (pristupljeno10. 5. 2023.).

			članice jednoglasno su usvojile Odluku.

Izvor: izradili autori na temelju: https://mup.gov.hr/o-nama-9/mup-i-eu/schengen/282172. (pristupljeno 10. 5. 2023.).

Republika Hrvatska prošla je najopsežniji i najrigorozniji put ulaska u šengensko područje. „Ispunila je 281 tehničku preporuku, od kojih samo njih 145 u području nadzora vanjske granice te je u tu svrhu uložila preko 220 milijuna EUR iz europskih fondova za nabavu tehničke opreme za nadzor i zaštitu državne granice, uvođenje novih informacijskih sustava te njihovu interoperabilnost na europskoj razini, jačanje ljudskih kapaciteta granične policije, operativne troškove granične policije, kontinuiranu edukaciju i usavršavanje policijskih službenika, posebice u području zaštite ljudskih prava.“* Republika Hrvatska je 1. siječnja ove godine postala trideseta članica šengenskog područja te su na taj dan prestale granične provjere na unutarnjim kopnenim i pomorskim granicama. Od 26. ožujka ove godine ukinute su provjere na graničnim prijelazima u zračnim lukama za putnike koji dolaze iz neke od država članicā šengenskog područja.

2.2. Nadzor državne granice

Republika Hrvatska ima natprosječno veliku državnu granicu u odnosu na ukupnu površinu državnog teritorija (56 594 km²) te je pozicionirana na sigurnosno osjetljivom širem okruženju s aspekta gledišta ugroze koju imaju organizirani kriminalitet i ilegalne migracije (zapadnobalkanska ruta).* Ulaskom u šengensko područje, velik dio hrvatske državne granice, uključujući kopno i rijeke, postao je vanjska granica Europske unije. To se odnosi na granicu prema Bosni i Hercegovini, u dužini od 1010 km, Srbiji, u

---

** https://mup.gov.hr/o-nama-9/mup-i-eu/schengen/282172. (pristupljeno 10. 5. 2023.).*

** „Zapadnobalkanska ruta odnosi se na nezakonite dolaske u EU kroz regiju koju sačinjavaju Albanija, Bosna i Hercegovina, Kosovo, Crna Gora, Sjeverna Makedonija i Srbija. Zapadnobalkanska ruta jedan je od glavnih migracijskih putova prema Europi. Nakon što je 2015. zabilježen rekordan broj dolazaka u Europsku uniju, broj nezakonitih migranata koji se odluče za tu rutu postojano se smanjivao narednih nekoliko godina. Međutim, od 2019. njihov je broj ponovno u porastu.“*
https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/eu-migration-policy/western-balkans-route/. (pristupljeno 12. 5. 2023.).

dužini od 326 km i Crnoj Gori, u dužini od 26 km, što zajedno iznosi oko 1360 km. Nadzor državne granice, osiguranje državne granice i nadzor prelaska državne granice, prema Zakonu* i Pravilniku* u mjerodavnosti je granične policije Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske. Iznimno, na temelju prosudbe Vlade Republike Hrvatske, zbog sigurnosnih ili humanitarnih razloga, potporu u zaštiti granice mogu pružiti Oružane snage Republike Hrvatske. Na makroorganizacijskoj razini (cijela država) poslovima nadzora državne granice upravlja Uprava za granicu pri Ravnateljstvu policije. Uprava za granicu „Prati i usklađuje provođenje mjera i rješenja u obavljanju policijskih poslova na državnoj granici, aerodromima i pomorskim lukama otvorenim za međunarodni promet, na teritorijalnom moru i unutrašnjim morskim vodama, unutarnjim plovnim putovima,…surađuje s drugim ustrojstvenim jedinicama Ministarstva i drugim državnim tijelima na području Republike Hrvatske…“*

U Upravi za granicu ustrojeni su: „Služba za zaštitu državne granice i kompenzacijske mjere, Služba za susjedne zemlje, Služba za nezakonite migracije, Služba pomorske i aerodromske policije, Prihvatni centar za strance, Mobilna jedinica za provedbu nadzora državne granice, Služba Nacionalnog koordinacijskog centra i analize rizika, Služba za Frontex, razvoj i potporu.“* Na srednjoj organizacijskoj razini poslovi nadzora državne granice u mjerodavnosti su organizacijskih subjekata policijskih uprava (Sektori, Službe, ovisno o kategoriji policijske uprave) koji u svom djelokrugu imaju poslove nadzora državne granice. Na najnižoj organizacijskoj razini neposredno poslove nadzora državne granice obavljaju, kao ustrojstvene jedinice policijskih uprava, postaje granične policije, postaje policije zračnih luka, postaje pomorske policije te postaje pomorske i policije zračnih luka. Od 1. siječnja 2023. godine ukinute su postaje granične policije na graničnim prijelazima prema Sloveniji i Mađarskoj.

** „Zakon o nadzoru državne granice“. Članak 5. https://www.zakon.hr/z/450/Zakon-o-nadzoru-dr%C5%BEavne-granice. (pristupljeno 11. 5. 2023.).*

** „Pravilnik o obavljanju poslova nadzora državne granice“. https://www.zakon.hr/cms.htm?id=35285. (pristupljeno 11. 5. 2023.).*

** „Uredba o unutarnjem ustroju Ministarstva unutarnjih poslova“. Članak 100. , stavak 1. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2020_08_97_1813.html. (pristupljeno 3. 1. 2021.).*

** „Uredba o unutarnjem ustroju Ministarstva unutarnjih poslova“. Članak 100. stavak 2. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2020_08_97_1813.html. (pristupljeno 3. 1. 2021.).*

3. ZAKLJUČAK

Hrvatska je u vremenskom periodu od gotovo deset godina na putu ulaska u šengensko područje prošla rigorozne provjere usklađivanja šengenske pravne stečevine. Ulaskom u šengensko područje pojavila se velika odgovornost pred mjerodavnim institucijama, prvenstveno hrvatskom graničnom policijom, za učinkovit nadzor, osiguranje i kontrolu prelaska hrvatske državne granice, koja je istodobno vanjska granica Europske unije. Migrantska kriza zadnjih nekoliko godina nametnula je potrebu povećanog rada policije na sprječavanju nezakonitih prelazaka državne granice. Prateći trendove migracija te analizirajući rizike koji prate problematiku nezakonitih migracija, Ministarstvo unutarnjih poslova uz značajnu financijsku pomoć Europske komisije, ustrojilo je i opremilo jednu od najbrojnijih i najopremljenijih graničnih policija u Europi. Na poslovima nadzora državne granice, na sve tri organizacijske razine, trenutno je zaposleno oko 6500 policijskih službenika, posebno osposobljenih za poslove nadzora državne granice te postupanja prema osjetljivim skupinama i tražiteljima međunarodne zaštite (azil). Pored ljudskih potencijala granične policije, Ravnateljstvo policije stalno angažira dodatne ljudske potencijale iz redova interventne i specijalne policije koji sudjeluju u obavljanju nadzora državne granice na najnepristupačnijim terenima. Kako bi se hrvatska policija što učinkovitije suprotstavila nezakonitim migracijama, ciljano je, u „Upravi za granicu ustrojena Mobilna jedinica za provedbu nadzora državne granice“ koja „provodi ciljane i unaprijed planirane pojačane mjere kontrole osoba, prijevoznih sredstava i stvari na državnoj granici kao i u unutrašnjosti državnog područja radi sprječavanja i otkrivanja nezakonitog ulaska i boravka osoba i sprječavanje prekograničnog kriminaliteta;…“* Nadalje, u policijskim upravama Dubrovačko-neretvanskoj i Vukovarsko-srijemskoj u Službi za granicu ustrojene su „Mobilna jedinica granične policije – jug i Mobilna jedinica granične policije – istok“, s gotovo identičnim zadaćama kao i organizacijska jedinica u Upravi za granicu.“* U prilog učinkovite zaštite

---

** „Uredba o unutarnjem ustroju Ministarstva unutarnjih poslova“. Članak 115. , stavak 1 https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2020_08_97_1813.html. (pristupljeno 5. 1. 2021.).*

** „Uredba o unutarnjem ustroju Ministarstva unutarnjih poslova“. Članak 575. i 676. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2020_08_97_1813.html. (pristupljeno 5. 1. 2021.).*

državne granice, govori trend pada nezakonitih migracija na hrvatskim državnim granicama. Dok je 2020. godine zabilježeno ukupno 2280 nezakonitih prelazaka državne granice, 2021. godine zabilježeno je 1 787 što je pad nezakonitih prelazaka 21,6%.

U strukturi državljanstva osobā kažnjenih zbog nezakonitih prelazaka, prevladavaju osobe iz Afganistana: 2020. godine 492, što je 21,57% svih nezakonitih prelazaka, odnosno svaka peta osoba; dok je 2021. godine taj udio značajno porastao, kažnjeno je 679 osoba iz Afganistana, što je gotovo 40% svih nezakonitih migracija.

Najviše ilegalnih prelazaka događa se na području mjerodavnosti policijske uprave Vukovarsko-srijemske: 2020. godine 470 slučajeva, što je nešto malo više od 20% svih nezakonitih prelazaka; 2021. godine 350 slučajeva, što je skoro isti postotak ukupnih nezakonitih prelazaka. Dakle, svaki peti nezakoniti prelazak hrvatske kopnene državne granice događa se na državnoj granici prema Republici Srbiji.*

Ulazak u šengensko područje utječe i na benefite dobrobiti hrvatskog gospodarstva, a poglavito se to odnosi na turistički sektor* koji je gotovo petina nacionalnog BDP-a.* Analogno krilatici „Europa bez granica“, nakon hrvatskog ulaska u šengensko područje, u svezi s turizmom, vrijedi krilatica „Turizam bez granica“.

**https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2021/ozujak/Statisticki_pregled_I_II_2021.pdf. (pristupljeno 12. 5. 2023.).*

* *„Prema podacima sustava za prijavu i odjavu turista eVisitor, u Dubrovniku je tijekom Uskršnjeg vikenda (9. – 11. 4. 2023., nap. a.) boravilo 8 372 turista, što je 31 posto više nego prošle godine u istom razdoblju.“. https://tzdubrovnik.hr/get/vijesti/82236/odlican_turisticki_promet_za_uskrs_u_dubrovniku.html. (pristupljeno 12. 5. 2023.)*

* *„Udio prihoda od turizma u hrvatskom BDP-u iznosi prevelikih **18 %**. To je ujedno i najveći udio u EU.“ https://mimladi.hr/2022/08/04/koliki-je-udio-turizma-u-bdp-u-hrvatske-i-koliko-je-to-odrzivo/. (pristupljeno 12. 5. 2023.).*

LITERATURA

1. Degan, V. Đ., 2011. „Međunarodno pravo“. Školska knjiga. Zagreb.
2. Dragović, F., „Sigurnost Europskih granica i migracije“. Naklada Jesenski i Turk. Zagreb.
3. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=LEGISSUM:acquis.
4. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=LEGISSUM:xy0026.
5. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=RO.
6. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:42000A0922(02).
7. https://eurlex.europa.eu/summary/chapter/justice_freedom_security.html?locale=hr&root_default=SUM_1_CODED%3D23.
8. https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/frontex_hr.
9. https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59/schuman-declaration-may-1950_hr.
10. https://europedirect-cakovec.eu/schengenski-prostor-europa-bez-granica/.
11. https://hr.wikipedia.org/wiki/Europska_migracijska_kriza_2015.
12. https://mup.gov.hr/o-nama-9/mup-i-eu/schengen/282172.
13. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2020_08_97_1813.html.
14. https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/eu-migration-policy/western-balkans-route/.
15. https://www.consilium.europa.eu/hr/press/press-releases/2022/06/10/schengen-area-council-adopts-negotiating-mandate-reform-schengen-borders-code/.
16. https://www.consilium.europa.eu/media/54954/20201625_qc0220204hrn_pdf.pdf.
17. https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=18657.
18. https://www.europarl.europa.eu/news/hr/headlines/security/20190612STO54307/schengen-vodic-kroz-europu-bez-granica.
19. https://www.europol.europa.eu/.

20. https://www.irh.hr/menu-sadrzaj/3/razno/711-legalna-prava-ilegalnih-imigranata.
21. https://www.iusinfo.hr/aktualno/u-sredistu/12452.
22. https://www.nacional.hr/uklanja-se-dvjesto-metara-zilet-zice-na-slovensko-hrvatskoj-granici/.
23. https://www.zakon.hr/cms.htm?id=35285.
24. https://www.zakon.hr/z/450/Zakon-o-nadzoru-dr%C5%BEavne-granice.
25. https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske.
26. Jurina, M., Jurković, S., Pušeljić, M., 1999. „Elementi organizacije policije“. Ministarstvo unutarnjih poslova. Zagreb.
27. Korajlić, N., Selimić, M., 2015. Kriminalistička taktika. Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak.
28. Selimić, M., 2018. Pravo na dobru upravu kao osnovno pravo prema Povelji Evropske unije o temeljnim pravima, Časopis: Anali, Pravni fakultet Univerzitet u Zenici, god. 11, br. 22.

ZAKON O PREKRŠAJIMA PROTIV JAVNOG REDA I MIRA REPUBLIKE HRVATSKE AKTUALNA RAZMATRANJA

LAW ON OFFENSES AGAINST PUBLIC ORDER AND PEACE OF THE REPUBLIC OF CROATIA CURRENT CONSIDERATIONS

Pregledni naučni rad

*prof. dr. sc. Velibor Peulić**
*doc. dr. sc. Goran Matijević, univ.bacc.ing.traf **
*dr. sc. Nermin Palić, dipl. ing. saobr. i kom**

SAŽETAK

Iako po stupnju društvene opasnosti, u odnosu na kaznena djela predstavljaju manji rizik, prekršaji protiv javnog reda i mira, reprezentativan su pokazatelj sigurnosti u zajednici, a time i kvalitete života.

Iako statistički pokazatelji ne ukazuju na značajniji rast istih tijekom prethodnih godina u Republici Hrvatskoj, iste uvijek valja pri istraživanjima, ali i realnom sagledavanju uzimati s određenim stupnjem rezerve pri opisivanju nekog stanja.

To je posebice u slučajevima kada imate postojeći zakon koji je donesen prije više od 40 godina. A istovremeno, u zajednici su zaživjele brojne promjene i dostignuća koji aktualni zakon nije kada je donesen obuhvatio, što je razumljivo.

Kada bi primjerice brojna vrijeđanja i omalovažavanja na mrežama i Internetu, ušla u kažnjivu zonu i bila kažnjena, što bi onda rekli oni koji se pozivaju na statistiku i stanje ocjenjuju povoljnim?

Rad donosi pregled aktualnih kretanja u pogledu Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira Republike Hrvatske, bavi se problematikom definiranja pojma javnog mjesta, donosi pregled pokazatelja o kretanju broja

* *Panevropski univerzitet Apeiron, Bana Luka, e-mail: velibor.peulic@gmail.com*
* *Požega, Republika, Hrvatska, gmatijevic1974@gmail.com*
* *Visoka škola „CEPS – Centar za poslovne studije“ Kiseljak, e-mail: nermin.palic@ceps.edu.ba*

prekršaja protiv javnog reda i mira, te vlastite prijedloge za izmjene, dopune ili prijedloge za donošenje novog zakona.

Ključne riječi: zakon, prekršaj, počinitelj, kazna, prijedlog.

ABSTRACT

Although in terms of the level of social danger, compared to criminal acts, they represent a lower risk, offenses against public order and peace are a representative indicator of community safety, and thus the quality of life.

Although the statistical indicators do not indicate a significant growth of them during the previous years in the Republic of Croatia, they should always be taken with a certain degree of reserve when describing a situation in research, but also in a realistic view.

This is especially the case when you have an existing law that was passed more than 40 years ago. And at the same time, numerous changes and achievements took root in the community, which the current law did not include when it was passed, which is understandable.

If, for example, numerous insults and disparagements on networks and the Internet entered the punishable zone and were punished, what would those who refer to statistics and assess the situation as favorable say?

The paper provides an overview of current trends in the Law on offenses against public order and peace of the Republic of Croatia, deals with the issue of defining the term public place, provides an overview of indicators on the trend in the number of offenses against public order and peace, and own proposals for changes, additions or proposals for adoption of the new law.

Key words: road users, traffic accidents, causes, violations, bulletin.

1. UVOD

Prekršaji se definiraju kao ponašanja kojima se tako povređuje ili ugrožava javni poredak, društvena disciplina i društvene vrijednosti zajamčene i zaštićene Ustavom Republike Hrvatske, međunarodnim pravom i zakonima čija zaštita nije moguća bez prekršajno pravnog sankcioniranja, a njihova se zaštita ne ostvaruje kaznenopravnom prisilom (Milojević, 2016), a definicija prekršaja proizlazi iz čl. 1., Prekršajnog zakona (u daljnjem tekstu; PZ).

Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira (u daljnjem tekstu ZPPJRIM) Republike Hrvatske, donesen je 1977. godine, a izmjene i dopune doživio je 1989, 1990, 1994, 2022 i 2023. godine. Iako bi se iz pregleda zahvata u isti, od donošenja do danas, a posebice u pogledu posljednje izmjene, moglo pomisliti da se radi o suvremenom pravnom propisu koji regulira bitan društveni prostor u suvremenim uvjetima, to nije tako. Naime, opisi prekršaja ostali su i u posljednjoj izmjeni identični ranijim verzijama zakona, a samo su zamijenjene valute (uveden euro) i za neke od prekršaja značajno povišeni iznosi zapriječenih novčanih kazni. No, prema dostupnim izvorima, zakonodavac planira sljedeće izmjene, za koje je osnovana međuresorna radna skupina za izradu novog Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira, koja će raditi na izradi novog Zakona usklađenog sa zahtjevima vremena, potrebama struke i prakse te promjenama u nizu drugih, u međuvremenu donesenih zakona.[*]

ZPPJRIM prekršaje protiv javnog reda i mira definira kao djela kojima se na nedozvoljen način remeti mir, rad ili normalan način života građana, stvara nemir, neraspoloženje, uznemirenost ili ometa kretanje građana na ulicama i drugim javnim mjestima ili ometa ostvarivanje njihovih prava i dužnosti, vrijeđa moral, ometa vršenje zakonitih mjera državnih organa i službenih osoba, ugrožava opća sigurnost ljudi i imovine, vrijeđaju državni organi ili se na drugi način narušava javni red i mir građana te djela utvrđena ovim zakonom.

Za počinjeni prekršaj protiv javnog reda i mira mogu se izriči novčane kazne i izuzetno kazne zatvora, a može se izreći i zaštitna mjera oduzimanja predmeta, zaštitna mjera obaveznog liječenja od alkoholizma i narkomanije, zaštitna mjera obaveznog liječenja od spolne bolesti ili AIDS-a ili zaštitna mjera udaljenja s područja općine na kojem je prekršaj izvršen.

Najčešći (ovlašteni) tužitelji u prekršajnom postupku za prekršaje iz ZPPJRIM su policijski službenici, koji prekršajni postupak prema počiniteljima provode u skladu s odredbama Prekršajnog zakona Republike Hrvatske. Uz njih, za pojedine prekršaje ovlašteni tužitelji mogu biti i državni odvjetnik, razna inspekcijska tijela i carinska služba, no takvih je prekršaja znatno manje.

[*] *https://sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2023-04-13/160002/PZ_473.pdf*

2. JAVNO MJESTO – POJAM I ODREĐENJE

ZPPJRIM-A, (NN 41/77, 55/89, 05/90, 30/90, 47/90, 29/94, 114/22 i 47/23), kao uvjetujući element da bi prekršaj bio počinjen, propisuje da je počinjen na javnom mjestu, ali Zakon ne definira u svojim odredbama definiciju javnog mjesta. Stoga je u pravnoj teoriji i sudskoj praksi u Republici Hrvatskoj zauzet stav da se javna mjesta mogu podijeliti na:

- realna, gdje je pristup moguć neograničenom i neodređenom broju osoba (javno mjesto u užem smislu – realno javno mjesto, ulica, trg, kazališna dvorana, ugostiteljske radnje, željeznice, autobusi, brodovi, avioni, parkovi, čekaonice i sl.) i
- fiktivna, koja nisu dostupna neograničenom i neodređenom broju osoba, ali je radnja djela ili su posljedice djela dostupne javnosti (javno mjesto u širem smislu – fiktivno javno mjesto, balkon, terasa i sl.).

Javnim mjestom mogu se smatrati i druga mjesta, ali je pri tome uvijek bitno da su ta mjesta "izložena pogledu javnosti“. Pojedini autori dijele realna javna mjesta na:

- apsolutna, koja su javna mjesta kao takva određena po namjeni i funkciji kao javna mjesta, pa su stoga to: stalno otvorena i dostupna otvorena javna mjesta. U ovu vrstu javnih mjesta dolaze: ulice, trgovi, javne ceste i slično i
- ograničena i privremena, koja su primjerice trgovinske i ugostiteljske radnje i slično, koja imaju svojstvo javnog mjesta samo dok su otvorena i dok se prema tome u njih može ući bez određenih uvjeta.

Utvrditi javnost mjesta i uvjete za prekršaj temeljem prethodna dva navoda, na realnim apsolutnim i ograničenim javnim mjestima ne bi trebao i nije u praksi bio problem. Nedoumice su se češće pojavljivale kod fiktivnih javnih mjesta ili prekršaja počinjenih putem Interneta i mreža, koji uopće nije bio prisutan kao medij u vrijeme donošenja Zakona.

No i kod privatnih stanova i obiteljskih kuća (unatoč čestom - neutemeljenom mišljenju prekršitelja – moja kuća, mogu da radim što hoću) javnim mjestom mogu se smatrati dvorišni prostori, otvorene terase i balkoni izloženi pogledu građana. A smatrati se prekršajima počinjenim na javnom

mjestu mogu ponašanja počinjena u privatnom stanu pod takvim okolnostima da su u konkretnom slučaju bili vidljivi građanima, npr. buka iz stanova ili kuća kod otvorenih prozora do ulice, postavljanje zastava ili drugih pamfleta kojima se narušava javni red i mir. Na mrežama, Internetu, komunikacijskim mrežama, situacija je nešto drugačija, Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira Republike Hrvatske, osim što ne definira javno mjesto, ne definira niti odredbe vezane za eventualna protupravna prekršajna ponašanja na ovim novim platformama komunikacije. Unatoč tome, često smo svjedoci da policija u Republici Hrvatskoj, primjerice za vrijeđanje i omalovažavanje ovlaštenih osoba putem mreža pokreće prekršajne postupke.[*] To bi moglo izazvati dvojbu u pogledu članka 2., Prekršajnog zakona Republike Hrvatske, koji uz ostale navodi da nitko ne može biti kažnjen, ako djelo nije bilo propisano kao kažnjivo. Iako je vrijeđanje i omalovažavanje nesporno prekršaj, bez definiranja javnog mjesta i mreža kao mjesta na kojemu se može počiniti prekršaj, dvojba postoji.

U Republici Srbiji, na snazi je Zakon o javnom redu i miru, (sl.gl. RS, 6/2016 i 24/2018), on u članku 3., koji definira pojedine izraze u Zakonu, javno mjesto propisuje odnosno definira kao: „*prostor dostupan neodređenom broju lica čiji identitet nije unapred određen, pod istim uslovima ili bez posebnih uslova"*.

Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira Kantona Sarajevo (sl.n.KS,18/2007, 7/2008 i 34/2020), javno mjesto definira zasebnim člankom (člankom 4) i to širom definicijom od onog u Republici Srbiji:*„Pod javnim mjestom u smislu ovog zakona smatra se mjesto na kojem je slobodan pristup neodređenom broju lica bez ikakvih uvjeta (ulice, trgovi, javni putevi, parkovi, izletišta, čekaonice, ugostiteljske, trgovinske i zanatske radnje, sredstva i objekti javnog prevoza i sl.) ili pod određenim uvjetima (sportski stadioni i igrališta, bioskopske, pozorišne i koncertne sale, izložbene prostorije i sl.), kao i druga mjesta koja u određenom vremenskom periodu služe za ovakve svrhe (zemljišta ili prostorije u kojima se održavaju javni skupovi, takmičenja i sl.). Smatraće se da je prekršaj iz ovog zakona izvršen na javnom mjestu i kad je radnja izvršena na mjestu koje se u smislu stava (1) ovog člana ne smatra javnim mjestom, ako je to mjesto dostupno vidiku sa javnog mjesta (balkoni,*

[*] *https://torpedo.media/na-internetu-vrijedao-policajce-zbog-postupanja-u-situaciji-s-koronavirusom-pa-zaradio-prijavu/*

terase, hodnici, dvorišta i sl.) ili ako je posljedica nastupila na javnom mjestu.“

3. PROCESURAINI PREKRŠAJI IZ ZPPJRIM-a

Prekršaji protiv javnog reda i mira, uz ostale nedopuštene radnje, posebice kaznena djela, dobar su pokazatelj stanja reda i sigurnosti u društvu te izravno utječu na osjećaj sigurnosti u zajednici, te sigurnosti pojedinca – građanina, a s obzirom i na brojnost posvećena im je pozornost, kako na planu prevencije, tako i na planu procesuiranja počinitelja, kao generalne prevencije.

Tijekom 2022. godine, na području Republike Hrvatske evidentirano je 15059 prekršaja iz ZPPJRIM-a, ili prosječno dnevno 41,2 dnevno. Promatrano kroz ukupno razdoblje od pet godina, odnosno od 2018. do 2022. godine, bilježi se smanjenje broja prekršaja, odnosnu u odnosu na 2018. godinu (18215 prekršaja), broj prekršaja u 2022. godini manji za 3156. Nisu svi prekršaji jednako rasprostranjeni po području Republike Hrvatske, odnosno županijama, niti ih je pojedinačno promatrano podjednak broj. Najveći broj prekršaja prema podatcima Ministarstva unutarnjih poslova Republike Hrvatske,* bilježi se na području velikih gradova, od kojih je na prvom mjestu po broju prekršaja ujedno i najveći, grad Zagreb.

U sljedećem grafikonu prikazani su pokazatelji o kretanju broja prekršaja iz ZPPJRIM u Republici Hrvatskoj od 2018. do 2022. godine.

Grafikon 1. Kretanje broja prekršaja iz ZPPJRIM-a u RH-oj, 2018-2022

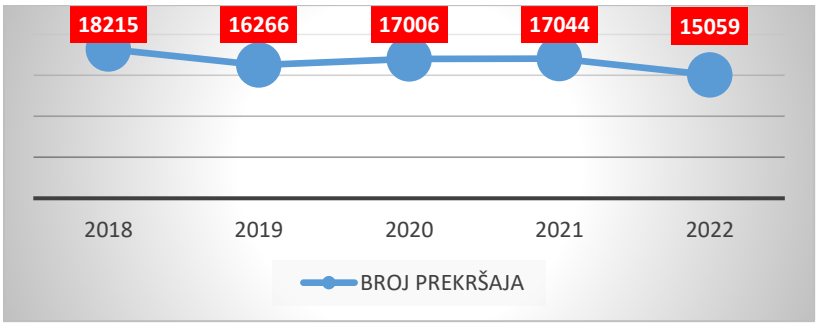

Izrada: autori prema podacima MUP-a, RH-e.

* *Statistički pokazatelji MUP-a, dostupno na: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2018/Statisticki%20pregled%20temeljnih%20sigurnosnih%20pokazatelja%20i%20rezultata%20rada%20u%202018.%20godini.pdf*

Na području policijske uprave Zagrebačke, koja teritorijalno skrbi o gradu Zagrebu i zagrebačkoj županiji, u 2022. godini, evidentirano je 4898 prekršaja ili 32,52% svih evidentiranih, a 2021. godine njih 6080 ili 35,67%. Najmanji broj prekršaja u 2022.godini, evidentiran je na području policijske uprave požeško-slavonske, koja teritorijalno pokriva istoimenu županiju i to 155 prekršaja ili 1,02%. Od ostalih pokazatelja vezanih za prostorno događanje prekršaja, vidljivo je da su najveći gradovi Split, Rijeka, Osijek, Pula, Dubrovnik, pri vrhu ljestvice po broju prekršaja, ali značajno ispod prosjeka grada Zagreba, (400-600 prosječno godišnje), dok su Bjelovar, Virovitica, Krapina, Koprivnica, odnosno županije u kojima se nalaze navedeni gradovi na dnu ljestvice po broj prekršaja (150-300 prosječno godišnje).

Neminovno se može smatrati i da je i smanjenje broja stanovnika imalo za rezultat i smanjenja broja prekršaja. Naime u razdoblju od 2011. do 2021. godine u Republici Hrvatskoj broj stanovnika je smanjen za gotovo 400 tisuća.

Promatrano prema mjestima događanja, najveći broj prekršaja prema pokazateljima MUP-a, RH-e, događa su na ulicama, trgovima i sličnim površinama, te zatim u ugostiteljskim objektima. U 2022. godini, na ulicama i trgovima i sličnim površinama u Republici Hrvatskoj evidentirano je 10072 prekršaja ili 66,88% prekršaja, a u ugostiteljskim objektima 1790 prekršaja ili 11,87%. Navedeni pokazatelji okvirno su podjednaki i za prijašnje godine.

Istovremeno, muškarci su češće počinitelji prekršaja iz ZPPJRIM-a, te je tako primjerice u 2021. godini za prekršaje prijavljeno 14607 (82,69%) muških počinitelja i 3057 (17,66%) ženskih počinitelja.

Svađa, vika i slično, najčešći su prekršaji iz ZPPJRIM-a, za koje su počinitelji prijavljivani, a slijede ih tučnjave, drsko ponašanje itd.. Pokazatelji o kretanju i vrstama pojedinih (najčešćih prekršaja) prikazani su sljedećoj tablici.

Najčešći način procesuiranja prekršaja počinitelja (prosječno oko 60%), prema podatcima MUP-a, RH-e, kroz promatrano petogodišnje razdoblje je putem optužnih prijedloga, putem kojih se počinitelje za prekršaje prijavljuje Prekršajnim sudovima, te uz optužni prijedlog dostavljaju potrebiti dokazi i predlaže eventualno saslušanje svjedoka i izricanje novčane kazne, kazne zatvora ili sigurnosnih i zaštitnih mjera.

Po udjelu slijede ih obavezni prekršajni nalozi koje policijski službenici izdaju na mjestu prekršaja ili se nakon prekršaja iz Policijske postaje dostavljaju počiniteljima (13%), dok je evidentiran i značajan broj upozorenja kojih je prosječno godišnje oko 11,5%.

Tablica 1. Prekršaji u razdoblju 2018-2022.

	2022	2021	2020	2019	2018
Drsko ponašanje	2022	2082	2062	2297	2449
Odavanje skitnji i prosjačenju	385	641	603	705	780
Odavanje prostituciji	27	16	10	7	6
Tučnjava	2124	2078	2189	2633	2969
Svađa, vika i sl.	4409	5022	4645	4362	4763
Vrijeđanje ili omal.moral.osjećaja	277	262	256	237	298
Omalovažavanje pol.službenika MUP	1742	1727	1708	1616	1705
Davanje alkohola maloljetnoj ili pijanoj osobi	130	100	131	183	217
Uživanje alkohola ili droga na javnom mjestu	2041	3135	3210	1670	2185
Neovlašteno pucanje	38	37	26	34	57
Nesprječavanje narušavanja JRM	99	73	74	86	94
Držanje životinja bez nadzora	1460	1513	1640	1503	1654
Ostali prekršaji	305	358	452	434	349

Izrada: autori prema podacima MUP-a, RH-e.

3.1. Najčešći prekršaji – definicije i zapriječene kazne

Prije svega treba istaći kako je opća svrha propisivanja i izricanja ili primjene svih prekršajno pravnih sankcija, da svi građani poštuju pravni sustav i da nitko ne počini prekršaj, te da se počinitelji prekršaja ubuduće tako ponašaju (PZ). To se dijelom prije izmjene ZPPJRIM-a, u 2023. godini, nije postizalo u punom opsegu i nije ispunjena opća svrha izricanja prekršajno pravnih sankcija i to zbog visina kazni čiji su iznosi bili određeni pri izmjenama 1994. godine i kretali su se u rasponu od 50 do 350 DEM. Izmjenama Zakona u 2023. godini, novčane kazne za prekršaje iz ZPPJRIM-a, određene su u rasponu od 20 do 4000 eura.

Kako je vidljivo iz tablice 1., najčešće procesuiran prekršaj iz ZPPJRIM-a, je svađa, vika i slično, a slijedi ga tučnjava (prema metodologiji obrade podataka MUP-a RH-e) što je prekršaj opisan u članku 13., Zakona i glasi: *„Tko se na javnom mjestu tuče, svađa, viče ili na drugi način remeti javni red i mir kaznit će se novčanom kaznom od 300,00 do 2000,00 eura ili kaznom zatvora.“*

Prije posljednje izmjene Zakona u 2023. godini, zapriječena novčana kazna bila je u iznosu od 20,00 do 100,00 eura.

Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira Kantona Sarajevo za navedeni prekršaj propisuje novčanu kaznu i to za blaže oblike 100 KM (oko 51 eura), te za njegove najteže oblike kaznu od 1500,00 KM (oko 767 eura), a Zakon o javnom redu i miru Republike Srbije u rasponu do 30,000 dinara, što je u protuvrijednosti oko 259 eura. U Sloveniji je za taj prekršaj propisana novčana kazna u iznosu od 417,29 - 1251,88, Finskoj od 8 do 20 dnevnih dohodaka ovisno o primanjima počinitelja kažnjivog djela, minimalni iznos je 48 – 120 eura, Njemačkoj kazna zatvora do 3 godine ili novčana kazna, a zanimljivo je da Bugarska i Luxemburg nemaju propisane sankcije za ova ponašanja. Najstroža zapriječene kazne su u Francuskoj i to novčana kazna do 15.000 eura, te kazna zatvora do 1 godine.

Sljedeći po brojnosti u RH-oj, su prekršaji drskog ponašanja. ZPPJRIM-a, ih definira člankom 6., koji glasi: *„Tko se na javnom mjestu ponaša na naročito drzak i nepristojan način vrijeđajući građane ili narušavajući njihov mir, kaznit će se za prekršaj novčanom kaznom u iznosu od 700,00 do 4000,00 eura ili kaznom zatvora do 30 dana.“*

Prije posljednje izmjene Zakona u 2023. godini, zapriječena novčana kazna bila je u iznosu od iznosu od 20,00 do 170,00 eura, a Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira Kantona Sarajevo za navedeni prekršaj propisuje novčanu kaznu do 600,00 KM (oko 307 eura), odnosno drsko ponašanje navodi u istom članku i stavku kao i viku, galamu i dr. Zakon o javnom redu i miru Republike Srbije značajnije je stroži od Zakona Kantona Sarajevo, te za drska ponašanja ima zapriječene kazne: novčanu do 150.000 dinara (oko 1298 eura), radom u javnom interesu od 240 do 360 sati ili kaznom zatvora od 30 do 60 dana. U Italiji, navedeni prekršaj kažnjiv je novčanom kaznom u iznosu od 5.000 - 10.000 eura, Finskoj sa od 8 do 20 dnevnih dohodaka ovisno o primanjima počinitelja kažnjivog djela, te iznosom od 48 – 120 eura. Luxemburg i Bugarska niti za ovaj kod nas propisan prekršaj sankcije. U Francuskoj ovaj prekršaj je kažnjiv novčanom kaznom do 15.000 eura, te zatvorskom kaznom do 1 godine.

Uživanje alkohola ili droga na javnom mjestu prema podacima MUP-a, na četvrtom je mjestu po broju prekršaja u RH. Navedeni prekršaj propisan je člankom 20. ZPPJRIM-a, i glasi: *„Tko se na javnom mjestu odaje pijančevanju ili uživanju droga ili drugih omamljujućih sredstava kaznit će se za prekršaj novčanom kaznom u iznosu od 200,00 do 1000,00 eura.“*

Prije izmjene Zakona u 2023. godini, propisana kazna bila je od 20,00 do 100,00 eura.

Omalovažavanje službenih osoba ili tijela također je jedan od brojnih prekršaja, a propisan je člankom 17., ZPPJRIM-a, RH-e, te glasi: *„Tko omalovažava ili vrijeđa državne organe odnosno službene osobe prilikom vršenja ili u vezi s vršenjem službe ili njihova zakonita naređenja, kaznit će se za prekršaj novčanom kaznom u iznosu od 700,00 do 4000,00 eura kaznom zatvora do 30 dana.“*

Prije izmjene Zakona u 2023. godini, propisana kazna bila je iznosu od 20,00 do 100,00 eura.

Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira Kantona Sarajevo za navedeni prekršaj propisuje novčanu kaznu do 1.500,00 KM (oko 767 eura), a Zakon o javnom redu i miru Republike Srbije vrijeđanje službenog lica u vršenju službene dužnosti 150,000 dinara, što je u protuvrijednosti oko 1298 eura, dok je ometanje službenog lica u vršenju službene dužnosti propisano u istom Zakonu kao *krivično djelo (*kazneno) i propisana kazna sa počinitelje je kazna zatvora od šest mjeseci do 10 godina, ovisno o posljedicama i načinu počinjenja.

U Italiji su za taj prekršaj propisane kazna zatvora od 6 mjeseci do 3 godine, s novčanom kaznom 1000 - 5000 eura, Finskoj od 8 do 20 dnevnih dohodaka ovisno o primanjima počinitelja kažnjivog djela, te novčana kazna 48 – 120 eura, dok u Bugarskoj i Luxemburgu nisu izravno propisana kao kažnjiva ove vrste ponašanja, a u Slovačkoj je to Kaznenim zakonom propisano kao kažnjivo. U Francuskoj je za ovaj prekršaj propisana novčana kazna do 15.000 eura i kazna zatvora do 1 godine.

Prekršaj zbog kojeg su se u javnosti u RH-oj, pri posljednjim izmjena sukobljavala mišljenja i izazvao je brojne reakcija, ali i razilaženja[*],[*] je prekršaj iz članka 5., koji glasi: *„Tko na javnom mjestu izvođenjem, reproduciranjem pjesma, skladbi i tekstova ili nošenjem ili isticanjem simbola, tekstova, slika, crteža remeti javni red i mir, kaznit će se za prekršaj novčanom kaznom u iznosu od 700,00 do 4000,00 eura ili kaznom zatvora do 30 dana.“*

U najvećem djelu rasprave vezane za navedeni članak i njegovu primjenu, kroz duži niz godina povezane su kažnjavanjem veličanja totalitarnih ideologija iz prošlosti, nošenje simbola tih ideologija, a posebne

[*] *https://www.novilist.hr/novosti/kaznjavanje-u-hrvatskoj-postaje-visestruko-represivnije-nego-u-jugoslaviji-oporba-zgrozena-novim-zakonom/*

[*] *https://faktograf.hr/2023/04/19/nije-tocno-da-se-u-hrvatsku-uvodi-verbalni-delikt/*

rasprava kako šira tako i stručna vodila se o kažnjavanju uzvika „Za dom spremni“ i oznakama HOS-a.

Različita poimanja i shvaćanja, širi društveni kontekst te davno donesena odredba donijela je i različite presude i mišljenja izazvala i pravni u vakum u društvu, a neki su zakonodavca koji je predložio izmjene u 2023. godini prozvali za povratak verbalnog delikta. No, navedena odredba osim što joj je povećan iznos novčane kazne nije u svom biću mijenjana. Zanimljivo je i da stručna i šira javnost ponekad ne shvaća pogubnost ovakvih prekršaja, pa makar ih dokazano procesuirale i zabranile zemlje s dugom tradicijom demokracije poput Austrije.* Upravo su takva postupanja najbolji primjer i vodilja kako koncipirati pravne akte i postupanja s ovom problematikom.

Prije izmjene Zakona u 2023. godini, propisana kazna bila je iznosu od 20,00 do 150,00 eura. Sličnog prekršaja po opisu ne nalazi se u Zakonima Republike Srbije i Kantona Sarajevo.

U Italiji je za ovaj prekršaj propisana kazna zatvora do jedne godine i šest mjeseci ili novčana kazna do 6000 eura, Finskoj od 8 do 20 dnevnih dohodaka ovisno o primanjima počinitelja kažnjivog djela, te 48 – 120 eura, a u Francuskoj javna isprika za počinjeno djelo, novčana kazna do 45.000 €, te zatvorska kazna do 5 godina. U Mađarskoj su ovakva ponašanja kaznena djela.

Da li će posljednje izmjene u pogledu visina novčanih kazni utjecati na smanjenje broja prekršaja, kao generalna prevencije, ostaje sačekati pokazatelje o kretanju broja prekršaja. No, ono što je sigurno, a za što je osnovana i radna skupina nužno je prići izmjenama i osuvremenjivanju odredbi zakona.

4. NEKI OD PRIJEDLOG AUTORA ZA IZMJENE I DOPUNE U ZPPJRIM-a

Ugledni sveučilišni profesor i bivši predsjednik Republike Hrvatske, dr.sc. Ivo Josipović ističe da je zakon nesporno potrebno mijenjati u pogledu bića i sadržaja pojedinih dijelova, ali i strukturno (Josipović,2020).

U materijalima Hrvatskog sabora vezanim za posljednje izmjene ZPPJRIM-a, navodi se uz ostale da je posljednja izmjena rađena kako bi se izmijenila valuta i navele novčane kazne u eurima, te su neke od njih povišene,

---

* *https://balkans.aljazeera.net/news/world/2021/12/1/austrijska-vlada-donijela-odluku-o-zabrani-hos-ovih-obiljezja*

dok je osnovana Međuresorna radna skupina za izradu novog Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira, koja će raditi na izradi novog Zakona usklađenog sa zahtjevima vremena, potrebama struke i prakse te promjenama u nizu drugih, u međuvremenu donesenih zakona.[*] Time i sam zakonodavac potvrđuje da je postojeći zakon zastario i ne odgovara zahtjevima koji se pojavljuju u praksi i pri njegovoj primjeni.

Iako zakonodavac navodi da će donijeti novi zakon, nije za očekivati da će isti zamijeniti postojeće, drugim prekršajima, već da će se unutar postojećih opisa i definiranja prekršaja iznaći rješenja kojima će se kako ih naziva zakon uskladiti s zahtjevima vremena, a nadamo se i doprinijeti rješavanju dvojbi i nejasnoća koje su se do sada pojavljivale pri njegovoj primjeni.

S tog naslova, autori na temelju svog znanja, znanstveno istraživačkog i stručnog rada, te dugogodišnje direktne primjene zakona, donose prijedloge koji mogu biti svrsishodni pri izmjenama, dopunama ili donošenju novog ZPPJRIM-a:

4.1. Uvođenje pojmovnika/značenja izraza

Nedostatak pojmovnika ili značenja izraza u kojemu bi bili definirani pojmovi iz zakona jedan je od nedostataka u postojećem zakonu s kojem su se suočavali sudionici u postupku, ali i građani. ZPPPJRIM-a Kantona Sarajevo, te Zakon o javnom redu i miru Republike Srbije u sebi sadrži značenje izraza, iako tek njih nekoliko, te bi i u njema postojalo prostora za proširenje. Iako ima brojnih pojmova koje treba odrediti jer nisu definirani i jasno određeni, možda je najbolji primjer iz članka 19. Isti uz ostale navodi da prekršaj čini onaj tko daje pića pijanoj osobi. Istovremeno, niti ZPPJRIM-a, Zakon o kaznenom postupku ili Prekršajni zakon ne navode koja je to definicija pijane osobe, odnosno koncentracija alkohola za koju se smatra da je osoba pijana. Često se to bez utemeljenja poistovjećuje u praksi s prekršajem iz Zakona o sigurnosti prometa na cestama, u kojemu se smatra da je osoba pod utjecajem alkohola ako mu je utvrđena koncentracija alkohola od 0,5 promila i veća, te bi u tom slučaju načelno djelatnici u ugostiteljskim lokalima i osobama nakon jednog ili dva pića mogli zabraniti daljnju konzumaciju, te time i ugroziti svoje poslovanje. To u praksi izaziva ozbiljne probleme, uz složenost primjene istoga, ugostiteljski djelatnici dijelom i zbog toga što je odredba nejasna i

[*] *https://sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2023-04-13/160002/PZ_473.pdf*

nedefinirana, često su izloženi verbalnim i tjelesnim napadima, kada primjene tu odredbu, odnosno odbiju točiti alkohol „pijanoj" osobi, odnosno osobi pod vidnim utjecajem alkohola.[*] Ovdje svakako treba napomenuti da je pijanstvo fizički i mentalni poremećaj koji nastaje kada pojedinac konzumira alkoholna pića u višku. To je razlog zašto se osoba koja je pijana može zvati i alkoholičar kada je ovaj poremećaj uobičajen u njemu, pa je onda i pitanje pojma alkoholičar/pijan, sasvim drugo od onog što je netko jednom pod utjecajem alkohola u ugostiteljskom lokalu. Dakle, kod definiranja ovog članka potrebno je svakako konzultirati i liječnike, psihologe i psihijatre, te stručnjake iz područja ovisnosti.

4.2. Definiranje javnog mjesta

U samom značenju izraza, ili prije njega zasebno, bilo bi svrsishodno definirati pojam javnog mjesta te time olakšati postupanja tužiteljima i sudovima pri cijenjenju uvjeta prekršaja, ali i generalno djelovati na planu prevencije, jer dio građana niti ne zna da je primjerice isticanje zastave strane države ili totalitarnih bivših režima ili reproduciranje glazbe u dvorišnom prostoru, a što je vidljivo i čujno s ulice u određenim uvjetima prekršaj. Nadalje, svakako bi trebalo definirati za koja ponašanja (primjerice vrijeđanje, omalovažavanje), se prekršaj može počiniti putem tiska, radija, televizije, računalnog sustava ili mreže. ZPPJRIM-a, Kantona Sarajevo definira javno mjesto kao: *„…mjesto na kojem je slobodan pristup neodređenom broju lica bez ikakvih uvjeta (ulice, trgovi, javni putevi, parkovi, izletišta, čekaonice, ugostiteljske, trgovinske i zanatske radnje, sredstva i objekti javnog prevoza i sl.) ili pod određenim uvjetima (sportski stadioni i igrališta, bioskopske, pozorišne i koncertne sale, izložbene prostorije i sl.), kao i druga mjesta koja u određenom vremenskom periodu služe za ovakve svrhe (zemljišta ili prostorije u kojima se održavaju javni skupovi, takmičenja i sl.). Smatraće se da je prekršaj iz ovog zakona izvršen na javnom mjestu i kad je radnja izvršena na mjestu koje se u smislu stava (1) ovog člana ne smatra javnim mjestom, ako je to mjesto dostupno vidiku sa javnog mjesta (balkoni, terase, hodnici, dvorišta i sl.) ili ako je posljedica nastupila na javnom mjestu.*

[*] *https://www.034portal.hr/pijani-muskarac-napravio-dar-mar-u-pozeskom-kaficu-vikao-na-konobaricu-razbio-casu-i-prevrnuo-stol-361*

4.3. Propisivanje odgovornosti pravne i odgovorne osobe za prekršaje

Postojeći ZPPJRIM-a, RH-e, propisuje odgovornost pravnih i odgovornih osoba samo za članak 28., (propuštanje mjera za sprječavanje narušavanja). No, o navedenoj odgovornosti svakako bi valjalo razmisliti za određene prekršaje i to prije svega, za članak 8., (tko se na javnom mjestu kocka), članak 19., (tko daje alkoholna pića pijanoj osobi i maloljetniku), članak 16., (izmišljanje ili širenje lažnih vijesti kojima se remeti mir i jedinstvo građana) ili druge u kojima se može opravdano utvrditi objektivna odgovornost odgovornih i pravnih osoba, odnosno odgovornost za poduzimanje mjera i aktivnosti da do prekršaja ne dolazi. Naime, ukoliko odgovorna osoba primjerice poduzme mjere u ugostiteljskom lokalu, da informira uposlenike, osigura eventualne zaštitare (u većim lokalima), pruži podršku uposlenicima, obavlja nadzor ulaska maloljetnika, zabranjuje kockanje, bit će smanjen rizik od ovih prekršaja, odnosno za njega neće biti odgovaran samo uposlenik ugostiteljskog lokala. U postojeći članak 8., (kockanje na javnom mjestu i omogućavanje istog), svrsishodno bi bilo dodati stavak 2., koji bi glasio: *„Tko u svom poslovnom ili drugom prostoru koji ima obilježje javnog mjesta organizira ili dopušta kockanje, bit će kažnjen novčanom kaznom od…, a za isti prekršaj novčanom kaznom bit će kažnjena i odgovorna i pravna osoba u iznosima od…..“* Izmjena ovog članka svakako bi bila i dobra generalna prevencija.

4.4. Propisivanje prekršaja putem mreža

Iako se dio prekršaja (primjerice omalovažavanja policijskih službenika) procesuirao i počinitelji bili prijavljivani jer su to učinili na društvenim mrežama, postojeći ZPPJRIM-a, ne definira i ne regulira postupanje za prekršaje na mrežama. Prekršajni zakon, koji je postupovni zakon i za ZPPJRIM-a, propisuje načelo zakonitosti, odnosno da nitko ne može biti kažnjen, ako neko ponašanje nije propisano kao prekršaj, pa se tako pojavljuje dvojba. Stoga je zasigurno za prekršaje iz članka 5., (izvođenje, reproduciranje itd.), članak 6., (vrijeđanje), članak 9., (nuđenje i prodaja ulaznica), članak 10., (obmane u pogledu funkcije), 14., (vrijeđanje moralnih osjećaja građana), 16., (izmišljanje i širenje lažnih vijesti), i 17., (omalovažavanje službenih osoba), potrebno razmisliti da im se u opisu doda: *„Tko prekršaj iz ovog članka počini*

putem tiska, radija, televizije, računalnog sustava ili mreže, da je on pristupačan većem broju građana kaznit će se….“

4.5. Rješavanje kolizije između članka 6. i 13.

Zakonski opis iz odredbe čl. 6., obuhvaća nekoliko različitih protupravnih ponašanja i glasi: „*Tko se na javnom mjestu ponaša na naročito drzak i nepristojan način vrijeđajući građane ili narušavajući njihov mir, kaznit će se za prekršaj novčanom kaznom od 700,00 do 4000,00 eura ili kaznom zatvora do 30 dana.“* Zakonski opis iz čl. 13., obuhvaća nekoliko različitih protupravnih ponašanja i glasi: *„Tko se na javnom mjestu tuče, svađa, viče ili na drugi način remeti javni red i mir, kaznit će se za prekršaj novčanom kaznom od 300,00 do 2000,00 eura.“* U praksi su brojni slučajevi gdje tužitelj upućuje optužni prijedlog za čl. 13., u slučaju kada počinitelj udara oštećenog (žrtvu), a ne radi se o „težim“ oblicima.

U policijskoj i sudskoj praksi dolazi i do prijepora kada je netko ozlijeđen između sudionika jer opet ne postoji jasna razlika između čl. 13., i čl. 6., (Filipović, https://hrcak.srce.hr/file/234027). Isti autor donosi i dva prijedloga za izmjene članaka 6., i 13., i to:

Za članak 6:

(1) „Tko na javnom mjestu govorom ili na drugi način poziva na tjelesni napad ili tučnjavu ili potiče na tjelesni napad ili tučnjavu, kaznit će se novčanom kaznom u iznosu od 1.000,00 do 3.000,00 kuna ili kaznom zatvora u trajanju do 20 dana“.

(2) „Tko na javnom mjestu drugoga udari ili ga tjelesno napadne, kaznit će se novčanom kaznom u iznosu od 3.000,00 do 6.000,00 kuna ili kaznom zatvora u trajanju do 40 dana“.

(3) „Tko se na javnom mjestu ponaša na naročito drzak ili nasilan ili nepristojan način, vrijeđajući građane ili narušavajući njihov mir, kaznit će se novčanom kaznom u iznosu od 4.000,00 do 10.000,00 kuna ili kaznom zatvora u trajanju do 60 dana“.

(4) „Kada je prekršaj iz stavka 1., 2. i 3. ovoga članka počinjen prema osobi posebno ranjivoj zbog njezine dobi, teže tjelesne ili duševne smetnje, invaliditeta ili trudnoće, počinitelj će se kazniti novčanom kaznom propisanom za taj prekršaj uvećanom za dvostruki maksimalni iznos novčane kazne propisane za taj prekršaj ili kaznom zatvora u trajanju do 90 dana“.

Za članak 13:

(1) „Tko svađom ili vikom ili bukom vozila ili iz vozila te drugim zvukovima ili svjetlosnim znakovima ili bukom iz stambenih ili poslovnih prostora ili na drugi način remeti javni red i mir, kaznit će se novčanom kaznom u iznosu od 1.000,00 do 3.000,00 kuna".

(2) „Tko prekršaj iz stavka 1. ovoga članka počini u vremenu od 22,00 do 06,00 sati, kaznit će se novčanom kaznom u iznosu od 3.000,00 do 6.000,00 kuna".

4.6. Članak 5. (izvođenje, reproduciranje, simboli i dr.)

Članak 5., ZPPJRIM-a, definiran je: „*Tko na javnom mjestu izvođenjem, reproduciranjem pjesama, skladbi i tekstova ili nošenjem ili isticanjem simbola, tekstova, slika, crteža remeti javni red i mir, kaznit će se za prekršaj novčanom kaznom u iznosu od 700,00 do 4000,00 eura ili kaznom zatvora do 30 dana. Tko bez dozvole nadležnog organa, tehničkim sredstvima, prenosi javne priredbe i manifestacije izvan prostora na kojem se iste održavaju kaznit će se za prekršaj novčanom kaznom u iznosu od 300,00 do 2000,00 eura. Tko tiskane ili snimljene stvari raspačava na neuobičajen nametljiv ili drzak način, te remeti mir građana, kaznit će se za prekršaj novčanom kaznom u iznosu od 300,00 do 2000,00 eura".*

Već je ranije navedeno s kojim se sve izazovima susreću tužitelji, sudovi i da je primjena ovog članka i kod šire i stručne javnosti izazvala različite reakcije koje nedvojbeno vode i do podjela u društvu*, čemu zakon, odnosno nejasnoće u primjeni istoga, nikako ne bi trebao doprinositi.

Također, pojedini autori ukazuju i na određene dvojbe kod pojedinih ponašanja, odnosno imaju li ona obilježja prekršaja iz članka 14. ZPPJRIM-a koji je definiran: „*Tko na javnom mjestu vrijeđa ili omalovažava moralne osjećaje građana, kaznit će se za prekršaj novčanom kaznom u iznosu od 200,00 do 1000,00 eura ili kaznom zatvora do 30 dana.*

Stoga je za izmjenu ovog članka koristan prijedlog bivšeg predsjednika RH-e, gosp. dr.sc. Ive Josipovića, koji predlaže isti definirati (Josipović, 2020): *„Novčanom kaznom od .....do ..... kuna kaznit će se za prekršaj tko govorom, pjesmom, slikom, znakovljem, objavama na društvenim mrežama ili u*

---

* *https://historiografija.hr/?p=21901 Pravna polemika Ive Josipovića i Vesne Alaburić o presudi "Za dom spremni"*

medijima, ili na drugi način promiče ili veliča ustaški ili četnički režim, njihovu ideologiju i vladavinu, ili javno ističe njihove simbole, ili isto čini u odnosu na drugu ideologiju koja potiče mržnju, diskriminaciju i nasilje.“

4.7. Članak 23. Ne postupanje po zahtjevu/nalogu službene osobe

Postojeća odredba ovog članka definirana je: *„ Tko se ne udalji iz skupne koju je ovlaštena službena ili ovlaštena vojna osoba pozvala da se raziđe, kaznit će se za prekršaj novčanom kaznom u iznosu od 300,00 do 2000,00 eura ili kaznom zatvora do 30 dana.“*

Zakon ovdje normira samo udaljenje iz skupine, no u praksi se često pojavljuje potreba za izdavanje zahtjeva/naloga da se pojedinac ili dvije osobe udalje s nekog mjesta, a za ogluhu na taj zahtjev nije propisana sankcija. Prije svega kod toga je problem jer u zakonu nema definicije pojma skupine, pa bi ga trebalo definirati (*najmanje tri, primjerice).* Kada se pojedinac ogluši na zahtjev službene osobe, često se u praksi primjenjivao članak 13., uz navod da je na drugi način narušavao javni red i mir, ali to ipak ostavlja dvojbu, te potrebu za normiranjem ogluhe na zahtjev službene osobe.

Tako se za navedeni članak predlaže dodavanje stavka 2., koji bi glasio: *„Tko se ne udalji s mjesta ili zone koju policijski ili vojni službenik osigurava povodom kaznenog djela, prekršaja ili dojave o ugrozi i drugog događaja u kojem postoji interes zaštite izvida i žrtava kaznit će se novčanom kaznom u iznosu….“.*

4.8. Ostali prijedlozi

U ostale prijedloge za izmjene, dopune ili uvrštavanje u novi zakon predlažu se i sljedeće:

- U članku 19., (davanje pića pijanoj osobi i maloljetniku), uz ranije opisan prijedlog vezan za uređenje pojma „pijan“ postojeću definiciju valjalo bi zamijeniti s: „*Tko prodaje, uslužuje ili daje alkoholna pića…“* jer u postojećem zakonskom rješenju stoji samo „*daje“,* što može izazvati dvojbe u primjeni.
- U članku 21., (pucanje iz vatrenog oružja), uz vatreno oružje trebalo bi dodati i pirotehnička sredstva i druge tvari eksplozivnog karaktera.
- U članku 4. ZPPJRM-a, pojam domaći novac, trebalo bi zamijeniti pojmom „novac u opticaju u RH.

- U urbanim zonama, ali i manjim naseljima problem su i česte dojave policiji o životinjama koje lavežom i na drugi način narušavaju mir i spokoj građana. S toga bi valjalo dodati i novi članka koji bi bio definiran na sljedeći način: „*Novčanom kaznom u iznosu od – do kaznit će se vlasnik čija životinja svojim glasanjem narušava javi red i mir"*
- Obavljanje nužde, hodanje bez odjeće, pokazivanje spolnih organa prema dosadašnjoj praksi kažnjavalo se primjenom članka 14. ZPPJRIM-a, (vrijeđanje i omalovažavanje moralnih osjećaja građana). To je također ostavljalo dvojbe i nije utjecalo na generalnu prevenciju ovakvih ponašanja, pa bi svakako trebalo propisati novi članak koji bi obuhvatio ovakva ponašanja i propisao novčane kazne za iste, uz stupnjevanje istih po visini, posebice kada su navedenom događaju svjedočila djeca.
- Motorna vozila i buka koju izazivaju unatoč ograničenjima propisanim za uređaje i opremu koji se testiraju na tehničkim pregledima, ponekad uz jasnu namjeru vozača remete mir građana. Oglašavanje iz vozila uz upotrebu dodatnih uređaja, buka motocikala s prerađenim ispušnim sustavom, buka koja nastaje postizanjem gornje granice okretaja motora i proklizavanje kotača pri tome, česti su razlozi da građani traže intervenciju policije. Postojeća rješenja za kažnjavanje nalaze se u članku 13., *„drugi način",* pa bi bilo svrsishodno dodati novi članak koji bi eksplicitno kažnjavao buku koja nastaje oglašavanje putem zvučnika, buku motocikla ili drugog vozila (tzv. pucanje), proklizavanje itd., bez obzira na eventualno postojanje prekršaja iz Zakona o sigurnosti prometa na cestama.
- Članak 17., ZPPJRIM-a, (vrijeđanje i omalovažavanje državnih organa, odnosno službene osobe", trebalo bi dopuniti i navesti koje su to službene osobe. Naime, vojni policajci, pravosudni policajci u hodniku suda (koji je javno mjesto), komunalni redari, prometni redari, zaštitari, redari, djelatnici inspekcija, ispitivači u Stanici za tehnički pregled itd., u svom poslu nedvojbeno skrbe i o sigurnosti javnog reda i mira, a pri vrijeđanju istih do sada uglavnom nije bilo adekvatnog odgovora, odnosno kažnjavanja počinitelja. Stoga je neophodno u izmjenama ili dopunama ili donošenju novog zakona, u sam članak ili pojmovima definirati tko su sve službene osobe u smislu ZPPJRIM-a.
- Razne igračke ili pomagala s laserskim zrakama koje nisu bezopasne uz slučajeve ometanja pilota aviona nisu nerijetka pojava niti na javnim

mjestima, gdje ometaju građane, te u određenim uvjetima na daljinu bez približavanja počinitelja građanima, mogu ugroziti njihovo zdravlje, sigurnost i mir.[*] Stoga se predlaže i definiranje članka „Ugrožavanje sigurnosti uređajima na daljinu“ koji bi uz podršku stručnjaka iz te domene definirao što je zabranjeno, te propisao kazne za osobe koje se istoga ne pridržavaju.

- Postojeće zakonsko rješenje u članku 28., ZPPJRIM-a, koje obvezuje odgovornu osobu na sprječavanje narušavanja u ugostiteljskom lokalu, ako to objektivno može učiniti, trebalo bi svakako dopuniti i uvođenjem obveze izvješćivanja policije o narušavanju, bilo da se propiše kazna ili ne. (Članak 19. Zakona o javnom redu i miru upravo to propisuje, te novčanu kaznu za ugostiteljske i druge uslužne djelatnike, ako ne izvijeste policiju o narušavanju javnog reda i mira.
- Pojam „organ“ vjerojatno će biti zamijenjen s pojmom „službena osoba“.

5. ZAKLJUČAK

Rezultati ovog rada, potvrđuju opravdanost što žurnijeg zahvata u postojeći ZPPJRIM-a, ili donošenje novog, jer je očito da je postojeći zastario i ne odgovara potrebama društva, te pri primjeni donosi dvojbe koje ponekad kao u slučaju članka 5., imaju za rezultat različita tumačenja i to visokih sudskih dužnosnika i profesora prava, što dovodi do podjela u društvu, što niti jedan zakon ne bi trebao imati za rezultat.

Otvaranje postupka izmjena ili dopuna pojedinih zakona ili donošenja novih započinje izradom prijedloga, pri čemu je u ovom slučaju predlagač MUP-a.

Nakon toga slijedi javna rasprava te mogućnost da šira, a posebice stručna javnost da svoja mišljenja i prijedloge na tekst i sadržaj prijedloga. Nakon toga, o konačnom prijedlogu zakona se raspravlja u Hrvatskom saboru, gdje zastupnici iznose svoje prijedloge i amandmane na isti, te slijedi njegovo usvajanje i objava u službenom glasilu te isti stupa na snagu.

---

[*] *Oprez s proizvodima s ugrađenim optičkim zračenjem (laserom) https://zdravstvo.gov.hr/vijesti/oprez-s-proizvodima-s-ugradjenim-optickim-zracenjem-laserom/214*

U Saborskim materijalima za posljednju izmjenu u 2023. godini, navedeno je da je ustrojena Međuresorna skupina za izradu prijedloga novog zakona, no u istom se ne navodi čiji predstavnici su u skupini, niti kojeg su profila stručnjaci koji su uključeni u skupinu.

Naime, upravo je s obzirom na zastarjeli zakon i promjene u društvu, od onih vezanih za demokratizaciju, do onih tehničke prirode, ali i samim ponašanja građana, te šireg okruženja izuzetno važno da su u skupini stručnjaci raznih profila, od pravnika, liječnika, psihologa, psihijatara, povjesničara, informatičara itd., jer je iz prethodnih dijelova rada jasno vidljiva potreba njihova angažmana. I to upravo u začetku, jer iz prakse je poznato da se javnom raspravom i naknadnim Saborskim postupkom jako malo toga promjeni što dođe u proceduru.

No, to nikako ne znači da stručna i šira javnost ne trebaju sudjelovati u javnoj raspravi, te dostaviti svoje brojne (zaista potrebne i opravdane) prijedloge i sugestije, čime se onda utječe i na predlagatelja, te sam postupak u Saboru prije glasovanja i u konačnici rezultira kvalitetnim pravnim propisom.

Vika i galama uvijek će biti prekršaj, no u suvremeno doba pojam „drugi način“ valja što jasnije i preciznije definirati, kao i druge brojne dvojbe koje postojeći zakon ostavlja, poput prekršaja na mrežama primjerice koji uopće u postojećem nije definira.

Definiranje pojmova jedan je od preduvjeta za uspješan postupak izmjene te kasniju primjenu zakona, a u pojmovima strankama u postupku te široj javnosti valja točno i koncizno definirati što pojedini pojam obuhvaća.

Javni red i mir, utječu na kvalitetu života u zajednici, te subjektivni osjećaj pojedinca o sigurnosti i to možda čak i više i od nekih drugih kažnjivih (pa čak primjerice i nekih kaznenih djela), radnji. Naime, nekoga će (opravdano) strašno pogađati i na njega negativno utjecati danonoćan lavež više pasa ili glasna glazba susjeda i ne reagiranje ili ne definirana mogućnost reakcije nadležnih, što će rezultirati i svađama, te fizičkim nasiljem ali i mogućim preseljenjem u odnosu na primjerice krivotvorenje neke isprave od strane susjeda, što je kazneno djelo ali ne uzrokuje povredu prava njegova susjeda.

Stoga, iako relativno po opsegu manji zakon, pred zakonodavcima je težak posao i značajno „proširivanje“ uz sva nužna poboljšanja i rješavanja kolizija, dilema i nedoumica.

LITERATURA

1. Filipović, H., (2017), Kolizija prekršaja protiv javnog reda i mira, tučnjava, svađa i vika s drskim i nepristojnim načinom vrijeđanja građana kojima se narušava njihov mir. Visoka policijska škola MUP-a, RH-e. Zagreb.
2. https://balkans.aljazeera.net/news/world/2021/12/1/austrijska-vlada-donijela-odluku-o-zabrani-hos-ovih-obiljezja
3. https://balkans.aljazeera.net/news/world/2021/12/1/austrijska-vlada-donijela-odluku-o-zabrani-hos-ovih-obiljezja
4. https://faktograf.hr/2023/04/19/nije-tocno-da-se-u-hrvatsku-uvodi-verbalni-delikt/
5. https://historiografija.hr/?p=21901 Pravna polemika Ive Josipovića i Vesne Alaburić o presudi "Za dom spremni"
6. https://policijska-akademija.gov.hr/UserDocsImages/onkd/1-2015/djuras.pdf
7. https://sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2023-0413/160002/PZ_473.pdf
8. https://torpedo.media/na-internetu-vrijedao-policajce-zbog-postupanja-u-situaciji-s-koronavirusom-pa-zaradio-prijavu/
9. https://www.034portal.hr/pijani-muskarac-napravio-dar-mar-u-pozeskom-kaficu-vikao-na-konobaricu-razbio-casu-i-prevrnuo-stol-361
10. https://www.novilist.hr/novosti/kaznjavanje-u-hrvatskoj-postaje-visestruko-represivnije-nego-u-jugoslaviji-oporba-zgrozena-novim-zakonom/
11. https://www.zakon.hr/z/279/Zakon-o-prekr%C5%A1ajima-protiv-javnog-reda-i-mira
12. https://zdravstvo.gov.hr/vijesti/oprez-s-proizvodima-s-ugradjenim-optickim-zracenjem-laserom/214
13. Josipović, I., (2020) Prekršajna odgovornost za promicanje ideologija suprotnih ustavu Republike Hrvatske, Zagreb.Hrvatski sabor, konačni prijedlog Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira, 2023. https://sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2023-04-13/160002/PZ_473.pdf
14. Matijević, G., Peulić, V., (2019) Postupanje policije kod prekršaja iz Zakona o šumama te prekršaja i kaznenih djela povezanih s time, Zagreb, Policija i sigurnost.

15. Milivojević, L., Kazneno pravo za kriminaliste, II. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Međunarodno kriminalističko udruženje, Zagreb, 2016., str. 47.
16. Peulić, V., Palić, N., Matijević, G., (2017) Pojedini zakonski modeli iz Prekršajnog zakona Republike Hrvatske sukladno kojima se počiniteljima ne izriče novčana kazna ili druga prekršajno pravna sankcija, Kiseljak.
17. Prekršajni zakon Republike Hrvatske s komentarom, 2015., Zagreb (NN 107/07, 39/13, 157/13, 110/15, 70/17, 118/18, 114/22) https://www.zakon.hr/z/52/Prekr%C5%A1ajni-zakon
18. Statistički pokazatelji MUP-a, dostupno na: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2018/Statisticki%20pregled%20temeljnih%20sigurnosnih%20pokazatelja%20i%20rezultata%20rada%20u%202018.%20godini.pdf
19. Zakon o javnom redu i miru Republike Srbije ("sl. Glasnik rs", br. 6/2016 i 24/2018) https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_javnom_redu_i_miru.html
20. Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira Republike Hrvatske: NN 41/77, 55/89, 05/90, 30/90, 47/90, 29/94, 114/22, 47/23
21. Zakon prekršajima protiv javnog reda i mira Kantona Sarajevo ("Sl. novine Kantona Sarajevo", br. 18/2007, 7/2008 i 34/2020). https://www.paragraf.ba/propisi/kantona-sarajevo/zakon-o-prekrsajima-protiv-javnog-reda-i-mira.html

ZABRANA ORUŽJA ZA MASOVNO UNIŠTENJE

PROHIBITION OF WEAPONS OF MASS DESTRUCTION

Pregledni naučni rad

Doc. dr. Željko Petrović[*]

SAŽETAK

U ovom radu će se obraditi ograničenja i zabrane koja postoje u pogledu upotrebe oružja za masovno uništenje. Međunarodno humanitarno pravo ima za cilj da ograniči destruktivne efekte oružanih sukoba. Postoje stalna nastojanja da se u oružanim sukobima patnje i razaranja svedu na samo neophodnu mjeru. Ovaj rad će ukazati na posljedice primjene oružja za masovno uništenje odnosno na strahovita stradanja koja ono prouzrokuje, kao i na trenutno stanje u međunarodnoj zajednici u pogledu njegove zabrane i ograničenja. Problem ovog rad predstavlja ustanovljavanje granica dozvoljenog od nedozvoljenog po međunarodnom humanitarnom pravu u pogledu oružja za masovno uništenje kao i da se utvrdi domašaj tih ograničenja i zabrana te njihovo poštovanje u praksi. Rad će da utvrdi i same ciljeve organičenja i zabrana u pogledu ovog oružja i njihov domašaj u budućnosti.

Ključne riječi: oružani sukob, oružje, uništenje, zabrane, međunarodno pravo.

ABSTRACT

This paper will deal with the restrictions and prohibitions that exist regarding the use of weapons of mass destruction. International humanitarian law aims to limit the destructive effects of armed conflict. There are constant efforts to reduce suffering and destruction in armed conflicts to only the necessary measure. This paper will point out the consequences of the use of weapons of mass destruction, that is, the terrible suffering they cause, as well as the current situation in the international community regarding its

[*] *Sveučilište Hercegovina, Mostar, e-mail: petrovicz@yahoo.com*

prohibition and restrictions. The problem of this paper is to establish the limits of what is permitted and what is not permitted under international humanitarian law regarding weapons of mass destruction, as well as to determine the scope of those restrictions and prohibitions and their observance in practice. The work will determine the very goals of organizing and banning these weapons and their future reach.

Key words: armed conflict, weapons, destruction, prohibitions, international law.

1. UVOD

Kroz čitavu istoriju ljudske civilizacije države su nastojale da usavrše takva sredstva ratovanja kojima bi u oružanim sukobima ostvarile sto lakšu pobjedu nad neprijateljem. Države su pribjegavale upotrebi raznih sredstava i načina ratovanja koji su često bili zasnovani na ideji cilj opravdava sredstvo. U tom pravcu korištena su razna ratovanja koji su imali cilj nanošenje što većih gubitaka neprijatelju. Oni su često bili nehumani i kao takvi još kod starih naroda bili su osuđivani i zabranjivani.

Sa razvojem nauke, tehnologije i samim razvojem cjelokupnog ljudskog društva, došlo je do otkrića novih oružja koja su imala strahovitu destruktivnu moć i predstavljala opasnost ne samo po pripadnike neprijateljskih oružanih snaga već i cijelu okolinu, a danas njegovim usavršavanjem i cijelo čovječanstvo. Primjetilo se da određena sredstva ratovanja nanose nepotrebne patnje što je bilo protivno zakonima humanosti. Takođe, vremenom ratovi su gubili dozu viteškog koja je često i pored svega bila protkana kroz međusobne oružane sukobe država. Međutim ova ograničenja i zabrane nastajala su jako sporo, zbog nespremnosti država da se odreknu ratne tehnike koju su usavršile i koja predstavlja značajan činilac za pobjedu u oružanom sukobu.

Dvadeseti vijek predstavlja vijek u kome su otkrivena i usavršena strahovita oružja koja su u stanju uništiti čitavo čovječanstvo. Rat predstavlja karakteristiku i pratilac je savremene međunarodne zajednice, tako da je potrebno bar ga donekle humanizovati, ako je to uopšte moguće. Tačnije, potrebno je ograničiti sukobljene strane u pogledu izbora sredstava ratovanja, što treba da bude opšte prihvaćeno u eventualnim oružanim sukobima.

U međunarodnoj zajednici postoji stalna težnja da se odnosi u ratu donekle humanizuju, da primjenjena sredstva ratovanja što manje nanesu

patnju i izbjegnu se nečovječna postupanja. Danas je naročito aktuelan ovaj problem zbog sve većih destruktivnih efekata sredstava ratovanja i nanošenja nepotrebnih razaranja u oružanim sukobima. Kroz cjelokupan proces uvođenja ograničenja i zabrana sredstava ratovanja nastojao se naći nužan kompromis između vojne potrebe i zahtjeva humanosti. Postoji potreba da se ustanove granice dozvoljenog od nedozvoljenog po međunarodnom humanitarnom pravu, kao i da se utvrdi domašaj zabrana i ograničenja sredstava ratovanja i njihovo poštovanje u praksi (Petrović, 2021).

Države koje se odluče da se naoružaju nuklearnim, hemijskim ili bakteriološkim oružjem, čine to iz brojnih razloga, ali prvenstveno radi nacionalne bezbjednosti. Svih pet članica Savjeta bezbjednosti UN su nuklearne sile. Sa jedne strane svjedoci smo stalne trke u naoružanju i gomilanju nuklearnih arsenala, kao i tajnoj proizvodnji i usavršavanju hemijskog i bakteriološkog oružja, a sa druge strane čine se veliki napori u pravcu njihovih zabrana i ograničenja. Postoji potreba da se ukaže na opasnosti od ovog oružja i shvati se činjenica da u slučaju velikog oružanog sukoba u kome bi bila upotrebljena ova sredstva niko ne bi izašao kao pobjednik. Ovo oružje koliko predstavlja opasnost za neprijateljsku stranu predstavlja opasnost i za onu stranu koja ga koristi. Poslednjih decenija učinjeni su veliki napori u pogledu međunarodnih zabrana ovog oružja.

2. Zabrana oružja za masovno uništenje

Opšteprihvaćena je podjela oružja na konvencionalno i nekonvencionalno oružje, odnosno oružje za masovno uništenje. Pod oružjem za masovno uništenje podrazumijeva se oružje čiju je primjenu nemoguće kontrolisati, čije je dejstvo nemoguće vremenski i prostorno ograničiti, tako da dovodi do masovnog uništenja svih živih bića i nesrazmjernog razaranja na cilj koji se želi postići. U ova oružja spadaju: hemijsko oružje, bakteriološko oružje, oružje za promjenu čovjekove okoline i nuklearno i termonuklearno oružje.

2.1. Hemijsko oružje

Jedna vrsta hemijskog oružja upotrebljavala se i kod starih naroda. Spartanci 429. godine p.n.e. pale katran i sumpor kako bi stvorili toksični oblak u Peloponeskom ratu (Aleksandrovich, 1994: 5.). Stari Kinezi su upotrebljavali

razne dimne preparate, a Saraceni u borbi protiv krstaša u velikoj mjeri su se koristili otrovnim sredstvima.

U djelima starih pisaca osuđuje se upotreba otrovnih sredstava, Grocijus navodi niz primjera kako su se neki stari narodi koristili otrovom u ratovima. Neki su natapali strijele sa žuči od zmija. Inkvizitor Dofine je protiv Hugenota upotrebljavao slična sredstva. Poznat je i slučaj maršala Vilara, koji je otrovao hiljade protestanata iz Sevena.

Prvo veće korištenje hemijskog oružja zabilježeno je u Prvom svjetskom ratu. Nijemci su 1915. godine upotrijebili bojne otrove u napadu na selo Langemark u Francuskoj, nakon čega su taj način ratovanja prihvatile i Velika Britanija i Francuska. Prvo se koristio hlor-gas da bi se kasnije usavršio iperit.

Tako su Nijemci aprila 1915. godine bacili oblake hlor gasa na savezničke snage u Francuskoj. Tada je stradalo oko 5.000 savezničkih vojnika od posljedica hemijskog oružja, dok je oko 15.000 povrijeđeno. Najodgovorniji za taj čin jeste njemački hemičar Fritc Haber, dok je njegova supruga Klara Haber takođe hemičarka, ne podržavajući suprugov način rada i nehumane postupke nedugo posle toga se ubila. Uzrok tako velikog broja stradalih jeste što tada još uvijek nisu postojala sredstva zaštite od hemijskog oružja. Prema nekim podacima broj stradalih u Prvom svjetskom ratu od hemijskog oružja iznosio je oko 1.296.000 mrtvih i ozlijeđenih što je 4,9% od ukupnog broja poginulih i ranjenih. U vojsci SAD koja je ušla znatno kasnije u rat, ukupni gubici od hemijskog oružja iznose 26,8%. U 1918. godini od ukupne municije 30% je bila hemijska, a u Njemačkoj čak 50% od cjelokupnog broja zrna koja su se u toj godini proizvela. U 1918. godini svaka četvrta ispaljena granata sadržavala je bojni otrov. Njemačka, Austro-Ugarska, Velika Britanija, Francuska, SAD, Rusija i Italija su u toku Prvog svjetskog rata upotrijebile preko 30 hemijskih spojeva kao hemijsko oružje, a najuspješnijima su se pokazali iperit i fosgen. Samo u jednom napadu na sektor Ipra 22. aprila 1918. godine u 18:00 časova pušten je oblak dima koji je prouzrokovao smrt oko 5.000 vojnika, te je tako probijen front saveznika u širini od 6 km (Perazić, 1966: 139). U toku rata bilo je poznato čak oko 100 bojnih otrova. Sve ukazuje da je rat duže potrajao pretvorio bi se u pravi hemijski rat. Od oko 100 vrsta bojnih otrova koji su bili poznati u Prvom svjetskom ratu, par godina posle završetka rata taj broj se popeo na hiljade. Izdvajana su ogromna sredstva za proizvodnju bojnih otrova. Zato je svjetsko javno mnjenje, a posebno Međunarodni komitet Crvenog krsta i druge humanitarne organizacije, diglo glas protiv upotrebe hemijskog oružja. Čak se isticalo da ima četiri vrste

rodova vojske, i to: vazduhoplovstvo, hemijske jedinice, pješadija i artiljerija. Avijacija koja je bila u začecima počinje da se naglo razvija, tako da se stvorila mogućnost da i najudaljenija mjesta od linije fronta mogu biti dostupna bojnom otrovu. Dolaskom Hitlera na vlast u Njemačkoj dolazi do brzog razvoja hemijskog oružja da bi do 1937. godine prozveli nerve agense koji su od 10 do 100 puta bili jači od onih koji su se koristili u Prvom svjetskom ratu. Italija je u Etiopiji koristila ovakvo oružje o čemu je etiopski car Haile Selasije obavjestio Društvo naroda 30. decembra 1935. godine, tako da je upotreba bojnih otrova u Etiopiji bila predmet diskusije u Društvu naroda. Govoreno je o bolovima i patnjama golorukog abisinskog naroda i njegove vojske, koji su umirali u strašnim mukama jer su jeli zatrovanu hranu i pili zatrovanu vodu. Ove činjenice potrvrdili su u svojim izvještajima i predstavnici Crvenog krsta. Kada je jedan italijanski predstavnik pozvan da se izjasni pred jednim odborom Društva naroda, on je odgovorio da je to sredstvo upotrebljeno kao represalija. Kako je politika popustljivosti prema fašizmu tada bila opšta pojava to je uslovilo da se Italija ne pozove na oštriju odgovornost, već su sve članice Društva naroda postepeno skidale ekonomske i finansijske sankcije koje su bile preduzete (Perazić, 1966: 142). Društvo naroda se oglušilo na optužbu protiv Italije čime je pokazalo svu svoju nemoć. U toku Drugog svjetskog rata nijedna strana nije koristila hemijsko oružje, osim što je Njemačka koristila u koncentracionim logorima za likvidacije logoraša. Njemačka je u koncentracionim logorima masovno koristila bojni otrov Ciklon-B i cijanovodoničnu kiselinu.

Zaraćene strane se nisu usudile upotrebljavati hemijsko oružje u Drugom svjetskom ratu, prije svega zato što su se bojali odmazde za sopstveno stanovništvo. U noti koju su izmjenili Staljin i Čerčil, 1942. godine istakli su da će upotrijebiti bojne otrove protiv Nijemaca samo ako ih oni prvi upotrijebe. Postojali su manji incidenti, kao što je upotreba malih otrovnih projektila u borbama na Kerču od strane Nijemaca ili upotreba bojnih otrova na brdu Kozjak kod Splita od strane Italijana. Italijanski komadant koji je naredio da se prospe bojni otrov na brdu Kozjak kod Splita bio je ukoren od strane generala Roate i naređeno mu je da brzo degazira zemljište i da objavi kako je to vršeno radi vojne vježbe. Njemačka komanda na osnovu protesta SSSR brzo je odgovorila da će poštovati zabranu upotrebe bojnih otrova. Osnovni razlog neupotrebe hemijskog oružja u Drugom svjetskom ratu nije poštovanje međunarodnog prava koliko strah od represalija jer je objavljeno još u početku rata nekoliko deklaracija zapadnih saveznika da će poštovati ustanovljene

zabrane međunarodnim pravom, sem ako neprijatelj prvi ne prekrši njegove odredbe.

Njemačka je imala velike količine moćnog hemijskog oružja koje nije upotrijebila, jer s obzirom na njenu gustinu naseljenosti kao i geografsku bliskost njenih granica savezničkim vojnim jedinicama, sigurno je da bi Njemačka najgore prošla u tom slučaju. Nakon zaavršetka Drugog svjetskog rata u Baltičko more je pohranjeno preko 60.000 tona hemijskog oružja pakovanog u municiju raznog kalibra, te i danas predstavlja potencijalnu opasnost po ljude. U periodu od 1945. do 1947. godine preduzeta je operacija od strane saveznika u cilju oslobađanja od njemačkog hemijskog oružja. Hemijsko oružje je utovareno u 33 njemačka čamca, koji su zatim potopljeni u moreuz Skagerak koji se nalazi na prostoru između Norveške i Danske, te i danas predstavlja veliku opasnost.

U ratovima vođenim posle Drugog svjetskog rata zabilježena je intenzivna upotreba hemijskog oružja. SAD su za vrijeme rat u Vijetnamu masovno koristile hebricide (sredstva za uništavanje korova) i defolijante (sredstva za opadanje lišća) radi uništavanja usjeva, kao i otrove za privremeno onesposobljavanje. Amerikanci su u periodu od 1962. do 1975. godine u Vijetnamu oko 42% obradivih oranica i oko 1.53.620 hektara šuma uništili, zbog čega je po prestanku rata zbog nedostatka ishrane oko 900.000 stanovnika Vijetnama bilo primorano na velike migracije. Američka galama oko „oružja za masovno uništenje“ koje je navodno proizvodio Irak nije u potpunosti bez osnova. Opšte je poznato da su Iračani u Zalivskom ratu upotrijebljavali hemijska sredstva protiv koalicionih snaga.Pripadnici koalicionih snaga koji su tretirani hemijskim oružjem obolijevali su od tzv. „sindroma zalivskog rata“, koji se manifestovao umorom, glavoboljama, gubitkom pamćenja, stomačnim tegobama i kožnim promjenama. Opšte je mišljenje da se radilo o masovnoj upotrebi neurotoksina (Stanić, 2008: 10).

Osudu upotrebe hemijskog oružja, odnosno otrova, otrovnih i zagušljivih supstanci nalazimo jos i u drevnim pravnim dokumentima. Hamurabijev zakonik propisuje sankcije za one koji u ratu koriste otrovno oružje, a u 3. vijeku p.n.e. i indijski zakonik Manu zabranjivao je upotrebu ovog oružja. Takođe,zabrana je postojala i u antičkoj Grčkoj, dok su je Rimljani smatrali povredom ius genitum. Rimski senat se držao načela da rat treba voditi oružjem, a ne otrovom (armis bella, non venenis geri debere). Stari pisci Silijus, Ulpijan, Tacit, Klaudijen i dr. takođe su osudili takva djela. Zabranu i osudu su isticale i hrišćanska i islamska religija, što objašnjava činjenicu da za

vrijeme turskih osvajanja ovakvo oružje nije upotrebljavano. Hugo Grocijus u svom poznatom djelu „De iure belli ac pacis“ iz 1625. godine takođe je osudio pribjegavanje ovakvom oružju (Vojvodić, 1981: 99).

Hemijska oružja su ona oružja koja sadrže hemijske supstance, bilo u gasnom, tečnom ili čvrstom stanju, a čija upotreba izaziva trovanje ljudi, životinja i biljnog svijeta. Otrovni sastojci unose se direktno u tijelo konvencionalnim metodama, bacanjem bombi, raketa itd., ili posredno kroz trovanje zemljišta, poljoprivrednih proizvoda, hrane itd (Avramov, Kreća, 2001: 665).

Hemijsko oružje jeste oružje koje se koristi u namjeri da se ubije ili onesposobi neprijatelj putem hemijskih sredstava. Pod ovim oružjem se uglavnom podrazumijevaju otrovi u njihovim različitim varijantama. Na takvoj definiciji zasnovane su odredbe o zabrani upotrebe ovakvog oružja sadržane u Strazburškom sporazumu iz 1675. godine, Liberovim pravilima iz 1863. godine, Oksfordskom priručniku iz 1880. godine i Briselskoj deklaraciji iz 1874. godine, ali i aktima donijetim na Prvoj i Drugoj haškoj mirovnoj konferenciji 1899. i 1907. godine. Dejstvo hemijskih materija ispoljava se iritacijom očiju, nosa, kože i sluzokože, kao i disajnih organa i grudnog koša. U zavisnosti od doze koja se primjenjuje, hemijska sredstva izazivaju pored iritacije i trovanja, onesposobljavanje, oštećenje organa, a u najtežim slučajevima smrt (Vojvodić, Minić, 1981: 100).

Hemijske otrove možemo definisati kao neorganske ili organske supstance koje svojim specifičnim sastavom i količinom izazivaju prolazna ili trajna oštećenja tkiva ili prouzrokuju smrt organizma (Popović, Tasić, 1996: 107).

Šira definicija donijeta je na Vašingtonskoj konferenciji 1922. godine i ona obuhvata zagušljive, otrovne i sve druge gasove i sve analogne tečnosti, materijale i sredstva, a skoro identična definicija je data u Ženevskom protokolu iz 1925. godine. Komisija konferencije za ograničenje naoružanja u okviru Društva naroda dala je dosta široku definiciju hemijskog oružja pod kojim podrazumijeva, prirodna i sintetička škodljiva tijela u svim agregatnim stanjima, kao što su npr. otrovne supstance, zagušljivci, suzavci ili plikavci, koja bi se mogla upotrijebiti s ciljem uništenja neprijatelja i sve one materije koje su sposobne da na ma koji način, proizvedu škodljive efekte na ljudski organizam ili životinje, bez obzira na način upotrebe ispravne za njihovo korišćenje. Konvencija o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskog oružja i njegovom uništenju iz 1993. godine, hemijsko oružje

definiše kao toksične hemikalije i njihove komponente, municiju i opremu specijalno namijenjene da uzrokuju smrt, kao i bilo koju opremu napravljenu za direktnu upotrebu toksičnih hemikalija i municije. Treba praviti razliku te tako korišćenje živih organizama u vojne svrhe smatra se bakteriološkim oružjem (npr. Antrax), dok se produkti živih organizama koji se koriste u vojne svrhe smatraju hemijskim oružjem (npr. Botulin, Ricin). To je oružje drugačijeg oblika od konvencionalnog ili nuklearnog jer u prvi mah nema vidljivih efekata (nasuprot konvencionalnom oružju gdje se može u prvi mah vidjeti efekti npr. eksplozija bombe). Ovo oružje zajedno sa bakteriološkim oružjem namjenjeno je za razliku od ostalog oružja isključivo za uništenje živih bića, jer je njihovo dejstvo moguće samo na živim bićima.

Pravna nauka se slaže da je upotreba otrova već odavno zabranjena u ratovima civilizovanih naroda. Strazburški sporazum koji su 1675. godine potpisale Njemačka i Francuska, sadrži zabranu upotrebe otrova i otrovnih metaka, odnosno otrova u bilo kojem vidu između zaraćenih strana. Identične odredbe sadržane su i u Liberovim uputstvima iz 1863. godine, doke se u Oksfordskom priručniku iz 1880. godine zabranjuje upotreba otrovnog oružja u ratu „*budući da borba mora biti jalova*". Briselska deklaracija iz 1874. godine takođe zabranjuje otrove, otrovno oružje i projekrile punjene otrovnim gasom. Poslednja tri dokumenta imala su snažan uticaj na kasnije ostvarene kodifikacije ratnog prava, odnosno na sadržaj usvojenih pravnih dokumenata.

Na Prvoj haškoj konferenciji iz 1899. godine zabranjeno je hemijsko oružje, a dokument kojim je to učinjeno bila je *Deklaracija o zabrani upotrebe projektila kojima je jedini cilj širenje zagušljivih i otrovnih plinova.* SAD i Velika Britanija nisu potpisale deklaraciju iako su prisustvovale konferenciji, dok je Turska nije ratifikovala. Velika Britanija je tek na Drugoj haškoj mirovnoj konferenciji 1907. godine prihvatila ovu deklaraciju. Dispozitiv deklaracije se sastojao samo od jedne rečenice, koja glasi „*Sile ugovornice međusobno se podvrgavaju zabrani upotrebe takvih projektila čija je jedina namjena da šire zagušljive i otrovne plinove".* Prvi haški pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1907. godine zabranjuje upotrebu otrova i otrovnih plinova. Ove zabrane nisu apsolutno poštovane u Prvom svjetskom ratu, zato je Versajski mirovni ugovor nastojao da reformiše ova pravila tako što je poraženoj Njemačkoj zabranio proizvodnju i uvoz zagušljivih gasova, otrova i sličnih tečnosti i materija. Identične zabrane ustanovljene su i za ostale poražene države kroz odredbe mirovnih ugovora posebno zaključenih sa njima. Njemački pravnici su veoma često koristili praznine haškog pravilnika

u svojim pravnim razmatranjima ovih slučajeva. Neki od njih su smatrali da upoteba onih granata koje nisu imale samo za cilj da šire otrov nije protiv međunarodnog prava, drugi su smatrali da flaše iz kojih je na Ipru prosut iperit ne potpadaju pod haški pravilnik, jer se dim otvoreno mogao vidjeti i to nije bilo tajno sredstvo, a takođe da flaše ne spadaju u pojam projektila (Perazić, 1966: 139).

Prvi svjetski rat pokazao je svu surovost ratovanja, sa jedne strane i slabost međunarodnog prava sa druge. Javila se potreba za revizijom pravila ratovanja. Praksa i doktrina su i ranije ukazivali na neodređenost, nepotpunost i druge slabosti međunarodnog običajnog prava i međunarodnog ugovornog prava, posebno haških konvencija, ali je tek Prvi svjetski rat ukazao na sve slabosti tadašnjeg međunarodnog humanitarnog prava. Poslije rata je bilo više pokušaja da se donesu nova pravila iz oblasti međunarodnog humanitarnog prava. Pokušalo se da se kroz osnivanje Društva naroda, kao opšte međunarodne organizacije, pronađu mehanizmi da se rat kao sredstvo za rješavanja sporova između država eliminiše i pravno zabrani kroz instituciju zabrane rata garantovane Statutom Društva naroda. Neke države su pokušavale da međusobnim zaključenjima ugovora stave van zakona korišćenje hemijskog oružja u ratu. Tako je u Vašingtonu 1922. godine od strane Velike Britanije, SAD, Italije, Francuske i Japana potpisana *Konvencija o zabrani upotrebe zagušljivih i otrovnih gasova,* koja međutim nikad nije stupila na snagu. Ovu Deklaraciju potpisalo je pet velikih pomorskih sila.

Na osnovu iskustva iz Prvog svjetskog rata i pravnih praznina koje su koristili Nijemci u dotadašnjim propisima, 1925. godine na Konferenciji za međunarodnu kontrolu trgovine oružjem, municijom i ratnim materijalom, zabranjeno je hemijsko i biološko oružje. Tada usvojeni *Ženevski protokol o zabrani upotrebe u ratu zagušljivih, otrovnih ili sličnih gasova i bakterioloških sredstava* potvrđuje već postojeću zabranu bojnih otrova, čime smatra da su postojeći ugovori na snazi i pored prakse Prvog svjetskog rata. On ne specifikuje da je zabranjeno upotrijebiti projektile ili slično, da li je riječ o gasu ili drugoj materiji, da li je zabranjena samo njegova tajna upotreba itd., već on uopšteno zabranjuje bojne otrove i sve slične materije i postupke. Važno je ukazati da su hemijska sredstva širi pojam po vojnoj terminologiji od onih koja su zabranjena ovim protokolom. On takođe uvodi novu zabranu koja se odnosi na biološka oružja, bez obzira što se spominju samo bakteriološka ratna sredstva, jer će kasnije zvanična tumačenja pokazati da je u pitanju opšta zabrana svih bioloških sredstava, tako da sredstva koja su po svojoj prirodi

samo privremeno zagušljiva i ne izazivaju nužno smrt, kao npr. bacači plamena i tome slično nisu obuhvaćeni Ženevskim protokolom (Avramov, 2001: 666). Protokol polazi od činjenice da ova zabrana proizilazi i iz drugih međunarodnih instrumenata kojima je pristupila većina tadašnjih svjetskih sila i ispoljava namjeru sveopšteg priznanja ove zabrane kao izraza opšte svijesti o njenoj neophodnosti. U međuratnom Društvu naroda se u više navrata potvrđivao značaj ovog dokumenta i apelovalo na države da ga prihvate i ratifikuju. Do početka Drugog svjetskog rata 42 države ratifikovale su i pristupile ovom protokolu. Po okončanju rata imajući u vidu da mnoge države nisu to isto učinile, Generalna skupština Ujedinjenih nacija je u decembru 1969. godine donijela rezoluciju u kojoj se zahtijeva od država da se pridržavaju Ženevskog protokola i da što prije pristupe njegovoj ratifikaciji. Kraljevina Srba Hrvata i Slovenaca ratifikovala je ovaj protokol još 1929. godine, ali uz uslov reciprociteta, odnosno da i oružane snage neprijateljskih država poštuju zabrane ustanovljene ovim aktom. SAD su ga ratifikovale tek u januaru 1976. godine, dok su do danas njemu pristupile sve velike sile i najveći broj država. Nedostaci Ženevskog protokola umnogome su otklonjeni skoro sedam decenija kasnije *Konvencijom o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskog oružja i njegovom uništenju* iz 1993. godine. Države članice su se obavezale da neće razvijati, skladištiti, vršiti transfer i upotrebljavati hemijsko oružje, da neće pomagati, odobravati ili podsticati bilo koga da preduzima aktivnosti koje su zabranjene Konvencijom, da se neće angažovati u bilo kojim pripremama za vojnu upotrebu hemijskog oružja i da neće koristiti „*gasove za kontrolu pobuna*“ kao način ratovanja. Radi se o sredstvima koja brzo uzrokuju senzornu iritaciju kod ljudi ili onesposobljavajuće efekte koji nastaju u kratkom vremenskom periodu. Njihova obaveza je i da unište hemijsko oružje koje posjeduju, kao i objekte za njegovu proizvodnju. Pregovori za donošenje ove Konvencije započeti su početkom devedesetih godina, a na to je dosta uticala upotreba hemijskog oružja od strane Iraka u ratu protiv Irana i Kurda. Na proces pristupanja značajno je uticala i upotreba otrovnog gasa sarina od strane sekte „*Aum Shinsikyo*“ 1995. godine u podzemnoj željeznici u Tokiju. Do sada je Konvenciji pristupilo preko 150 država. Konvencija je stupila na snagu 1997. godine kada je formalno započeo rad Organizacije za zabranu hemijskog oružja (OPCW-Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons) sa sjedištem u Hagu. Organizacija samostalno sprovodi inspekcije, ima oko 200 inspektora i godišnji budžet od 60 miliona eura. U skladu sa Konvencijom sve

zemlje članice koje su deklarisale posjedovanje hemijskog oružja obavezale su se da ga unište do 1997. godine. Sve zemlje članice dužne su u godišnjoj deklaraciji navesti sva civilna postrojenja koja bi u određenim uslovima mogla proizvoditi hemijsko oružje. Konvencija je predvidjela osnivanje određenih organa, kao što su Konvencija država članica, Izvršno vijeće i tehnički sekretarijat, odnosno ustanovila je mehanizme inspekcijske kontrole, načine kooperacije država članica i sistem verifikacije. Pod hemijskim oružjem konvencija podrazumijeva: toksične hemikalije i njihove komponente, osim ako su namijenjeni za ciljeve koji nisu zabranjeni, municiju i opremu specijalno napravljene da uzrokuju smrt dejstvom toksičnih hemikalija koje se oslobađaju uslijed dejstva ovakve municije i bilo koju opremu posebno napravljenu za direktnu upotrebu ovakve municije ili koja je u vezi sa upotrebom takve municije. Konvencijom je i uređena detaljna kategorizacija toksičnih hemikalija koje ne mogu biti korištene u vojne svrhe, odnosno kao oružje.

2.2. Bakteriološko oružje

Bakteriološkim oružjem po veoma niskoj cijeni može se zahvaćenoj zemlji zadati težak udarac na cijeloj dubini teritorije, uz neizvjesno vremensko trajanje i mogućnost reaktivirane kontamacije teritorije (pojava ponovnog razbuktavanja izvora). Gubici od zaraznih bolesti često su veći od gubitaka jedinica u borbenim dejstvima (Biočanin, 2005).

Upotreba bioloških agenasa ne predstavlja novost. Do dvadesetog vijeka najčešće se koristilo na taj način što su se trovala voda i hrana infektivnim materijalom, koristile tkanine kontaminirane biološkim materijalom itd. Tako je vijekovima bilo popularno korištenje leševa umrlih od kuge i drugih zaraznih bolesti. Skitski strijelci su 400. godine p.n.e. inficirali vrhove strije miješajući ih sa gnojem. U grčkim, rimskim, persijskim spisima iz 300. godine p.n.e. opisani su primjeri korištenja životinjskih leševa za kontamaciju bunara i izvora vode. Hanibal je 190. godine p.n.e. u bici kod Erimedona bacajući zmije otrovnice na neprijateljske brodove pobijedio neprijateljsku flotu kralja Eumenesa II od Pergamona. Njemački kralj Fridrih I Brabarosa je u bitci kod Tortona mrtvim tijelima vojnika zagađivao bunare. Tatari su 1346. godine u bitci kod Kafe, na grad bacali leševe umrlih od kuge što je prema nekim istraživanjima dovelo do pandemije kuge u Evropi od koje je u to vrijeme umrlo 25 miliona ljudi. Istom metodom koristili su se Rusi u Ravelu 1710. godine, te Estonci u napadu na Šveđane. Inače to je bila praksa osvajanja

utvrđenih gradova u to vrijeme. Britanska vojska je tokom rata sa Francuzima u Sjevernoj Americi u periodu od 1754. do 1767. godine indijanskim plemenima koji su podržavali Francuze podijelila pokrivače koji su bili kontaminirani virusom velikih boginja što je dovelo do epidemije i pomora domorodačkog stanovništva. Za vrijeme Američkog građanskog rata 1863. godine, jedan hirurg južnjačkih konfederacijskih snaga je optužen za pokušaj unošenja odjeće zaražene žutom groznicom na sjever SAD-a.

Bakteriološko oružje koristilo se i u Prvom svjetskom ratu i to uglavnom u formi diverzije. Poznato je da su njemački agenti inficirali stoku koja je u američkim pristaništima ukrcavana za saveznike, a u Švajcarskoj su pokušavali da ubace klice kolere, dok su se Englezi kompromitovali proturanjem zavoja zaraženih infektivnim klicama. Rumunsko ministarstvo inostranih poslova tvrdilo je 1916. godine da je u njemačkom poslanstvu u Bukureštu upućena kultura zaraženih klica sa ciljem da se inficiraju konji sa sakagijom i antraksom. Japanci su u periodu od 1937. do 1945. godine intenzivno razvijali program bakteriološkog oružja. Oni su u Kini i Mandžuriji izgradili postrojenja u kojima su ispitivanja obavljali mahom na kineskim zatvorenicima. Japan je u Drugom svjetskom ratu upotrebljavao u Mandžuriji tzv. „porcelanske bombe“ punjene uzročnicima kuge. SAD su po završetku rata vodeće japanske stručnjake za bakteriološko oružje primili u svoje redove i nastavili intenzivno program razvoja ovog oružja. Ministarstvo rata SAD je još u toku rata otpočelo sa pripremom plana biološkog rata, zbog čega je obrazovana Uprava za vojno istraživanje, ali do upotrebe ovog oružja nije došlo u sudarima glavnih zaraćenih strana. Na sudskom procesu u Tokiju 1949. godine, pojedinim japanskim vojnim starješinama suđeno je zbog upotrebe bakteriološkig oružja tokom rata sa Kinom, dok je u Nirnberškom procesu dokazano da su Nijemci zarazivali zarobljenike pjegavim tifusom. Međutim SAD su pribjegle upotrebi bakteriološkog oružja u ratu u Koreji i Vijetnamu.

I pored usvajanja zabrana u pogledu bakteriološkog oružja istraživanja su nastavljena, što potvrđuju povremeni biološki udesi ili bioterorizam. Tako se u gradu Sverdlovsk desila havarija kada je bacil antraksa teško inficirao oko 1000 ljudi. Irak je u ratu protiv Irana koristio bakteriološko oružje, dok je vojska Južnoafričke Republike koristila uzročnike kolere u borbi protiv pripadnika „SWAPO“. Postoje podaci da i bakterija antraksa koju su upotrebljavali teroristi u SAD upravo potiče iz američkih laboratorija. Ta bakterija pripada jednoj od najopasnijih vrsta nazvanoj „Ejms“. Izolovana je

1950. godine i prodavana je mnogim laboratorijama širom svijeta (Jokić, 2001).

Koliko je opasno ovo oružje govori i slučaj njegovog uništavanja na ostrvu Vozrozhedenije u Aralskom moru kada je došlo do velike ekološke katastrofe 1988. godine. Inače, to je najveće odlagalište antraksa na svijetu (Miller, 1999).

Bakteriološko oružje jeste oružje koje sadrži infektivne mikroorganizme koji izazivaju teška oboljenja i smrt ljudi, kao i uništenje ostalih živih bića i imaju moć razmnožavanja. Zbog toga se ono i naziva još biološko oružje. Prema definiciji koju je dao Specijalni komitet konferencije za razmnožavanje u Društvu naroda, ovu vrstu oružja čine svi patogeni mikrobi, virusi i zaraženi predmeti bez obzira na to gdje su rasipani, bilo da prouzrokuju oboljenja odmah ili posle izvjesnog vremena inkubacije.

Bakteriološko oružje i pored toga što se može proizvesti nalazimo i u prirodnom okolišu. Odlikuje se visokom efikasnošću, slabo se uočava i relativno lako uzrokuje masovne žrtve. Za razliku od klasičnog oružja lakše se može sakriti, a i cijena mu je znatno niža. Međutim ono predstavlja potencijalnu opasnost i za napadače i za napadnute. Nedostatak mu je što se relativno teže može nabaviti, a i što se danas može lako proizvođačima ući u trag. Ima za cilj da u redovima neprijatelja izaziva masovna oboljenja ljudi, a ukoliko se otme kontroli može da preraste u pandemiju. Tako se vještački izazivaju epidemije zaraznih bolesti kao što su kolera, tularemija, rikecioze, neke viroze, mikoze itd. Vještačko izazivanje epidemije može se izvesti direktnim unošenjem uzročnika bolesti aerosolom u organe za disanje i indirektnim unošenjem zagađenom vodom, hranom, predmetima, insektima, zaraženim životinjama itd. Zaraza životinja ili biljaka ima za cilj izazivanje nestašice u hrani kod neprijatelja. Sredstva koja se koriste za distribuciju bioloških borbenih sredstava su mikrobi, zaraženi insekti-vektori raznih bolesti, zaražene životinje (naročito glodari), hrana, projektili, mine i dr.

Na Briselskoj konferenciji bilo je pokušaja da se zabrani ovo oružje, dok ga je Vašingtonska konferencija iz 1922. godine samo uzgred spomenula. Ženevski protokol iz 1925. godine pored hemijskog oružja uključuje zabranu upotrebe i bakteriološkog oružja. 1972. godine donijeta je *Konvencija o zabrani usavršavanja, proizvodnje i uskladištenja bakteriološkog oružja i otrovnog oružja i njihovom uništenju.* Ovoj konvenciji dat je veliki značaj i njeni depozitari su Velika Britanija, SAD, i SSSR (danas Rusija). Ona obavezuje države članice da u bilo kojim uslovima ne razvijaju, proizvode,

skladište ili na drugi način koriste mikrobiološke i druge biološke agense ili toksine, kao i oružje, opremu i sredstva za upotrebu ovih materija protiv neprijatelja u oružanom sukobu. Njima je takođe naloženo da unište ovu vrstu oružja ako je imaju, odnosno njima je zabranjeno da vrše transfer zabranjenih materija i da ohrabruju druge države da razvijaju, proizvode ili koriste ove agense. Od država članica se zahtjeva da u svojim unutrašnjim propisima obezbijede ostvarenje ove konvencije, odnosno sankcionišu neispunjenje navedenih zahtjeva i kršenje propisanih zabrana. Međutim ovaj dokument ne propisuje mehanizme sopstvenog sprovođenja, već samo predviđa mogućnost da država članica uloži žalbu Savjetu bezbjednosti Ujedinjenih nacija ukoliko neka druga država članica ne ispunjava njegove klauzule. Još jedan nedostatak ove konvencije jeste da ne sadrži definicije ove vrste oružja, već samo nabraja šta smatra nedozvoljenim aktima (Vučinić, 2006:173). I pored usvajanja ove konvencije, istraživanja su nastavljena, što potrvrđuju povremeni biološki udesi ili bioterorizam.

Sve ukazuje na veliku opasnost od bakteriološkog oružja i danas. Imajući u vidu da bakteriološko oružje i danas posjeduju u svojim arsenalima u velikim količinama mnoge zemlje, njegova upotreba je realno moguća. Istraživanja u okviru programa genetičkog inžinjeringa, nude neslućene mogućnosti primjene bakteriološkog oružja. Teži se stvaranju hibridnih mikroorganizama koji će biti otporni van laboratorijskih uslova, a koje postojeći imunološki sistem čovjeka neće prepoznati. Takođe ima nekih naznaka da je i virus HIV-a proizveden „*in vitro*“ u laboratoriji. Sinteza, proizvodnja i stokiranje bakteriološkog oružja danas se čuva u strogoj tajnost, tako da je danas teško otkriti upotrebu i kada za to postoje indicije. Vodeći svjetski poznavalac za bakteriološko oružje i nekadašnji sovjetski stručnjak dr. Ken Alibekov poručuje „*biološki rat je vrlo moguć*“ (Alibekov, 2001). Poslednje pandemije koje su zahvatile sve države svijeta ukazuju nam koliko je opasno biološko oružje, te na nemogućnost njegove kontrole.

2.3. Oružje za promjenu čovjekove okoline

Ovladavanjem tehnikom s ciljem da se promijeni klima i čovjekova okolina, međunarodna zajednica suočena je sa još jednim izazovom. Naučni napredak, razvoj novih tehnologija otvorio je nove mogućnosti čovječanstvu, ali i opasnosti sa nesagledivim posljedicama. Tako je danas moguće vještački izazivati zemljotrese, kiše, poplave itd. Sve to može da bude fatalno ako dođe

do nekontrolisane upotrebe takvih tehnologija kako u miru, tako i u ratu (Vučinić, 2006:173). SAD su masovno koristile u toku rata u Vijetnamu sredstva za promjenu čovjekove okoline i nanosile ogromne štete vijetnamskom narodu onemogućavajući mu elementarne uslove za biološki opstanak.

Problem je stavljen na dnevni red 1972. godine, na konferenciji u Štokholmu, a zatim je razmatran u Komitetu za razoružanje u Ženevi, gdje su dvije super sile SAD i SSSR podijelile identične tekstove. Generalna skupština Ujedinjenih nacija je zatim, 10. decembra 1972. godine, usvojila *Konvenciju o zabrani upotrebe u vojne i druge neprijateljske svrhe tehniku za mijenjanje čovjekove okoline,* sa 96 za, 8 protiv i 30 uzdržanih glasova. Protiv su glasale Albanija, Ekvador, Granada, Kenija, Kuvajt, Meksiko, Panama i Zambija. Konvencija obavezuje države članice da neće preduzimati bilo kakve tehnike modifikacije prirodne okoline u vojne ili neprijateljske svrhe, koje bi imale dalekosežne, dugotrajne posljedice ili razarajuće dejstvo u odnosu na drugu državu ugovornicu. Konvencija u članu 2. određuje tehniku za promjenu čovjekove okoline kao svaku promjenu putem svjesnog manipulisanja prirodnih procesa na zemlji, njenoj biosferi, litosferi i atmosferi, kao i kosmičkom prostranstvu. Konvencija modifikacije čovjekove okoline u miroljubive svrhe, kao što bi bilo npr. izazivanje kiše u sušnim sredinama, ne zabranjuje, nego i preporučuje državama članicama razmjenu naučnih i tehničkih informacija u tom cilju.

2.4. Nuklearno i termonuklearno oružje

Danas posebnu opasnost predstavlja nuklearno oružje, čija upotreba i proizvodnja predstavlja jedno od najkontroverznijih pitanja u ovoj oblasti. Odmah po otkriću fizije, fizičari su uočili da energija oslobođena u ovom procesu može poslužiti i kao potencijalno oružje. Iste godine fizičari Fermi i nezavisno od njega Vigner i Ajnštajn su u danas poznatoj poruci upozorili tadašnjeg predsjednika SAD Ruzvelta, da se može proizvesti atomska bomba. Prvi korak u proizvodnji ovog strahovitog oružja bio je jako skroman, tako što je vlada SAD u februaru 1940. godine odobrila samo 6.000 dolara za početak istraživanja. Uskoro će postati jasno da nacija koja uspije napraviti ovo oružje može uticati na tok Drugog svjetskog rata. U junu 1942. godine u SAD je započet projekat radi koordinisanja svih napora oko proizvodnje atomske bombe. Na sličnim projektima su u isto vrijeme radili pored SAD i Njemačka

i Velika Britanija. SAD, Kanada i Velika Britanija 1943. godine ujedinile su svoje napore u ovom pravcu.

Prva atomska bomba eksplodirala je 16. jula 1945. godine, u području Almagordo u Novom Meksiku SAD. Taj dan je označio novu eru u međunarodnoj politici i sigurno veliku prekretnicu u istoriji čovječanstva. Do tog momenta od početnih 6.000 dolara, potrošene su 2 milijarde dolara za proizvodnju prve atomske bombe u SAD. Prva atomska bomba upotrebljena u ratnim operacijama bačena je na grad Hirošimu, sjedište japanske vojne baze, dana 6. avgusta 1945. godine. Eksplozija ekvivalentna eksploziji 20.000 tona TNT eksploziva ubila je preko 66.000 i ranila 69.000 stanovnika. Sledeća atomska bomba bačena je na Nagasaki 8. Avgusta 1945. godine. Konfiguracija terena je spriječila uništenje kao u Hirošimi, ali ipak je bilo oko 39.000 osoba ubijeno, a 25.000 ranjeno, da bi idućeg dana Japan zatražio pregovore o kapitulaciji.

Oko 1950. godine javnost je saznala za postojanje novog tipa nuklearnog oružja, mnogo veće razorne snage. Ova superbomba nazvana je hidrogenska ili termonuklearna bomba.* Bombe ovakvog tipa mogu uništiti područje od više stotina kvadratnih kilometara, a poubijati sva živa bića na području desetak puta većem. Gotovo da i nema teorijske granice snazi ovog oružja.

Takođe postoji i neutronska bomba koja je u osnovi fizionog tipa kao i termonuklearna. Eksplozivna snaga joj je znatno manja, što omogućava njenu upotrebu u taktičke svrhe. Kontamacija terena nestaje u kratkom roku posle eksplozije. Prva probna eksplozija neutronske bombe izvršena je u SAD 1977. godine.

Marks je razvoj ratne tehnike povezivao sa društvenim razvojem dajući mu epohalni značaj: „uključivanje svega za oružje sposobnog stanovništva u armije koje broje milione vojnika, vatreno oružje, granate i eksplozivi sa dosad nečuvenim dejstvom, sve je to stvorilo potpuni prevrat u cjelokupnom ratovanju, taj prevrat je učinio…nagli kraj bonapartističkom periodu ratova i osigurao miran industrijski razvoj, onemogućujući svaki drugi rat osim svjetskog rata sa nečuvenim strahotama i apsolutno neizvjesnim ishodom“ (Marks, Engels, 1949: 106).

Engels, raspravljajući o razvoju ratne tehnike i o uticaju tog razvoja na društvena kretanja i budućnost rata, kao sredstva za rješavanje suprotnosti, piše

---

* *Prvu eksperimentalnu eksploziju termonuklearne bombe izvršile su SAD 1952. godine, SSSR 1953. godine, a Velika Britanija 1957. godine*

sledeće: „A mi, naprotiv nemamo baš nikakvog razloga da se ljutimo kad vidimo kako se u toj utakmici između oklopa i topa bojni brod usavršava do vrhunca savršenosti, uslijed koje postaje isto toliko nedostupan po cijeni koliko i neupotrebljiv za ratovanje i kako time ova borba i na području pomorskog rata otkriva unutrašnje dijalektičke zakone kretanja po kojima militarizam, kao i svaka druga istorijska pojava, propada od posljedica svog sopstvenog razvoja“. Ovim je predvidio i usavršavanje u oblasti pomorske ratne tehnike, tačnije automatskog torpeda, sa kojim je i najmanja torpednjača moćnija od najveće oklopnjače (Engels, 1978: 191).

Visokorazvijene tehnike same po sebi čine ratove sve težim, jer ih čine sve razornijim. Pobjednik nema šta materijalno da očekuje od takvog razornog rata, tako da rat postaje sve manje prihvatljiv. Upravo na ove činjenice je ukazivao i Lenjin čija je shvatanja N. K. Krupskaja ovako opisala: „Treba reći da je Vladimir Ilić voleo da ponekad pogleda u daljinu i da maša o budućnosti. Pamtim jedan razgovor o ratu. To je bilo početkom 1918. godine, u Lenjingradu. Vladimir Ilić je govorio da sopstvena tehnika danas sve više i više pomaže rušilačkom karakteru rata. No, doći ce vrijeme kad će on postati toliko rušilački da će on uopšte postati nemoguć. Posle se na ovo pitanje Vladimir Ilić vratio 1920-1921. godine. On mi je pričao o jednom razgovoru sa inženjerom koji je govorio da sada predstoji takav pronalazak da će biti moguće na rastojanju uništiti veću armiju. To će učiniti svaki rat nemogućim. Ilić je o tome govorio sa velikim zanosom. Bilo je jasno kako je on strašno htio da rat postane nemoguć. Ilić je uzimao pitanje rata u njegovom razvoju. Ma kakvom pitanju da je on prilazio, on pojave nije uzimao u okamenjenom stanju“ (Krupskaja, 1960: 40-41).

Od samog početka nuklearnu aktivnost karakterisale su vojna svrha i s njima povezana nepredvidivost i tajnovitost. Nesumnjivo ne postoje norme međunarodnog humanitarnog prava koje apsolutno zabranjuju upotrebu nuklearnog oružja, ali postoje one koje ograničavaju njegovu upotrebu, što je više puta potvrđeno. U slučaju da je svaka upotreba nuklearnog oružja zabranjena pravilima međunarodnog prava postalo bi potpuno bespredmetno istraživati dozvoljenost upotrebe nuklearnog oružja.

Dvije nuklearne bombe koje su upotrebljene u oružanim sukobima u Hirošimi i Nagasakiju, eksplodirale su na oko 550 metara nadmorske visine i odnijele su kako trenutno tako i godinama kasnije više stotina hiljada života što ukazuje na strahovitu destruktivnu moć ovog oružja. Samo postojanje nuklearnog oružja predstavlja rizik po sav život na planeti. I pored značajnih

umanjenja arsenala sa okončanjem Hladnog rata, države koje posjeduju nuklearno oružje se i dalje pozivaju na moć nuklearnog odvraćanja kao faktor "*dugog*" mira u periodu nakon Drugog svjetskog rata. Ratovi druge polovine 20. Vijeka imaju drugačije manifestacije, nisu svjetski, ali jednako odnose žrtve i donose dugoročnu nestabilnost. Neke države su odustale od nuklearnog naoružanja kao što je Južnoafrička Republika koja je tokom osamdesetih godina prošlog vijeka proizvela šest komada nuklearnog oružja, ali je sve uništila ranih devedesetih.

Nuklearno oružje predstavlja oružje čija se razorna moć ne zasniva konvecionalnom, hemijskom eksplozivu, već na direktnom iskorištavanju atomske energije, odnosno naglom pretvaranju materije u energiju (npr. za razliku od nuklearnog reaktora gdje se to odvija postepeno). Postoje dva osnovna tipa nuklearnog oružja: fisiono koje poznato kao atomska bomba, kod koga se energija dobija fisijom teških elemenata i fuziono kod koga se energija dobija fuzijom lakih elemenata poznato kao hidrogenska ili termonuklearna bomba. Za fisiono nuklearno oružje koriste se najčešće izotopi uranijuma U-235 i izotopi plutonijuma Pu-239, dok za fuziono nuklearno oružje koriste se uglavnom izotopi vodonika. Kod oba procesa naglo se oslobađa velika energija strahovite razorne moći.

Prema preporuci Ujedinjenih nacija, Commision for Conventional Armaments iz 1948. godine, oružja za masovno uništenje, kako to i sam naziv kaže jesu oružja čija je zajednička karakteristika da upotrebom dovode do velikih razornih ili destruktivnih efekta i velikog broja ljudskih žrtava.[*] Definiciju nuklearnog oružja sadrži i Ugovor o osnivanju bezatomske zone u Latinskoj Americi i Karibima iz 1967. godine. Spomenuti ugovor definiše nuklearno oružje kao bilo koju spravu sposobnu oslobađati nuklearnu energiju na nekontrolisani način, koja posjeduje skup karakteristika koje je čine podobnom za upotrebu u vojne svrhe. Sredstvo koje se može koristiti za prijenos ili pogon takve naprave ne potpada pod ovu definiciju ukoliko se može odvojiti od naprave, te nije njen sastavni dio. Ugovor o bezatomskoj zoni u Južnom Pacifiku pod pojmom „*nuklearna eksplozivna naprava*" podrazumijeva bilo koje oružje ili drugu eksplozivnu napravu sposobnu za oslobađanje nuklearne energije, bez obzira na njenu namjenu. Ovaj pojam uključuje takvo oružje ili napravu u rastavljenom ili djelimično sastavljenom obliku, ali ne obuhvaća sredstva transporta ili dostave takvog oružja ili naprave

[*] *UN document S/C.3/32/Rev.1, 02. 08. 1948.*

ukoliko su odvojiva od njih i nisu njihov sastavni dio. Nuklearno oružje je oružje sa najdestruktivnijim efektima koje za razliku od hemijskog i biološkog oružja, pored ljudskih stradanja dovodi i do masovnog razaranja objekata i infrastrukture kako vojne tako i civilne.

Oružja za masovno uništenje najbolji su primjer upotrebe tehnoloških dostignuća u štetne svrhe i protiv ljudske civilizacije. Njihova je upotreba se zabranjuje i ograničava nizom međunarodnih konvencija i deklaracija, ali koje nisu umanjile prijetnje i rizike. Pored vojnog osoblja ovo oružje posebno ugrožava civilno stanovništvo, a postoji opasnost da se upotrebi i u terorističke svrhe (Vučemilović, 2010: 54). Nuklearno oružje zahvaljujući istorijskom pamćenju iz doba Hladnog rata, najpoznatije je oružje za masovno uništenje.[*] Strah od upotrebe nukelarnog oružja i njegov zastrašujući potencijal zasniva se objektivno na njegovom zastrašujućem učinku. Eksperiment kojim je potvrđena teorija o nuklearnoj reakciji prvi je sproveo britanski fizičar Ernest Radeford 1911. godine. Nakon toga proizvedeno je i proučavano stotine nuklearnih reakcija, ali se tek 1939. godine počele ozbiljno razmatrati mogućnosti fisije kao izvora energije. Tokom Drugog svjetskog rata američki naučnici izrazili su predsjedniku SAD svoju zabrinutost da bi Njemačka mogla proizvesti sistem s lančanom reakcijom (Šeparović, 1997: 242-243). U januaru 1942. godine vođenje projekta razvoja nukelarnog programa s Kolumbijskog univerziteta prebačeno je na Čikaški univerzitet. Izvještaji o razvoju njemačkog projekta, britanski istraživački program, kao i mnogi istaknuti britanski naučnici stavljeni su na raspolaganje SAD. U junu 1942. godine vrhovnu kontrolu nad nuklearnim istraživanjem dobio je Odbor vojne policije SAD, a nekoliko mjeseci kasnije general Lesli Grov zadužen je za cijeli projekat, koji postaje poznat kao *Manhattan District Project*. Sve osobe uključene u ovaj projekat, uključujući i najpoznatije naučnike bili su obavezni da se podvrgnu vojnoj kontroli i najstrožijim odredbama o sigurnosti. Ne više

[*] *Dana 6. i 9. avgusta 1945. godine bačene su bombe na japanske gradove Hirošimu i Nagasaki. Prva bomba, koja je sadržavala 60 kilograma uranijuma eksplodirala je snagom 15 kilotona TNT- a i trenutno je usmrtila 130. 000 građana Hirošime, a u sljedećih pet godina još 70. 000 ljudi umire od posljedica radijacije. Druga bomba, od 8 kilograma plutonijuma, eksplodirala je snagom od 22 kilotona TNT-a trenutno usmrtivši 70. 000 civila, a broj se u narednim godinama udvostručio zbog radioaktivnog zračenja. Rezultati bombi bačenih na Hirošimu i Nagasaki urezala su se duboko u pamćenje cjelokupnog čovječanstva. Poslije Hirošime bilo je nesporno da se teret činjenice postojanja ovakvog oružja može u percepciji čovječanstva prihvatiti kao realnost samo pod uslovom da ono nikad neće biti upotrijebljeno. Nakon što je i tadašnji SSSR testirao svoje nuklearno oružje nastala je "ravnoteža straha".*

od 12 od ukupno 150 hiljada ljudi koji su do kraja bili angažovani na ovom projektu, imalo je jasnu koncepciju o svrsi i obimu projekta. Od svog početka projekat je karakterisala tajnovitost, nedostatak javnog polaganja računa i prećutni savez između nauke i vojnog establišmenta, što će sve postati istaknuto obilježje i poslijeratnih nuklearnih programa (Camilleri, 1984). Za vrijeme rata stvoreni nuklearni establišment između naučnika, velikih privrednika, vrhova vojske i politike na realizaciji ovog projekta, pokazao se kao najekspeditivniji i najefikasniji put razvoja, projektovanja i proizvodnje nuklearne bombe, što će na kraju i dovesti i do njene upotrebe na samom kraju Drugog svjetskog rata.Pitanje dozvoljenosti odnosno nedzvoljenosti upotrebe nuklearnog oružja predstavlja jedno od najkontraverznijih i najsloženijih pitanja savremenog međunarodnog prava i međunarodne politike (Petrović, 2019). Po prvi put u istoriji postoji oružje od koga nije moguća nikakva efikasna odbrana. I najveće nuklearne sile bi bile bespomoćne u slučaju opšteg nuklearnog rata.

3. ZAKLJUČAK

Postoji opasnost da oružje za masovno uništenje dođe i u ruke raznih terorističkih organizacija. Poznati fizičari i drugi eksperti za nuklearno oružje upozoravaju da danas i nije tako nemoguće doći do fizionog materijala, a posle toga kadrovi i novac ne predstavljaju neku posebnu teškoću da bi se konstruisala jedna nuklearna eksplozivna naprava. Neke države sa krađom su dolazile do materijala potrebnog za izradu nuklearne bombe, tako da isto mogu učinit i teroristi. Međutim praksa pokazuje da su ovakve opasnosti postojale i ranije naročito od upotrebe hemijskih i bakterioloških oružja od raznih anarhističkih grupa, ali i pored svega se može zaključiti da najveća opasnot dolazi od samih država kao članica međunarodne zajednice koje i vrše takve zloupotrebe. Proizvodnja nuklearnog oružja više ne predstavlja tajnu već njegova proizvodnja u jednoj državi zavisi samo od njenog nivoa tehnološke razvijenosti i materijalnih uslova.

Što su sredstva ratovanja savremenija, ratna razaranja su ubojitija, a gubici u ljudstvu, naročito na strani civilnog stanovništva, veći su i pogubniji. U savremenom ratu nema kao nekada, jasnog razgraničenja između fronta i pozadine, ratom je obuhvaćena ne samo oružana sila, već cjelokupno stanovništvo, privreda i teritorija. Savremena vazduhoplovna tehnika i softicirani raketni sistemi mogu da dejstvuju stotinama, pa čak i hiljadama

kilometara u dubinu teritorije protivnika tako da savremeni rat ima totalan i opšti karakter.

Supersile mogu biti zadovoljne zaključenjem ugovora o nešireniu nuklearnog oružja, pošto su njihova shvatanja i interesi bili zadovoljeni. One bi trebale da prihvate na polju razoružanja izvjesne određenije mjere. Da li zabrana upotrebe nuklearnog oružja ne predstavlja onaj minimum koji bi trebalo da one priznaju. Supersile moraju doći do saznanja da ne mogu vječito igrati na karti ravnoteže straha. One moraju uvidjeti da, ako je međunarodna zajednica isuviše patila da njihova rasprava i njihove politike prestiža i sile i one same nisu postigle neke trajne koristi. Vječito odlaganje rješenja gorućih međunarodnih problema mogu samo škoditi i interesima samih supersila. Ne zaboravimo da će se i druge države, koje posjeduju nuklearno oružje ili su u stanju da ga prozvode, pojaviti se sa svojim zahtjevima u pogledu jednakosti u naoružanju ako se jednog dana u potpunosti uvjere da dvije supersile na posjedovanje nuklearnog oružja gledaju kao na monopol koji im omogućuje da njihovu volju nameću ostalim državama.

U pogledu humanizacije rata, učinjeni su veliki napori, ali taj se proces odvijao jako sporo i uz stalnu izgradnju kompromisa između onih kojima takva pravila nisu išla u korist i onih koji su na njima izričito insistirali. Međutim osnovni principi međunarodnog humanitarnog prava, kao i De Martensonova klauzula dovoljno su snažna podloga za procjenjivanje spornih pitanja. Ta pravila imaju neprolazan značaj i u njihovim okvirima treba cijeniti dozvoljenost, odnosno nedozvoljenost primjene određenih sredstava ratovanja.

LITERATURA

1. Aleksandrovich, L., F., 1994. Chemical Weapons in Russia: History, Ecology, Politics. Moskva: Moscow Center of Ecological Policy of Russia.
2. Avramov, S., Kreća, M., 2001. Međunarodno javno pravo. Beograd: Savremena administracija.
3. Biočanin, R., Amidžić, B., 2005. Donošenje odluka u uslovima biološkog rata uz primenu genetičkog inžinjeringa. Beograd: Uprava za školstvo Ministarstva odbrane.
4. Camilleri, A., J., 1984. The State and Nuclear Power. Seattle: University of Washington Press.
5. Engels, F., 1978. Anti – duhring. Beograd: Prosveta.
6. Jokić, N., 2001. Stvarnost kao horor knjiga. Beograd: Glas javnosti.
7. Krupskaja, N., K., 1960. O Lenjinu. Beograd: Kultura.
8. Marks, K., Engels, F., 1949. Izabrana dela, Tom I. Beograd: Kultura.
9. Miller, J., 1999. Posion island: A special report. New York: New York Times.
10. Perazić, Đ., G., 1966. Međunarodno ratno pravo. Beograd: Kultura.
11. Petrović, Ž., 2019. Ograničenja i zabrane nuklearnog oružja prema međunarodnom humanitarnom pravu, Revija za pravo i ekonomiju, Vol. 20, No. 2.
12. Petrović, Ž., 2021. Pravni i evolutivni aspekti ograničenja i zabrana sredstava ratovanja, Časopis zaštita i sigurnost. Vol. 1, No. 2.
13. Popović, D., Tasić, M., 1996. Pravna medicina. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Pravni fakultet.
14. Stanić, M., 2008. Oružje za masovno uništenje – ekološki aspekti, Patriot magazin.
15. Šeparović, P., I., 1997. Nuklearna energija i energetska efikasnost, Politička misao: časopis za politikologiju, Vol. 34, No. 2.
16. Vojvodić, V., 1981. Toksiologija bojnih otrova. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
17. Vojvodić, V., Minić, D., 1981. Onesposobljavajući otrovi i sredstva. Beograd: Institut bezbjednosti.
18. Vučemilović, A., 2010. Toksiološke posljedice oružja za masovno uništavanje i noksa u suvremenom ratovanju i terorizmu, Arhiv za higijenu rada i toksikologiju, Vol. 61, No. 2.
19. Vučinić, Z. 2006. Međunarodno ratno i humanitarno pravo. Beograd: Službeni glasnik.

STANJE I PERSPEKTIVE RAZVOJA ZATVORSKOG SUSTAVA U REPUBLICI HRVATSKOJ: POGLED S SUSTAVNOG ASPEKTA

STATE AND PERSPECTIVES OF THE DEVELOPMENT OF THE PRISON SYSTEM IN THE REPUBLIC OF CROATIA: VIEW FROM THE SYSTEMIC ASPECT

Pregledni naučni rad

Dr. sc. Dragutin Šimić[*]

SAŽETAK

U članku je izvršeno kritičko promišljanje stanja i perspektiva zatvorskog sustava RH sa aspekta njegovog sustavnog određenja. Sukladno tome razmatraju se temeljni postulati njegovog zakonskog i konceptualno-doktrinarnog određenja, kao i zapostavljeni elementi teorije i prakse koji se odnose na sagledavanje njegove uloge u sigurnosnom sustavu. Pored toga, ukazuje se i na najvažnija otvorena temeljna pitanja izgradnje njegovog menadžmenta. Među njima, polazni značaj ima ukazivanje na potrebu razlikovanja pojmova upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja u zatvorskom sustavu. Obrazložena je neprihvatljivost uspostavljanja teorije i prakse parcijalnog sagledavanja zatvorskog sustava. Ukazano je na potrebu sustavnog pristupa razmatranja teorije i prakse zatvorskog sustava.

Ključne riječi: zatvorski sustav, sigurnosni sustav, upravljanje, rukovođenje.

ABSTRACT

The article critically reflects on the state and perspectives of the prison system in the Republic of Croatia from the aspect of its systematic determination. Accordingly, the basic postulates of its legal and conceptual-doctrinal determination are considered, as well as the neglected elements of theory and practice related to the perception of its role in the security system.

[*] *e-mail: draguitinsimicds@gmail.com*

In addition, it points to the most important open fundamental issues of the construction of its management. Among them, the initial significance is the indication of the need to differentiate between the concepts of management, leadership and command in the prison system. The inadmissibility of establishing the theory and practice of a partial overview of the prison system is explained. The need for a systematic approach to considering the theory and practice of the prison system was pointed out.

Key words: prison system, security system, management, leadership, command

1. UVODNA RAZMATRANJA

Polazište članka je stajalište da sagledavanje stanja i mogućnosti kvalitativne dogradnje zatvorskog sustava u RH nije moguće bez sustavnog pristupa. Inzistiranje na ovom pristupu je iznimno značajno. Poticaj za istraživanje ovog problema je nastao tijekom proučavanja teorijskih temelja djelatnosti zatvorskog sustava. Pored toga, u teoriji zatvorskog sustavu uočava se potreba što temeljitijeg sagledavanje teorijskih postulata tog sustava. U popisu literature na kraju članka su navedeni najvažniji izvori na kojima se zasniva teorijsko-hipotetski okvir članka.

Problemsko područje rada je, kao što sam naslov sugerira, sustavni pristup sagledavanja stanja i perspektiva izgradnje zatvorskog sustava. Sasvim razumljivo, on upućuje na dojam da je pretenciozan. Osnovni argumenti koji opravdavaju, potvrđuju da je u pitanju sustavni pristup je aktualizacija nekoliko uočenih problema. Prvog, da u teorijskim razmatranjima zatvorskog sustava dominiraju sadržaji koji se odnosi na tretmanski (psihosocijalni, rehabilitacijski) rad s zatvorenicima. Gotovo je potpuno zapostavljena tematika djelatnosti pravosudne policije, najvećeg segmenta sustava ne samo po broju djelatnika već i po njegovom značaju. Drugog, koji se nadovezuje na prvi, je izostavljanje sagledavanje uloge zatvorskog sustava u sustavu sigurnosti. Trećeg, ignoriranje problema menadžmenta zatvorskog sustava sa aspekta razumijevanje njegovih sastavnica: upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja.

Pored tri navedena polazna problema na zapostavljanje sustavnog pristupa značajan utjecaj ima i dominacija eklektičnih znanstvenih istraživanja u ovom području. Suština eklektičnih istraživanja je reinterpretacija već

istraženih problema, najviše stranih autora. Ovakav pristup ne pridonosi razvoju i dogradnji teorije ne samo u ovom području već i u svim drugim. Jedini pozitivan učinak je akceptiranje teorijskih stavova koji pridonose profilaciji teorijskih temelja zatvorskog sustava. Ovaj pristup je najviše prepoznatljiv kao usvajanje *mainstream* koji se može definirati kao uvažavanje neprikosnovenih, stajališta eminentnih, najčešće stranih autora.

Odabrana problematika rada određuje njegov predmetni okvir – elemente sadržaja odabrane literature koji upućuju na zaključivanje, davanje odgovora na pitanja koja su formulirana problemom istraživanja. Sukladno tomu analizira se sadržaj temeljnih zakonskih i konceptualno-doktrinarnih odredbi zatvorskog sustava, kao i odabrane literature u RH i zemljama regije (BiH, Crne Gore, Sjeverne Makedonije, Slovenije i Srbije) koje su nastale raspadom SFRJ. Kosovo, također pripada toj skupini zemalja ali je izostavljeno zbog toga što još nije završen proces njegovog međunarodnog priznanja.

Navedene zemlje regije nisu odabrane samo zbog sličnosti jezika. Kao što je poznato nema jezičnih barijera i potrebe prevođenja u RH literature na bošnjačkom, crnogorskom i srpskom jeziku. Nešto je složenija situacija sa literaturom na makedonskim i slovenskom jeziku ali se i ona može razumjeti sa relativno manjom potrebom prevođenja. Navedene zemlje regije su odabrane prije svega što su slijednice SFRJ i u kojima se još uvijek nije razriješilo pitanje odnosa novonastalih zemalja sa teorijskim naslijeđenim bivše državne zajednice. Članak je limitiran na odbrane zemlje regije, između ostalog, i zbog činjenice da u opsegu članka nije moguće razmatrati veći broj zemalja.

Ovo pitanje je najviše izraženo u teorijskim načelima menadžmenta u svim područjima, pa tako i u zatvorskom sustavu. U teoriji bivše države je bila naglašena razlika između pojma upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja, a u teorijama novonastalih, nije jasno definiran stav da pojam menadžmenta ne može zamjena za spomenute pojmove. Rješavanje ovog problema se ne postiže sa odabirom kontinuiteta ili diskontinuiteta sa teorijskim nasljeđem bivše države. Sustavni pristup podrazumijeva usvajanje stajališta koje se može uvjetno nazvati *filozofijom promjena sustava* – da se nove postavke , između ostalog, donose i na temelju starih. Jednostavno rečeno da novo nikada nije toliko dobro da ne treba sadržavati i elemente starih, prethodnih postavki. Isto tako, i da staro nije nikada toliko dobro da ne treba sadržavati novine.

Teorijsko-hipotetski okvir članka zasniva se na postulatu da odredbe zakona o zatvorskom sustavu predstavljaju najneposredniju operacionalizaciju teorijskih promišljanja. Te odredbe su svojevrsna „transmisija“, poveznica teorije i prakse. Može se reći i da predstavljaju odraz dostignute razine teorije, kao i uopćavanja prakse. Pored toga, zasniva i na postulatu da je teorijski doseg ove problematike na nedovoljnom stupnju, da je još u fazi profilacije. Stupanj teorije je limitiran zbog izostavljanja metateorijskih istraživanja poveznica ovog sustava sa sigurnosnim sustavom i menadžmentom (upravljanjem, rukovođenjem i zapovijedanjem).

Postavljeni teorijsko-hipotetski okvir upućuje na teorijski cilj rada - davanje elementa za potpunije teorijsko utemeljenje zatvorskog sustava. Glavno pitanje rada je dokazivanje značaja sustavnog pristupa istraživanja teorije sustava zatvorskog sustava. Polazeći od širine predmetnog okvira i ograničene mogućnosti obuhvata svih njegovih elemenata u opsegu članka osnovni njegov cilj je iniciranje rasprave, provođenje daljih kompleksnijih i studioznijih istraživanja ove tematike. Dalja istraživanja mogu rezultirati prihvaćanjem, korigiranjem ili odbacivanjem stajališta autora ovog članka.

Praktični cilj je afirmacija teorije zatvorskog sustava u smislu njenog potpunijeg uvažavanje njenih postulata u procesu donošenja zakona, podzakonskih akta kojima se najneposrednije određuje praksa njegovog funkcioniranja, kao i konceptualno-doktrinarnih dokumenata koji određuju njegovu uloga i značaj. Također, cilj je i poticanje djelatnika ovog sustava na proučavanje teorije u smislu njihove kontinuirane edukacije i profesionalnog razvoja. U najširem smislu praktični cilj je i naglašavanje značaja teorije zatvorskog sustava.

U literaturi ne postoji ni jedno relevantno djelo koje razmatra ovu tematiku. Ova se tematika parcijalno razmatra. Najviše dominiraju djela koja razmatraju psiho-socijalni tretman zatvorenika. Članak se zasniva na analizi sadržaja odabranih, po uvjerenju autora, relevantnih djela u RH, najviše, i nešto manje na literaturi zemalja regije. Najmanje je zastupljena analiza djela autora izvan zemalja regije. U popisu literature navode se i djela koja se izravno ne spominju u članku. Time se omogućuje zainteresiranim čitateljima da ostvare širi, potpuniji uvid u teorijska izvorišta na kojima se temelji članak.

Strukturu članka čine: Uvod, 1. Zakonsko određenje izvršenja kaznenih sankcija, 2. Zatvorski sustav kao segment sigurnosnog sustava, 3. Menadžment zatvorskog sustava i Zaključna razmatranja. Struktura rada ne pretendira na obuvat svih elemenata predmetnog okvira. To i nije moguće

učiniti zbog, kao što je već spomenuto, ograničenja opsega članka. Odabrano je nekoliko elemenata koji su najrelevantniji za realizaciju postavljenih ciljeva članka.

2. ZAKONSKO ODREĐENJE ZATVORSKOG SUSTAVA

U Republici Hrvatskoj (u daljem tekstu RH) i ostalim zemljama regije djelatnost zatvorskog sustava je regulirana zakonima. U RH Zakonom o izvršavanju kazne zatvora. U ostalim zemljama regije zakonima sličnog naziva (u daljem tekstu ZIKZ za sve zemlje regije). Najviše sličnosti naziva zakona RH ima Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti Crne Gore. U BiH, Sloveniji i Srbiji zemlje regije pod nazivom zakona o izvršavanju kaznenih (krivičnih, kazenskih sankcija): Zakon BiH o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera, Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij i Zakon o izvršenju krivičnih sankcija.

U konstitutivnim dijelovima BiH (entitetima i Distriktu Brčko) nazivi zakona su usklađeni sa državnim: Zakon o izvršenju krivičnih sankcija u Federaciji Bosne i Hercegovine, Zakon o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija Republike Srpske i Zakon o izvršenju kaznenih sankcija, pritvora i drugih mjera u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine. U Srbiji je posebnost da pored Zakon o izvršenju krivičnih sankcija postoji i Zakon o izvršenju kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala. Naziv makedonskog zakona se izdvaja, razlikuje u odnosu na nazive zakona spomenute tri zemlje obzirom da je u njegovom nazivu izostavljen pridjev kaznene (krivične) sankcije - Zakon za izvršuvanje na sankciite.

Razmatranje ispravnosti naziva navedenih zakona je značajno ali nije predmet ovog članka obzirom da nije relevantno za sagledavanje zakonskog određenja zatvorskog sustava sa sustavnog aspekta. Kompleksniji pristup razmatranja zakonskih odredbi podrazumijeva analizu njihovih temeljnih odredbi. Među njima polazni značaj ima određenje cilja djelatnosti zatvorskog sustava.

Prema osnovnim odredbama, članka 3 ZIKZ RH „Glavna svrha izvršavanja kazne zatvora jest, uz čovječno postupanje i poštovanje dostojanstva osobe koja se nalazi na izdržavanju kazne zatvora, njegovo osposobljavanje za život na slobodi u skladu sa zakonom i društvenim pravilima, čime se pridonosi zaštiti društvene zajednice.“ Neupitan je

rehabilitacijski i humanistički cilj koji se njime promovira. Sporno je izostavljanje teorijskih postulata o penalizaciji koji predstavljaju *mainstream.*

„Dužnost uprava zatvora je da drže zatvorenima one za koje je sudska vlast odlučila da trebaju izgubiti svoju slobodu.“(Coyle, 2002a.:78) „Zadaća vlasti zatvora je da izvrše sudsku presudu tako što će lišiti zatvorenika slobode.“ .“(Coyle, 2002a.: 90) Rehabilaticijski cilj koji se potencira u članku 3 ZIKZ RH je usuglašen sa citiranim teorijskim postulatima u članku 130 ZIKZ BiH „Cilj izvršenja kazne zatvora je da se kazne počinioci krivičnih djela kako je to odredio Sud, te da se zatvorenicima omogući da tokom izdržavanja kazne, kroz sistem savremenih vaspitnih mjera, usvoje društveno prihvatljive vrijednosti s ciljem lakšeg uključivanja u uslove života na slobodi i da se ponašaju u skladu sa zakonom i ispunjavaju dužnosti građanina.“ Ali se značajno razlikuje po tome što naglašava i penalizaciju.

Kao i hrvatski i crnogorski,* makedonski[1]* i srbijanski* ZIKZ i naglašavaju samo rehabilitacijski cilj. Na sličan način i slovenski* ZIKZ određuje spomenuti cilj ali bez njegovog naglašavanja kao cilja ili svrhe.

Uočava se da samo ZIKZ BiH kao cilj djelatnosti zatvorskog sustava (izvršavanja kazne zatvora) naglašava i penalizaciju i rehabilitaciju, a da svi ostali izostavljaju penalizaciju. Postavlja se pitanje koji je pristup primjereniji? Djelatnost svakog sustava, pa tako i zatvorskog određuju postavljeni ciljevi njegovog postojanja, uspostave. Neporeciv je već spomenut teorijski postulat, afirmiran i u praksi da je cilj zatvorskog sustava penalizacija i rehabilitacija.

---

* *Članak 3 ZIKZ Crne Gore: „Izvršenje krivičnih sankcija iz člana 1 ovog zakona ima za cilj da osuđeni tokom izvršenja krivične sankcije kroz sistem programa tretmana usvoji društveno prihvatljive vrijednosti radi ponovnog uključivanja u društvo.“*

* *Članak 14 ZIKZ Makedonije: „(1) Procesot na resocijalizacija na osudenite lica pretstavuva osnovna funkcija na kazneno-popravnata i vospitna-popravnata ustanova. (2) Celta na izvršuvanjeto na kaznata zatvor e osposobuvanje na osudenite lica da se vključat vo opštestvoto so najdobri izgledi za samostoen život.“ („(1) Proces resocijalizacije osuđenih osoba temeljna je funkcija kaznionice i odgojne ustanove. (2) Svrha izdržavanja kazne zatvora je omogućiti osuđenim osobama integraciju u društvo s najboljim izgledima za samostalan život.“)*

* *Članak 43 ZIKZ Srbije: „Svrha izvršenja kazne zatvora je da osuđeni tokom izvršenja kazne, primenom odgovarajućih programa postupanja, usvoji društveno prihvatljive vrednosti u cilju lakšeg uključivanja u uslove života posle izvršenja kazne kako ubuduće ne bi činio krivična dela.“*

* *Stavak 1 članka 14 ZIKZ Slovenije „(1) Izvrševanje kazni zapora in mladoletniškega zapora mora biti organizirano tako, da obsojencu in mladoletniku nudi programe in aktivnosti za izboljšanje kakovosti življenja in večjo socialno vključenost po prestani kazni.“ (Izvršenje kazne zatvora i maloljetničkog zatvora mora biti organizirano na način da se osuđenicima i maloljetnicima nakon izdržane kazne omoguće programi i aktivnosti za poboljšanje kvalitete života i veću socijalnu uključenost.)*

Sukladno tome, otvara se pitanje: koji je pristup primjereniji? Da li u ZIKZ BiH u kome su naglašena oba cilja ili u ostalim zakonima regije u kojima se izostavlja penalizacija? Da li se radi o tome da se penalizacija podrazumijeva te se izostavlja?

Polazište ovog članka je da je važnije da li ZIKZ predstavlja operacionalizaciju teorijskog postulata o penalizacijskom i rehabilitacijskom cilju djelatnosti zatvorskog sustava u odnosu na pitanje da li naglašava penalizaciju u formalnom smislu. Komparativna analiza sadržaja ZIKZ BiH i njegovih učinaka u praksi u odnosu na ostale zakone regije upućuje da među njima nema bitnih razlika koji se temelje na prednosti ZIKZ BiH koji u članku 130 naglašava oba spomenuta cilja. Očito je da se radi o tome da se penalizacija u zakonima ostalih zemalja regije podrazumijeva te se zbog toga izostavlja.

U praksi penalizacijski cilj provodi služba osiguranja koju čine djelatnici najčešće pod nazivom *pravosudni policajci* koji su u kaznenim tijelima zatvorskog sustava najbrojnija kategorija djelatnika.* Oni su u svim kaznenim tijelima djelatnici posebno ustrojstvenih cjelina. Rehabilitacijski cilj provode djelatnici službe tretmana koji predstavljaju neusporedivo brojčano manji dio djelatnika zatvorskog sustava.

Teorijski opus djelatnosti tretmana je impozantan. U RH je najviše zastupljen u časopisima Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja i Kriminologija i socijalna integracija koji su matični za ovu djelatnost, kao i u drugima, među kojima najviše u Hrvatskom ljetopisu za kazneno pravo i praksu. Za djelatnost pravosudne policije ne postoji tzv. *matični* časopis.

Ovakvo stanje u teorijskoj domeni se uočava i u zakonodavnoj. Stavak 3 članka 27 aktualnog ZIKZ RH, kao i odredbe ranijih, prilično šturo određuje poslove osiguranja. Uočava se znatna razlika u određivanju poslova tretmana u stavku 4 istog članka, u kome se neusporedivo šire navodi opseg tretmanskih poslova. Između ostalog, njime se naglašava i potreban profil stručnjaka (socijalnih pedagoga, psihologa i socijalnih radnika) za rad na ovim poslovima.

Zapostavljanje značaja uloge pravosudne policije uočava se i u praksi. Najvažnije je pitanje zapostavljanja osposobljavanja djelatnika sa visokom stručnom spremom. To potvrđuje najavljeno ponovno uvođenje dvogodišnjeg školovanja pravosudnih policajaca u Srednjoj policijskoj školi u Zagrebi u

* *Može se reći oko 70%, pa i više djelatnika. Konkretniji statistički pokazatelji nisu publicirani. Autor ovog članka nema odobrenje za prezentaciju ove statistike u kaznenim tijelima u RH, kao ni mogućnosti dolaženja do podataka o tome u zemljama regije.*

2022./2023. Obrazloženje za ponovno uvođenja ovog školovanja koje se provodilo u periodu od 1985. do 1999. i od 2011. do 2013. godine je bilo da je uočeno da je temeljni tečaj za osposobljavanje pravosudnih policajaca sa srednjom stručnom spremom nedovoljno te da je potrebna viša razina. Potpuno je izostavljeno pitanje osposobljavanja djelatnika na razini visoke stručne spreme.

Analiza navedene literature na kraju ovog članka upućuje da su svi članci o tretmanskoj tematici autora djelatnika zatvorskog sustava koji su po struci socijalni pedagozi, socijalni radnici i psiholozi. Isto tako, i brojnost ovih članaka upućuje na značaj autora ovog profila za izgradnju teorije. Jedino se može uočiti da se ne bave metodološkim problemima. Ova činjenica jasno ukazuje na ispravnost kontinuiteta odredbi aktualnog ZIKZ RH i ranijih zakona o naglašavanju značaja navedenih struka.[*] Neporeciva je i prepoznatljiva i uloga djelatnika spomenutih struka na praksu. Ona je svoj doseg pokazala donošenjem Priručnika za polaznike temeljnog tečaja - Psihosocijalni tretman 2022. godine. Ovaj priručnik je rezultat radnog entuzijazma djelatnika ovih struka i predstavlja rezultat operacionalizacije teorijskih postulata u praksi tretmanske djelatnosti. On predstavlja neporecivi argument povezanosti teorije i prakse u tretmanskoj djelatnosti zatvorskog sustava.

Navedeno ukazuje na značaj pitanja odabira stručnog profila djelatnika pravosudne policije sa visokom stručnom spremom. Samo stručno-kompetentni djelatnici mogu da iniciraju konstituiranje teorije ove djelatnosti. Ovaj problem nije uočen. On nije rješiv u kraćem vremenskom periodu. Moguća prva faza bi mogla biti pokretanje stručnog časopisa za ovu djelatnost koji bi se postupno profilirao kao teorijsko-stručni. Konstituiranje teorije je preduvjet, slično kao i u tretmanskoj djelatnosti, za donošenje priručnika za pravosudnu policiju.

[*] *„Za obavljanje stručnih poslova tretmana predvidjet će se dovoljan broj stručnjaka socijalnih pedagoga, psihologa i socijalnih radnika.“ – članak 27, stavak 4 ZIKZ RH (NN, br. 14/2021)*

3. ZATVORSKI SUSTAV KAO SEGMENT SIGURNOSNOG SUSTAVA

U teoriji i praksi zatvorski sustav se doživljava kao dio, segment pravosudnog sustava. Ono se temelji na temeljnom teorijskom postulatu, da je u demokratskim društvima zatvorski sustav dio kaznenog pravosuđa i da je pod civilnom kontrolom.

Spomenuta civilna kontrola podrazumijeva isključivanje utjecaja vojske i policije na upravljanje ovim sustavom. Obzirom da je unutarnja sigurnost primarna uloga policije, a vanjska vojske, posebno se potencira značaj razdvajanja uloge policije i zatvorskog sustava.[*]

Spomenuto teorijsko polazište je uvjetovalo zanemarivanje uloge zatvorskog sustava kao institucije sigurnosnog sustava. Jedan od rijetkih radova koji aktualizira ulogu zatvorskog sustava u sustavu sigurnosti je diplomski rad Vloga zapora v sistemu nacionalne varnosti Republike Slovenije (Ivanc, 2004). Osnovno polazište ovoga rada su teorijska stajališta eminentnog, najpoznatijeg slovenskog znanstvenika Antona Grizolda iz područja sigurnosnih znanosti. Prema Grizoldu slovenski sustav nacionalni sigurnosti se sastoji od tri temeljna elementa: obrane, unutarnje sigurnosti i zaštite i spašavanja. U daljoj razradi kao institucije unutarnja sigurnosti navodi policiju, sigurnosne i obavještajne službe, nadzorne, pravosudne i inspekcijske organe.

Mojca Ivanc je u okviru ove strukture institucija unutarnje sigurnosti u sastav pravosudnih organa dodala Upravu za kaznene sankcije i Zavode za prestajanje kazni zapora. Posebno je značajno da naglašava da se i u Rezoluciji o strategiji nacionalne sigurnosti[*] jasno navodi da su spomenute institucije,

---

[*] *„Kada se govori o odvojenosti funkcija, važno je da postoji jasna organizacijska odvojenost između policije i uprave zatvora. Policija je, uopćeno govoreći, odgovorna za istraživanje zločina i uhićenje kriminalaca. Onog trenutka kada osoba biva zadržana ili uhićena, on ili ona se treba u što kraćem roku pojaviti pred sudskim tijelom, i stoga bi trebala biti poslana u istražni pritvor zatvorske službe. U većini zemalja upravljanje policijom spada pod Ministarstvo unutarnjih poslova, dok je upravljanje zatvorima u nadležnosti Ministarstva pravde. Ovo je jedan od načina da se osigura odvojenost ovlasti i da se naglasi uska veza koja treba postojati između sudske vlasti i zatvorskog sustava.“ (Coyle, 2002a: 17)*

[*] *Diplomski rad M.Ivanc se zasniva na tadašnjoj Rezoluciji o strategiji nacionalne sigurnost iz 2001. godine. U aktualnoj slovenskoj strategiji pod istim nazivom nema promjena u svezi ovog pitanja. „Sustav unutarnje sigurnosti predstavljaju nositelji institucionalnih sigurnosnih zadataka. Osim represivnih tijela, u ovaj sustav uključena su i pravosudna i druga državna tijela i institucije koje obavljanjem svojih zadaća pridonose unutarnjoj stabilnosti i*

među kojima i pravosudni organi, elementi sustava unutarnje sigurnosti. U zaključku rada autorica navodi: „Zavodi za izvršenje kazne zatvora koji djeluju u nadležnosti Ministarstva pravosuđa sastavni su dio sustava nacionalne sigurnosti." (Ivanc, 2004: 67)

U srbijanskoj strategiji nacionalne sigurnosti je najočitije naglašeno da je zatvorski sustav dio sustava nacionalne sigurnosti. Kao i u slovenskoj, kao segment pravosuđa.* Pored toga, navodi se i uloga „službe za obezbeđenje u zavodima za izvršavanje i pravosudne straže.“* Kao što je poznato, spomenuta služba i straža u RH se naziva pravosudna policija. Posebnost srbijanske strategije je što se samo u njoj naglašava uloga ovog, po broju djelatnika, najvećeg segmenta zatvorskog sustava.

I u makedonskoj Nacionalnoj koncepcija za bezbednost i odbrana, dokumentu koji ima isto značenje kao spominjane strategije nacionalne strategije, navodi se uloga pravosuđa.* U Bosni i Hercegovini Sigurnosnom politikom Bosne i Hercegovine,* konceptualno-doktrinarnim dokumentom koji se odnosi na sigurnost, također, se naglašava uloga pravosuđa.* U crnogorskoj Strategiji nacionalne bezbjednosti je izostavljeno navođenje zatvorskog sustava kao segmenta sigurnosnog sustava. U svim analiziranim strategijama se može podrazumijevati da su zatvorski sustavi integralni dio pravosuđa te da se i ne moraju navoditi. U crnogorskoj Strategiji se spominju

---

sigurnosti.“ (Resolucija o strategiji nacionalne varnosti Republike Slovenije , Uradni list RS, št. 59/19, str. 13)

* *„Drugi subjekti značajni za nacionalnu bezbednost jesu organi državni uprave i institucije nadležne za spoljne poslove, pravosuđe, …“ (Strategija nacionalne bezbednosti, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 94/2019)*

* *„Izvršni deo sistema nacionalne bezbednosti izvršava zadatke u zavisnosti od vrste i načina ispoljavanja izazova, rizika i pretnji bezbednosti, angažovanjem: vojnih i policijskih snaga, službi bezbednosti, vatrogasno-spasilačkih jedinica, jedinica civilne zaštite, komunalne milicije, carine, službe za obezbeđenje u zavodima za izvršavanje krivičnih sankcija, pravosudne straže, …“ (Isti izvor)*

* *„Provedba većine aktivnosti iz područja unutarnje sigurnosti temeljna je zadaća u kojoj resor unutarnjih poslova ima ključnu ulogu. Pravosuđe i drugi organi vlasti imaju svoje mjesto i ulogu, …“ , točka 50 Nacionalna koncepcija za bezbednost i odbrana („Službeni vesnik na Republika Severna Makedonija“, br. 40/2003)*

* *BiH nema jedinstveni konceptualno-doktrinarni dokument o obrani i sigurnosti, već dva, spomenutu Sigurnosnu politiku BiH i Obrambenu politiku BiH. Sve ostale zemlje regije imaju jedinstveni dokument, najčešće sa nazivom strategija nacionalne strategije.*

* *„Realizacija reforme i unapređenje policijskog sistema, te unapređenje pravosudnog sistema i strukture, ostat će prioritet u cilju jačanja vladavine prava i unutarnje sigurnosti.“ Sigirnosna politika Bosne i Hercegovine, str.9, http://www.mod.gov.ba/slike2014/02.28.20_1_Sigurnosna%20politika%20BiH.pdf*

tužilaštva i sudovi kao elementi sigurnosnog sustava,[*] ne koristi se pojam pravosuđa ili pravosudnog sustava te slijedi spomenuti zaključak.

U RH se Strategijom nacionalne sigurnosti se naglašava uloga pravosuđa, uključujući i tijela iz njihova djelokruga ali kao dio sustava domovinske sigurnosti.[*] Na prvi pogled može se zaključiti da je hrvatska strategija u svezi ovog pitanja specifična. Važno je istaknuti da nema razlike u značenju pojmova *nacionalna sigurnost* i *domovinska sigurnost*. Ova dva pojma su sinonimi, imaju isto značenje. Bez ulaženja u širu raspravu koja ne samo da prevazilazi opseg, već i predmetni okvir ovog članka, dovoljno je istaknuti dva polazna argumenta ove tvrdnje. Prvi, da je u strategiji RH jasno određeno da su postojeće institucije nacionalne sigurnosti elementi domovinske. Drugi, koji nije toliko uočljiv, da je preuzimanje koncepta domovinske sigurnosti odraz uvažavanja *mainstreama* koji je promovirala američka doktrina o potrebi i značaju veće koordinacije subjekata obrane i sigurnosti.

Spomenuti mainstream je usvojen u gotovo svim zemljama članicama NATO i EU te je razumljivo i u RH. Sporno je, jedino, da li ima smisla uvoditi još jednog termina *sustav domovinske sigurnosti* sa ciljem potenciranja veće koordinacije subjekata nacionalne sigurnosti. Poznato je da dualnost nije poželjna u bilo kojem sustavu, pa tako i u sigurnosnom. Također, i na metodološkoj razini promišljanja, je poznata pogreška određivanja istog pojma sa dva različita termina, kao u ovom slučaju. Isto tako je poznata i pogreška određivanja dva ili više različitih pojmova sa istim terminom. Neupitno je da je termin jezični iskaz pojma.

Strategija nacionalne sigurnosti RH ukazuje da je zatvorski sustav dio sigurnosnog sustava unutarnje sigurnosti. Za ovo određenje nije toliko bitno da li se sustav zatvorskog sustava samostalno ili kao dio unutarnje sigurnosti tretira kao dio *sustava nacionalne* ili *domovinske sigurnosti*. Najvažnije je

---

[*] *„Sistem nacionalne bezbjednosti čine osnovni i posebni elementi. Osnovni elementi sistema su: Skupština Crne Gore, Predsjednik Crne Gore, Vlada Crne Gore, Savjet za odbranu i bezbjednost, tužilaštva i sudovi, snage bezbjednosti (Vojska Crne Gore i policijske snage) i obavještajno-bezbjednosni sektor.“ Strategija nacionalne bezbjednosti Crne Gore, „Službeni list Crne Gore“, br. 85/18*

[*] *„Sustav domovinske sigurnosti činit će središnja državna tijela nadležna za poslove obrane, unutarnjih i vanjskih poslova, civilne zaštite, financija i pravosuđa, uključujući tijela iz njihova djelokruga te tijela sigurnosno-obavještajnog sustava.“ Poglavlje Uspostava i razvoj sustava domovinske sigurnosti, Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske („Narodne novine“, br. 73/2017)*

razumijevanje da je spomenuta terminološka dualnost afirmirana i u praksi te da ju treba prihvatiti. Nije realno očekivati ni skoru promjenu obzirom da je koncept domovinske sigurnosti konkretiziran i Zakonom o domovinskoj sigurnosti.

Za izgradnju teorije zatvorskog sustava bitno polazište predstavlja obrazloženo njegovo konceptualno-doktrinarno određenje kao institucije unutarnje sigurnosti u sustavu nacionalne (domovinske) sigurnosti. Pored obrazloženog problema dualnosti naziva sigurnosnog sustava na razumijevanje njegove konceptualno-doktrinarne postuliranosti utječe i što se Strategija nacionalne strategije naziva kao strateški ili strategijski dokument.* Gotovo da je potisnut termin konceptualno-doktrinarni. Zbog toga se ne može o problemu dualnosti, kao prethodno razmatranog odnosa nacionalna – domovinska sigurnost. Sa metodološkog aspekta, problem je isti, radi se o već obrazloženoj pogrešci kada se isti pojam određuje sa dva ili više različita termina.

Ovaj problem je posljedica neuočavanja razlika između pojmova koncepcija, doktrina i strategija obrane i sigurnosti. (Šimić, 2021) Pored toga, on je i rezultat prihvaćanja terminologije NATO i EU, prema kojoj se dokumenti konceptualno-doktrinarne razine nazivaju strategijski ili strateški. Bez ulaženja u šire razmatranje ove kompleksne problematike za teoriju i praksu zatvorskog sustava je bitno razumijevanje njihovog značenja. Polazni značaj ima uočavanje da je to pojam koji se u praksi izražava terminološki kao konceptualno-doktrinarna ili strategijska (strateška) dokumenta.

Daleko je važnije pitanje da u teoriji i praksi zatvorskog sustava ne dođe do banaliziranja i trivijalizacije značenja strategijskog promišljanja. Jednostavno rečeno da ostane na razini obrazloženog prepoznavanja značaja zatvorskog sustava u sustavu nacionalne sigurnosti. Sustavno i strategijsko promišljanje je usko povezano ali se i razlikuje.

Bit sustavnog promišljanja je potenciranje uravnoteženog razvoja svih njegovih elemenata, sastavnica. Bez te razine promišljanja nema razvoja zatvorskog sustava. Strategijsko je kompleksnije. Ono može značajnije da odredi perspektivu razvoja sustava. Primjerice, strategijska vizija u pogledu

---

* *Prevladava naziv strateški. Razlikovanje ova dva termina je slično kao kod razlikovanja termina filozofsko i filozofijsko. Kada se upotrebljava naziv filozofsko misli se na stajalište određenog filozofa, primjerice Hegela o dijalektici. Korištenje termina filozofijsko upućuje na opće prihvaćenu teoriju, stajalište u filozofiji. Zbog navedenog, prihvatljivije je korištenje termina strategijski dokument.*

trenda privatizacije. Ovaj trend je sve izraženiji u zatvorskim sustavima u više zemalja, u SAD, Velikoj Britaniji i drugim zemljama. Od iznimne važnosti je donošenje odluke o ovom pitanju. Da li da se pristupi privatizaciji, kao i u kom opsegu. Nije isto pitanje da li se radi o privatizaciji kaznionica i zatvora u cjelini ili samo pojedinih segmenta. Primjerice, da li da se unutarnje i vanjsko osiguranje kaznionica i zatvora povjeri privatnim zaštitarskim tvrtkama?

4. MENADŽMENT ZATVORSKOG SUSTAVA

Pored sagledavanja zakonskih, konceptualno-doktrinarnih osnova zatvorskog sustava, razumijevanje njegove suštine podrazumijeva i razmatranje njegovog menadžmenta. Ovo pitanje je zahtjevnije u odnosu na spomenuta prva dva. Polazna otegotna okolnost je što je u teoriji i praksi menadžmenta u RH, kao i u zemljama regije nije prepoznato da pojam menadžmenta ne može biti zamjena za pojmove upravljanja, rukovođenja i zapovijedanja. (Šimić, 2019)

Za menedžment zatvorskog sustava je najvažnije razlikovanje pojmova upravljanje i rukovođenje. Pojam upravljanja je širi pojam od rukovođenja. Upravljanjem se usmjerava zatvorski sustav u cjelini a rukovođenjem djelatnost njegovih segmenata (uprave, zatvora, kaznionica, centara za dijagnostiku i izobrazbu). U tim procesima rukovodeća osoba može biti i u dvostrukoj ulozi rukovodećoj i upravljačkoj. Primjerice, ravnatelj Uprave za zatvorski sustav upravlja zatvorskim sustavom i rukovodi Upravom.

Upravljanje je širi pojam od rukovođenja. Upravljanjem se usmjerava sustav u cjelini a rukovođenjem djelatnost konkretne institucije. U praksi se doživljava i kao nadređeni pojam. Značajno je naglasiti i da su ova dva pojma i povezana. Uspješnost upravljačke funkcije, između ostalog, ovisi i od rukovoditeljske. Tako, primjerice, uspješnost upravljanja zatvorskim sustavom je u korelaciji sa kvalitativnim značajkama rukovođenja Upravom za zatvorski sustav. Može se zaključiti da ovaj odnos u hijerarhijskom smislu nije jednosmjeran.

Upravljanje i rukovođenje su funkcije organizacije te je razumijevanje odnosa između upravljanja i rukovođenja važno pitanje i za teoriju i praksu menadžmenta zatvorskog sustava. „Upravljanjem se određuje ciljevi koje treba ostvariti u određenom vremenskom periodu, način ostvarenja ciljeva i druga bitna pitanja koja usmjeravaju funkcioniranje određenog sustava. Svi organizacijski propisi se donose funkcijom upravljanja. Pravilnici iz bilo koje

oblasti su samo neki propisi koji se donose funkcijom upravljanja. Tako primjerice, ministar pravosuđa donosi pravilnike[*] kojima se usmjerava funkcioniranje kaznenih tijela,[*] a ravnatelj Uprave za zatvorski sustav naputke i druge akte." (Šimić, 2019: 59)

Značajno je uočiti postojanje razlika između upravljanja zatvorskim sustavom u odnosu na ono koje se provodi u samom sustavu. Spomenute ovlasti ministra pravosuđa je prepoznatljiva manifestacije upravljanja ovim sustavom kao sastavnicom pravosuđa. Posebno važnu ulogu upravljanja ovim sustavom ima Vlada RH. Najočitiji dokaz te uloge je donošenje Vladine Uredbe,[*] na temelju koje je Uprava za zatvorski sustav spojena sa Sektorom za probaciju te je izvršavanje kaznenopravnih sankcija i mjera objedinjeno u Upravi za zatvorski sustav i probaciju. Pored toga, očituje se i nadzorom rada ovog sustava. Najvažnije je praćenje godišnjih izvješća rada zatvorskog sustava od strane Sabora. Isto tako, provodi se i nadzornom funkcijom Pučkog pravobranitelja i drugih institucija.

Pored navedenog, značajno je razlikovanje i između rukovođenja i zapovijedanja.[*] U zatvorskom sustavu zapovijedanje nema prioritetnu ulogu kao u vojnim i policijskim postrojbama, ono je manje zastupljeno. No i pored toga, postoje prepoznatljivi elementi zapovijedanja pravosudnom policijom. Primjerice, izdavanje dnevnih zapovijedi pravosudnim policajcima u kaznionicama i zatvorima. Spomenuto izdavanje zapovjedi provodi dežurni kaznionice i zatvora postrojenim policajcima. Ono se razlikuje u odnosu na izdavanje radnih naloga ostalim službenicima. Pored toga, hijerarhijski ustroj pravosudne policije je različit u odnosu na ostale djelatnike zatvorskog sustava. Šire razmatranje ove problematike nije predmet ovog članka.

---

[*] *Člankom 176. Zakona o izvršavanju kazne zatvora (NN br.: 190/ 03, 76/07, 27/08, 83/09, 18/11, 48/11, 125/11, 56/13) 13 pravilnika samostalno, dva uz suglasnost ministra zdravstva i jedan uz suglasnost ministra prosvjete.*

[*] *Kaznena tijela su: kaznionice, zatvori, odgojni zavodi i Centar za dijagnostiku. Pored njih u institucije zatvorskog sustava ubraja se i Centar za izobrazbu.*

[*] *Uredba o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva pravosuđa, Narodne novine, broj 98/2017*

[*] *„Najčešće se poistovjećuje pojam rukovođenja i zapovijedanja, smatra se da je to ista funkcija organizacije, te je nebitno da li će se zvati rukovođenje ili zapovijedanje. ... Nije prihvatljivo obrazloženje da je to pitanje lingvističke naravi, jer se radi o naravi jednog procesa koji nije jednostavan za transformaciju u drugo značenje. U mnogim radovima zapovijedanje i rukovođenje su sinonimi, ti pojmovi se zamjenjuju u namjeri da se označi jedan proces." (Šimić, 2019:67)*

U zatvorskom sustavu upravljanje i rukovođenje se provodi na tri razine: najvišoj, srednjoj i operativnoj.* Ovo provođenje nije isto na razini Uprave za zatvorski i institucija zatvorskog sustava. Već je spomenuto da je ravnatelj Uprave kao menadžer najviše razine u dvostrukoj ulozi, rukovođenja radom Uprave i upravljanja zatvorskim sustavom. Menadžeri srednje razine u Upravi rukovode radom sektora i sudjeluju u upravljanju zatvorskim sustavom. Primjerice, načelnik Sektora tretmana rukovodi radom te organizacijske jedinice i usmjerava i nadzire rad službi tretmana u kaznenim tijelima. Operativni menadžeri rukovode samo radom djelatnika svoje organizacijske jedinice. Oni nemaju kao menadžeri srednje razine podređene menadžere, zbog toga se i nazivaju *menadžeri prve linije.*

Radom kaznenih tijela menadžeri najviše razine su rukovoditelji koji se nazivaju upravitelji. U tim tijelima menadžeri srednje i operativne razine rukovode radom njihovih organizacijskih jedinica.

Postoji više mišljenja u teoriji menadžmenta koje bi menadžerske vještine bile osnovne, najvažnije. Kao osnovne najčešće se navode tehničke, komunikacijske i konceptualne. Zastupljenost tih vještina po razinama menadžmenta je različita, ali svaka od njih u odgovarajućoj mjeri je potrebna na svakoj razini menadžmenta. Tehničke vještine (stručna znanja u obavljanju zadataka) su najvažnije na operativnoj razini. Komunikacijske vještine (sposobnost komuniciranja, motiviranja i vođenja) su najvažnije na srednjoj razini, a konceptualne (sposobnost koordiniranja i integriranja svih organizacijskih interesa i aktivnosti) na najvišoj razini menadžmenta.

Ravnatelj uprave za zatvorski sustav kao top menadžer treba da posjeduje veću razinu konceptualnih vještina u odnosu na čelnike institucija zatvorskog sustava. Konceptualna znanja omogućuju ravnatelju da razumije funkcioniranje cjelokupnog sustava, kao i svakog pojedinog njegovog dijela.

Konceptualne vještine ravnatelja odnose se i na kreativnost i sposobnost razumijevanja zakonskog određenja zatvorskog sustava kako je obrazloženo u prvom dijelu članka. Isto tako i na poimanje koncepcijsko-doktrinarne uloge zatvorskog sustava kao segmenta sustava nacionalne sigurnosti, kao i da ima strategijsku viziju razvoja ovog sustava. Spomenuta koncepcijsko-doktrinarna i strategijska promišljanja su najzahtjevnija, obzirom da je to razina više

---

* *U literaturi najviša razina menadžmenta se naziva i vrhovni menadžment, strategijska razina, top menadžment (top management). Srednja razina se naziva i (Middle Management), taktički menadžment. Operativna razina se naziva niža ili najniža razina menadžmenta, (first level supervisors), (Lower ili First-line Management).*

apstrakcije. U teoriji se konceptualne vještine nazivaju i vještine poimanja, a odnose se na poimanje uloge pojedinačnih dijelova sustava i stvaranje skladnosti između dijelova i cjeline sustava. Ravnatelj kao top menadžer treba da posjeduje konceptualna znanja i vještine definiranja vizije i strategije razvoja zatvorskog sustava.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Može se zaključiti da je ostvaren teorijski i praktični cilj članka. S teorijskog aspekta dati su elementi koji afirmiraju sustavni pristup razmatranja teorijskih postulata zatvorskog sustava. U prvom dijelu članka je objašnjeno da je dostignuta razina teorije i prakse uvjetovala donošenje odredbi Zakona o izvršenju kazni zatvora kojima je zapostavljena uloga pravosudne policije. U drugom dijelu je ukazano da je zatvorski sustav segment sigurnosnog. Nedvosmisleno jasno je dokazano da je ovo određenje utemeljeno na konceptualno-doktrinarnoj razini. Isto tako, u ovom dijelu članka, je naglašen i značaj strategijskog promišljanja ovog sustava. U trećem dijelu članka je razmatran menadžment zatvorskog sustava. Objašnjena je potreba razlikovanja upravljanja i rukovođenja. Obrazloženo je da top menadžment treba da posjeduje, između ostalog, i što više konceptualnih znanja i vještina razumijevanja razmatranih pitanja koja su navedena u prvom i drugom dijelu članka.

Neupitan je značaj pokrenutih pitanja za dogradnju, profilaciju teorije zatvorskog sustava. Obzirom na kompleksnost i značaj razmatrane tematike članak ima za cilj da inicira raspravu i dalja potpunija istraživanja.

LITERATURA

1. Antolović, Lj., Barić, M. i Devčić, S. (2021).: *Sigurnosna mjera obveznog psihosocijalnog tretmana – izazovi u izvršavanju*, Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu (Zagreb), vol. 28, broj 2/2021, str. 569-601.
2. Coyle, A. (2002): *Ljudska prava u upravljanju zatvorima i kaznionicama - Priručnik za osoblje zatvora*, Međunarodni Centar za zatvorske studije, London https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/serbo-croat_version.doc
3. Coyle, A (2002): *Upravljanje zatvorima u vremenu promjena*, Međunarodni Centar za zatvorske studije, London, 2002.https://pjp eu.coe.int/documents/41781569/42171350/Andrew+Coyle+Upravljanje+zatvorima+u+vremenu+promjena.pdf/5ec79836-8471-42e6-a9be-dd2dcbf7
4. Grupa autora – (2022) *Prirucnik za polaznike temeljnog tečaja - Psihosocijalni tretman*, Ministarstvo pravosuđa i uprave, Uprava za zatvorski sustav i probaciju, Centar za izobrazbu
5. Ivanc, M. (2004): *Vloga zapora v sistemu nacionalne varnosti Republike Slovenije – Diplomsko delo*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Ivanc-Mojca.PDF
6. Jeđud, I. (2007): *Alisa u zemlji čuda - kvalitativna metodologija i metoda utemeljene teorije,* Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, Vol 43, br. 2, str. 83-101
7. Josipović, M., Babić V. (2006): *Komentar zakona o izvršavanju kazne zatvora*, Novi informator, Zagreb
8. Jukić, R i Sabljo, M. (2017): *Penološka andragogija – zatvorski tretman i mogućnosti resocijalizacije zatvorenika*, Andragoški glasnik: Vol 21, Broj 1-2, 2017., str. 27-36
9. Kalauz, I. (2015): *Zatvorski sustav u Republici Hrvatskoj - Završni rad*, Veleučilište u Šibeniku, Šibenik https://repozitorij.vus.hr/islandora/object/vus:128
10. Korać, H. (2010): *Penologija*, Pravni fakultet u Kiseljaku file:///C:/Users/Admin/Downloads/pdfcoffee.com_hana-kora-penologija-pdf-pdf-free.pdf
11. Korać, H. i Begović, A. (2020): *Kriza kazne zatvora i pojava alternativnih mjera i sankcija*, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku,

Univerzitetska hronika, br. 3/2020 https://casopis.fmpe.edu.ba/images/casopis/3/3-6.pdf

12. Kovčo, I. (2001): *Kazna zatvora - zašto i kuda*?, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 8, broj 2/2001, str. 117-136
13. Kokić Puce, Z. i Kovčo Vukadin, I. (2006).: *Izvršavanje alternativnih sankcija u Republici Hrvatsko*j, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 13, broj 2/2006, str. 745-794
14. Kovčo Vukadin, I., Rajić, S. i Balenović, M. (2009): *Uspostava probacijskog sustava - novi izazov za Hrvatsku?* Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 16, broj 2/2009, str. 711-751.
15. Kovčo Vukadin, I., Rajić, S. i Maloić, S. (2011): *Izazovi u izgradnji probacijskog sustava u Republici Hrvatskoj*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 18, broj 2/2011, str. 717-735.
16. Lučić-Ćatić, M. (2011): *Challenges in Conducting Prison Research*, Criminal Justice, Year XI, Issue 5-6, 2011. P. 59-73
17. Mejovšek, M. (1998): *Kibernetički model penološkog tretmana*, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, Vol 34, br. 1, str. 31-38
18. Mihoci, M. (2006): *Sigurnost kaznionica i za*tvora, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 13, broj 2/2006, str. 879-905.
19. Maloić, S. (2013): Menadžment u organizacijama kaznenopravnog sustava – vrijeme promjena. Praktični menadžment, vol 4, br. 1, str.50-59
20. Macanović, N. i Stanković, A. (2014): *Pogled na kaznu i nagradu u funkciji resocijalizacije osuđenih lica*, Kriminalističke teme, Vol 14, br. 3-4 (2014), str. 69-76
21. Maloić, S. i Brkić, G. (2019): *Razvoj suradnje probacijskog i zatvorskog sustava – idemo li u dobrom smjeru?*, Kriminologija i socijalna integracija Vol 27, 100 — 119. 22. Maloić, S. i Jandrić, A. (2006): *Zatvor kao izbor - paradoksalna istina*, Kriminologija i socijalna integracija Vol 15 br. 2, 1–100 https://hrcak.srce.hr/99065
22. Maloić, S., Šimpraga, D. (2014): Unapređenje izvršavanja probacijskih poslova. Praktični menadžment, vol 5, br. 1, str.127-134
23. Mikšaj-Todorović, Lj. i Buđanovac, A. (2000): *Faktorska analiza upitnika o institucionalnom penološkom tretmanu*, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, Vol 36, br. 2, str. 185-204
24. Mikšaj-Todorović, Lj., Buđanovac, A. i Brgles, Ž. (1998): *Rehabilitacijski programi u institucijama u hrvatskoj penološkoj teoriji i praksi*, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, Vol 34, br. 1, str. 83-92

25. Mikšaj-Todorović, Lj. i Damjanović, I. (2000): *Mogućnosti primjene kibernetičkog modela institucionalnog penološkog tretmana u Republici Hrvatskoj*, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, Vol 36, br. 2, str. 109-122
26. Rajić, S. (2005): *izvršavanje uvjetne osude sa zaštitnim nadzorom i rada za opće dobro na slobodi Alternativne sankcije u RH - stanje i per*spektive, Kriminologija i socijalna integracija. Vol. l3 (2005) br. 1, 119-132
27. Stančić, V. (1996): *Edukacijsko-rehabilitacijska znanost na kontinuumu znanstvenosti*, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, Vol 32, br. 1, str. 1-12
28. Stančić, V. (1999): *Formula edukacijsko- rehabilitacijske znanosti*, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, Vol 35, br. 2, str. 161-171
29. Stančić, V. (2000): *Načelo suportivnosti u različitim vrstama reanaliza u edukacijsko-rehabilitacijskoj znanosti*, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, Vol 36, br. 1, str. 1-8
30. Stevanović, Z. (2012): *Zatvorski sistemi u svetu*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd, 2012
31. Šimić, D. (2019): *Pojam menadžmenta u oblasti odbrane i sigurnosti (bezbednost*i), Defendologija MNE, Vol. 4, No. 7-8 (2019), 57-70
32. Šimić, D. (2020): *Pojam sigurnosnih, odbrambenih i vojnih znanosti*, Defendologija MNE, Vol. 6, No. 10 (2020), 63-87
33. Šimić, D. (2021): *Pojam koncepcije, doktrine i strategije obrane i sigurnosti*, Defendologija MNE, Vol. 7, No. 11-12 (2021), 31-51
34. Špero, J. i Brkić, G. (2021): Deset godina probacijske službe u Republici Hrvatskoj – izazovi, uspjesi i vizija daljnjeg razvoja službe, Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu (Zagreb), vol. 28, broj 2/2021, str. 603-628.
35. Vareško, M. (2018): *Rehabilitacija i resocijalizacija zatvorenika tijekom izvršavanja kazne zatvora – Završni rad*, Fakultet ekonomije i turizma, Pula
36. Žakman-Ban, V. i Mlinarić, R. (1996): *Epistemološki i metodološki problemi u kriminološko-penološkim istraživanjima*, Kriminalna i socijalna integracija. Vol. 3 (1996) 2, 29-37

ZAKONI I DOKUMENTA

1. *Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2020*., Vlada RH, Zagreb, 2. rujna 2021.
2. *Nacionalna koncepcija za bezbednost i odbrana*, „Službeni vesnik na Republika Severna Makedonija“, br. 40/2003
3. *Pravilnik o tretmanu zatvore*nika, Narodne novine, br. 123/2021
4. *Resolucija o strategiji nacionalne varnosti Republike Slovenije*, „Uradni list Republike Slovenije“, br. 59/19
5. *Strategija nacionalne bezbjednosti Crne Gore*, „Službeni list Crne Gore“, br. 85/18
6. *Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srb*ije, „Službeni glasnik Republike Srbije“, br. 94/2019
7. *Sigurnosna politika Bosne i Hercegov*ine, http://www.mod.gov.ba/slike2014/02.28.20_1_Sigurnosna%20politika%20BiH.pdf
8. *Strategija nacionalne sigurnosti Republike* Hrvatske, „Narodne novine“, br. 73/2017
9. Uredba o unutarnjem ustrojstvu Ministarstva pravosuđa, Narodne novine, br. 98/2017
10. *Zakon BiH o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera*, "Sl. glasnik BiH", br. 22/2016 - prečišćen tekst
11. *Zakon o izvršenju kaznenih sankcija, pritvora i drugih mjera u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine*, Službeni glasnik Brčko distrikta BiH, br. 31/11
12. *Zakon o izvršenju krivičnih sankcija u Federaciji Bosne i Hercegovine*, Službene novine Federacije BiH", br. 44/1998, 42/1999, 12/2009 i 42/2011 (neslužbeni prečišćeni tekst)
13. *Zakon o izvršenju krivičnih i prekršajnih sankcija Republike Srps*ke, "Sl. glasnik RS", br. 63/2018
14. Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti ("Službeni list Crne Gore", br. 036/15 od 10.07.2015, 018/19 od 22.03.2019)
15. *Zakon o izvršavanju kazne zatv*ora, Narodne novine, br. 14/2021
16. *Zakon za izvršuvanje na sankciite*, Služben vesnik na Republika Severna Makedonija, br. 99/2019
17. *Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij (neuradno prečiščeno besedilo),* Uradni list RS, št. 22/00, št. 113/05, št. 70/06, št. 110/06, št. 76/08, št.

40/09, št. 9/11, št. 96/12, št. 109/12, št. 54/15, št. 11/18, št. 200/20, št. 141/22

18. *Zakon o izvršenju krivičnih sankcija*, "Sl. glasnik RS", br. 55/2014 i 35/2019,
19. *Zakon o izvršenju kazne zatvora za krivična dela organizovanog kriminala*, "Službeni glasnik RS", br. 72/2009, br. 101/2010
20. *Zbirka međunarodnih dokumenata o izvršavanju kazne zatvora: dokumenti UN*, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu (Zagreb), vol. 17, broj 1/2010, str. 370-396.

ZATVORENIČKO DRUŠTVO U KONTEKSTU LJUDSKIH PRAVA

PRISON SOCIETY IN THE CONTEXT OF HUMAN RIGHTS

Pregledni naučni rad

*Dr. sc Amila Taljanović**
*Dr. sc Amina Smailhodžić**

SAŽETAK

Termini kao što su zatvorenik/pritvorenik, zatvoreničko/pritvorska zajednica, ljudska prava imaju svoje zakonske definicije i u ovom radu pokušati ćemo odgovoriti na pitanje: Da li se u zatvoreničkim društvima u Bosni i Hercegovini poštuje Evopska Konvenciju protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka spram osoba lišenih slobode? U prvom dijelu rada na sintetički način predstaviti ćemo problematiku pritvorskih jedinica u Bosni i Hrecegovini i svijetu. U narednim dijelovima rada analizirati ćemo Izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2021. godinu.

Ključne riječi: zatvorenik, zatvoreničko društvo, ljudska prava.

ABSTRACT

Terms such as prisoner/detainee, prisoner/detainee community, human rights have their own legal definitions, and in this paper we will try to answer the question: Is the European Convention against torture and other cruel, inhuman or degrading punishments and procedures against persons deprived of liberty respected in prison societies in Bosnia and Herzegovina? In the first part of the work, we will present the problem of detention units in Bosnia and Hrecegovina and the world in a synthetic way. In the following parts, an assessment of the status of prisoners is provided by analyzing the Report on

* *Univerzitet u Sarajevu - Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, e-mail: ataljanovic@fkn.unsa.ba*
* *e-mail: amina.smailhodzic@yahoo.com*

the results of the activities of the Institution of Ombudsman for Human Rights of Bosnia and Herzegovina for the year 2021.

Key words: prisoner, prisoner society, human rights.

1. UVOD

Ljudsko društvo je nastalo razvojem materijalnog svijeta na osnovu historije prirodnog i društvenog razvoja. U sociološkoj literaturi se susrećemo s upotrebom riječi društvo koje ima više značenja. Prije svega označava skup života koji čine više jedinki, imajući u vidu razlike ljudskog od životinjskog, zatim izrazom društvo podrazumijeva se svaka posebna zajednica koja je u sastavu ljudskog društva (narod, nacija itd.), kao i profesionalne organizacije. Rasprave o društvu i prisustvo zatvoreničkog društva u perspektivi svrhe zatvora spadaju u red perzistentnih pojava još od klasičnog perioda zatvora pa do modernijih penalnih sistem (Šabani, 2007). Kada govorimo o zatvoreničkom društvu u užem smislu, podrazumijevamo sistem ustanova u kojima se izvršava kazna zatvora. U zakonu Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera („Službeni glasnik BiH“, br. 22/2016-prečišćen tekst) u članu 2. navodi se: „Zatvorenik“ je lice koje je pravosnažnom odlukom proglašeno krivično odgovornim za određeno krivično djelo, i koje u zavodu služi zatvorsku kaznu iz pravosnažne odluke, u skladu s odredbama ovog zakona. U članu 130. istog zakona navedeno je: „Cilj izvršenja kazne zatvora je da se kazne počinioci krivičnih djela kako je to odredio Sud, te da se zatvorenicima omogući da tokom izdržavanja kazne, kroz sistem savremenih odgojnih mjera, usvoje društveno prihvatljive vrijednosti s ciljem lakšeg uključivanja u uslove života na slobodi i da se ponašaju u skladu sa zakonom i ispunjavaju dužnosti građanina.“Proces resocijalizacije prolazi kroz tri faze: Prva je sudska i ona obuhvata izricanje krivične kazne, druga je institucionalna i realizuje se u procesu izvršenja kazne i treća postpenalna koja obuhvata mjere koje se podrazumijevaju nakon okončanja postupka izvršenja izrečene kazne. Prema nekim podacima zatvorska populacija raste u mnogim dijelovima svijeta, tako da najnoviji podaci pokazuju da je posljednjih godina ova populacija porasla za 73%, i to 64% u zemljama Afrike, 84% u Americi, 81% u Aziji, 66% u Evropi i 75% u Okeaniji. Ako imamo u vidu ove statističke podatke, nameće se pitanje efikasnosti kaznene politike i zatvorskog sistema kao segmenta kaznene politike. Poslednjih decenija mnogi penolozi su

dijagnostikovali postojanje problematičnih promjena i simptoma krize u zatvorskim sistemima. Nije to samo slučaj sa zemljama u tranziciji, već se i u razvijenim zemljama susreću sa ovim problemima. Postavlja se pitanje: Šta danas karakteriše savremene zatvorske sisteme i u kom pravcu se kreće njihova reforma i razvoj? Savremeni zatvorski sitemi, u periodu značajne krize funkcionisanja zatvora, napuštaju koncept rehabilitacije i prevaspitanje osuđenika i sve se smjelije opredjeljuju za menadžmetalistički pristup rukovođenja zatvorom. Posljednjih decenija "nova penologija" zastupa mišljenje da je upravljanje zatvorom, ustvari, upravljanje rizicima i da se bitno razlikuje od ranijih koncepcija shvatanja kažnjavanja i izvršenja kazni lišenja slobode. Osnovna ideja upravljanja zatvorom je ograničavanje i kontrola onih osuđenika koji se mogu smatrati opasnim po bezbednost institucije (Gerland, 1993). Ideolozi ove koncepcije tvrde da savremeno bavljenje zatvorom nije više opterećeno problemima kao što su tretman osuđenika, dijagnoza, intervencija i sl., nego se bavi tehnikama kako se identifikuje, klasifikuje i upravlja grupom osuđenika razvrstanim prema oblicima i i nivoima opasnosti koju predstavljaju u nekoj instituciji (Knetevic, 2008).

2. ZATVORENIČKE JEDINICE U BOSNI I HERCEGOVINI

Zatvor je postojao u svom institucionalnom obliku i prije nego što se sistematično koristio kao kazna. Nastao je izvan sudskog aparata, u vrijeme kada su u čitavom društvenom tkivu izgrađivani postupci kojima je bio cilj odjeljivanje, prostorno raspoređivanje i vezivanje jedinki za utvrđeno mjesto, njihovo klasifikovanje i maksimalno iskorišćavanje njihovih snaga i vremena, postupci za dresiranje tijela, kodifikovanje cjelokupnog ponašanja, obezbjeđivanje stalne i besprijekorne vidljivosti jedinki, kao i stvaranje ustrojstva za njihovo osmatranje, bilježenje i ocjenjivanje centralizovanog znanja o njima. Ta opšta forma mehanizama za potčinjavanje, kontrolu i iskorišćavanje pojedinca, stvorila je model zatvorske institucije prije nego što je zakon definisao zatvor kao glavnu i najadekvatniju kaznu (Faucault, 1975). U Bosni i Hercegovini Ministarstvo pravde nadležno je za izvršenje krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera koje izrekne Sud Bosne i Hercegovine. Nadležno je i za izvršenje pravosnažnih odluka inostranih sudova za djela predviđena Zakonom Bosne i Hercegovine i izvršenje sankcija izrečenih od strane Suda Bosne i Hercegovine prema stranim državljanima ili licima bez državljanstva, osim ako posebnim zakonom Bosne i Hercegovine ili

međunarodnim ugovorom nije drugačije određeno. Pritvorska jedinica na državnom nivou namijenjena je smještaju lica koja izvršavaju mjeru pritvora određenu od strane Suda Bosne i Hercegovine i lica koja su u Bosnu i Hercegovinu prebačena iz Pritvorske jedinice Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. U najvećem broju slučajeva u pitanju su ratni zločini. U Pritvorsku jedinicu smještaju se i lica protiv kojih postupak vodi Odjel II – Odjel za organizovani privredni kriminal i korupciju i trenutno je jedina institucija ove vrste u Bosni i Hercegovini koja ispunjava evropske standarde. Čini je 20 ćelija, površine od 13 kvadratnih metara, a planirano je i proširenje za još 12 mjesta. Pritvorska jedinica Suda Bosne i Hercegovine započela je sa radom u maju 2005. godine i trenutno ima 38 zaposlenih ovlaštenih zavodskih službenika. Za sve njih obavezno je poznavanje i primjena Evropske konvencije o ljudskim pravima. Zavodski policajci kontinuirano se obučavaju u primjeni savremenih evropskih zatvorskih pravila. Uz unutrašnje kontrole, ostvarivanje prava i dužnosti pritvorenika u navedenoj ustanovi prate Evropski komitet protiv torture /CPT/, Međunarodni komitet crvenog krsta /MKCK/ i druge međunarodne organizacije koje se bave pitanjima ljudskih prava.

Prema nekim podacima visok porast broja zatvorenika u svijetu doveo je do prenatrpanosti zatvorskih institucija i do ugrožavanja bezbjednosti i zatvorske administracije i zatvoreničke populacije. U nekim zemljama izgradnja novih zatvora je nerentabilna zbog ekonomske situacije i nerealnog rješenja. U takvim okolnostima jedan broj zemalja nastoji da problem riješi putem privatnih zatvora. Takav trend postoji u Sjedinjenim Američkim Državama, Kanadi, Velikoj Britaniji i drugim zemljama. Privatizacija je za državu samo odložen problem jer posljednji podaci ekonomskog poslovanja pokazuju da je ušteda države neznatna, a opasnost od iskorišćavanja zatvoreničke radne snage mnogo realnija. No, i pored određene opreznosti, sve je prisutnija tendencija privatizacije zatvora, koja se u budućnosti očekuje u većem obimu.[*]

Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine je iniciralo i implementiralo projekat izgradnje Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija pritvora i drugih

[*] *U studiji o finansijskom poslovanju zatvorskog sistema u Americi naveden je podatak da država dnevno za osuđenika u privatnim zatvorima izdvaja 30E, a za osuđenika u državnim zatvorima izdvaja 39E. U studiji se iznosi da se za osuđenike u privatnim zatvorima, kroz poreze i druge olakšice, izdvaja približno isto kao i za osuđenike u državnim zatvorima, pa je cijena po osuđeniku gotovo identična.*

mjera Bosne i Hercegovine na nivou države koja će ispunjavati evropske standarde za smještaj osuđenih lica, što je posebno značajno ako se uzme u obzir činjenica da postojeće entitetske zavode karakteriše problem prekobrojnosti i neadekvatnih kapaciteta. U novom zatvoru, kapaciteta oko 300 mjesta, biće smješteni osuđenici i pritvorenici Suda Bosne i Hercegovine. Kompleks zatvora prostirati će se na površini od 24.000 metara kvadratnih, a svaka ćelija u kojoj će biti smješten po jedan zatvorenik će biti površine od 12 metara kvadratnih. Izgradnja i funkcionisanje budućeg državnog zatvora u potpunosti je usklađena sa evropskim zatvorskim pravilima i standardima. Realizacijom planiranog projekta Bosna i Hercegovina će dobiti zatvorske kapacitete maksimalne sigurnosti. Ovim će se značajno rasteretiti kapaciteti entitetskih zatvorskih kapaciteta i riješiti će se problem njihove prebukiranosti, što će doprinijeti efikasnijoj resocijalizaciji počinilaca „lakših" krivičnih dijela.

Zatvorska arhitektura ili dizajniranje zatvora je veoma bitan segment u uspješnom funkcionisanju zatvorskog sistema. Činjenica je da dizajn zatvora ima važnu ulogu u mnogim shvatanjima o korekciji osuđeničkog ponašanja. Prostorni plan i organizacija korektivnih objekata često utječe na izbor određenog načina upravljanja i administriranja. Zbog svega pomenutog, u posljednjim godinama došlo je do značajnih promjena u sferi prostorne organizacije i dizajniranja zatvorskih ustanova. Prema nekim studijama sve veći broj zemalja prilagođava svoje zatvore zahtjevima koncepcije reintegracije osuđenika u društvenu sredinu tako što vrše rekonstrukcije postojećih objekata, a pri izgradnji novih zatvora maksimalno poštuju standarde koje reintegraciona koncepcija zahtijeva.

3. LJUDSKA PRAVA ZATVORENIKA

Posebna pažnja u svim međunarodnim i domaćim aktima posvećuje se poštivanju i zaštiti ljudskih prava zatvorenika, a ograničenja njihovih prava kreću se samo u obimu koji zahtijeva izrečena sankcija. Poznata je činjenica da su se u ranijem periodima u znatnoj mjeri ograničavala i kršila prava zatvorenika. Takvi postupci su višestruko štetni, jer su izazivali nezadovoljstvo među osuđenicima, primoravalo ih na formiranje neformalnih grupa kao prirodan oblik zaštite za samoopstajanje i suprotstavljanje formalnom sistemu. U takvoj dihotomiji odnosa između formalnog i neformalnog sistema uslovljavali su se različiti problemi unutar zatvorskog sistema. Savremena

težnja većine zatvorskih sistema je visok stepen zaštite zatvoreničkih prava i dopuštanje određenoj grupi osuđenika da aktivno učestvuju kreiranju životnog ambijenta u zatvorskim uslovima. Naravno, to zavisi od više faktora, ali je takav pristup u okvirima reintegracione koncepcije dominantan.

Ljudska prava pritvorenika ili zatvorenika garantovana su Krivičnim zakonom Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", br. 3/2003, 32/2003 - ispr., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018, 46/2021 i 31/2023) i Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera („Službeni glasnik BiH“, br. 22/2016-prečišćen tekst), a koji je zasnovan na važećim međunarodnim standardima. Dokumenti kojima se regulišu i postavljaju načela i osnove u zatvorskom sistemu između ostalih su: Evropska zatvorska pravila, Minimalna pravila Ujedinjenih naroda za postupanje sa osuđenim osobama, Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovječnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, Evropska konvencija o ljudskim pravima i slobodama i slično.

Postupanje prema pritvorenicima ili zatvorenicima sa aspekta ljudskih prava podrazumijeva:

- čovječno postupanje i poštovanje ljudskog dostojanstva;
- očuvanje tjelesnog i duševnog zdravlja;
- zabranu podvrgavanja mučenju ili neljudskom ili ponižavajućem tretmanu ili kažnjavanju;
- zabranu diskriminacije zasnovane na etničkoj pripadnosti, rasi, boji kože, polu, seksualnom opredjeljenju, jeziku, religiji ili vjerovanju, političkim ili drugim uvjerenjima, nacionalnom i socijalnom porijeklu, srodstvu, ekonomskom ili nekom drugom statusu;
- pravo na religiju;
- pravo na informisanje;
- pravo na zdravstvenu zaštitu;
- pravo na odjeću i obuću;
- pravo na pisanje pisma i dopisivanja;
- pravo na upućivanje molbi, žalbi, pritužbi i drugih podnesaka;
- pravo na boravak na otvorenom prostoru;
- pravo na korištenje biblioteke;
- pravo na slobodne aktivnosti (sportske, dramske, itd.);
- pravo radnog angažovanja u skladu sa mogućnostima Zavoda;
- pravo zaštite na radu i osiguranja na radu;

- pravo na naknadu za rad;
- pravo na obrazovanje i organizovanje nastave za opšte i stručno obrazovanje i osposobljavanje;
- pravo na godišnji odmor;
- pravo komuniciranja, prijem posjeta, kao i druga prava u skladu sa Zakonom i podzakonskim propisima.

U nastavku rada osvrnuti ćemo se na godišnji Izvještaj o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2021. godinu po pitanju ljudskih prava osoba lišenih slobode.

4. GODIŠNJI IZVJEŠTAJ O REZULTATIMA AKTIVNOSTI INSTITUCIJE OMBUDSMENA ZA LJUDSKA PRAVA BOSNE I HERCEGOVINE ZA 2021. GODINU

U godišnjem Izvještaju o rezultatima aktivnosti Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2021. godinu, statistički podaci pokazuju da je u toku 2021. godine u Instituciji ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine - Odjelu za praćenje prava lica lišenih slobode zaprimljena 91 žalba, što je u odnosu na 2020. godinu smanjenje za jednu žalbu, od kojih je 26 žalbi registrovano u Sjedištu Institucije u Banjoj Luci, 3 u Područnom uredu Mostar i 62 u Područnom uredu Sarajevo. Iz prethodnih godina preneseno je 88 predmeta, tako da je u Odjelu ukupno bilo u radu 179 predmeta, od kojih je okončano 117. U 2021. godini najveći broj žalbi je registrovan u odnosu na Zavod za izvršenje krivično-pravnih sankcija, pritvora i drugih mjera BiH - 21; Kazneno popravni zavod Zenica - 16; Kazneno-popravni zavod Tuzla - 11; dok je u odnosu na Kazneno-popravni zavod Banja Luka, Kazneno-popravni zavod Bihać, Kazneno-popravni zavod Orašje i Kazneno-popravni zavod Sarajevo registrovano po 5 žalbi; Kazneno-popravni zavod Foča i Kazneno-popravni zavod Mostar po 3 žalbe, te Kazneno-popravni zavod Bijeljina, Kazneno-popravni zavod Busovača, Kazneno-popravni zavod Doboj i Kazneno-popravni zavod Istočno Sarajevo po 2 žalbe (Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, 2022.).

Analiza dostavljenih žalbi pokazuje da se najveći broj odnosio na ostvarivanje adekvatne zdravstvene zaštite u ustanovama u kojima se smještaju lica lišena slobode, uslove smještaja i tretmana, korištenje vanzavodskih

pogodnosti, te ostvarivanje prava na premještaj u drugu ustanovu. U toku 2021. godine izdata je jedna preporuka.

Bosna i Hercegovina još uvijek nije izvršila obavezu uspostave nezavisnog preventivnog mehanizma u skladu s obavezama preuzetim ratifikacijom Opcionog protokola uz Konvenciju protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka u čijem članu 3. je propisano: „Svaka država članica uspostaviće, odrediti ili imati jedno ili više tijela na nacionalnom nivou koja vrši posjete radi prevencije torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka. Ratifikacija izvršena, 24.10.2008. godine.“

5. ZAKLJUČAK

Osnovne karakteristike zatvorskog sistema u Bosni i Hercegovini su opredjeljenje za izgradnjom jedinstvenog sistema koji obuhvata sve pritvorske jedinice, zatvore i vaspitno odgojne ustanove čije funkcionisanje organizuje i kontroliše Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine. Organizacija sistema bi počivala na savremenim shvatanjima zatvorskog sistema, usklađena sa potrebama sistema. U radu sa zatvorenicima neophodni su uz tradicionalne vidove tretmana i savremeni programi postupanja koji se prilagođavaju potrebama određenih kategorija zatvorenika, u kojem su potrebni oblici rada prilagođeni njihovim ličnim svojstvima i potrebama. Implementiranjem projekta izgradnje Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija pritvora i drugih mjera na nivou države će biti primijenjeni evropski standardi za smještaj osuđenih lica.

Ombudsmeni se nadaju da će Bosna i Hercegovina što prije uspostaviti nezavisno tijelo u skladu s odredbama Opcionog protokola, jer svrha Komiteta nije da osuđuje ugovornice već da u duhu saradnje i putem savjeta teži eventualnom poboljšanju zaštite lica lišenih slobode.

LITERATURA

1. Foucault, M., (1975). Surveiller et punir. Naissance de la prison, Paris. str. 45.
2. Garland, D., (1993). Punsishment and Modern Society:A Study in Social Theory.Chicago: The University of Chicago Press, str. 181-188.
3. Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti institucije Ombudsmena za ljudska prava BiH za 2021.g., 2022. Banja Luka, Institucija Ombudsmena / ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine.
4. http://www.mhrr.gov.ba/ljudska_prava/?id=10342
5. http://www.mpr.gov.ba/biblioteka/Default.aspx?id=1909
6. https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Krivicni_zakon_BiH.pdf
7. https://www.ombudsmen.gov.ba/Download.aspx?id=68&lang=BS
8. https://www.paragraf.ba/propisi/bih/zakon-bosne-i-hercegovine-o-izvrsenju-krivicnih-sankcija-pritvora-i-drugih-mjera.html
9. Knežević, M., 2008. Penologija u socijalnom radu, Pravni fakultet sveučilištva u Zagrebu, Zagreb. str.70-73.
10. Korajlić, N., (2012). Istraživanje krivičnih djela. Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu,
11. Korajlić, N., (2012). Kriminalistička metodika. Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj,
12. Korajlić, N., Šuperina, M., Selimić, M., (2020), Uvod u kriminalistiku, na znanstvenim temeljima suprostavljanja kriminalitetu. Kiseljak: Visoka škola CEPS – Centar za poslovne studije.
13. Šabani, A., (2007). Sociologija zatvoreničkog društva, Socijalna klima zatvora zatvorenog tipa u Zenici u periodu od 1993. do 1997. godine, Sarajevo, Fakultet kriminalističkih nauka, str.19.

PREDRASUDE O PSIHIČKI OBOLJELIM LICIMA I UBOJSTVIMA

PREJUDICES ABOUT MENTALLY ILL PERSONS AND MURDER

Stručni rad

Sandi Dizdarević[*]
Nedeljko Stanković[*]
Kemal Brkić[*]

SAŽETAK

Uvod: Ubojstvo kao najgnusniji akt čovjeka kojim se oduzima najviše moralno i zakonsko pravo, kroz povijest nailazi na različita promišljanja, istraživanja, ali prije svega osudu šire znanstvene, stručne i opće javnosti. Veliki dio takvih promišljanja i procjena temelji se na laičkom pristupu, imputirajući vrlo često čin ubojstva nekim od oblika duševnih poremećaja, bez studijske i znanstvene, ali prije svega stručne analize.

Cilj: osnovni cilj je prikazati korelaciju i posljedičnu vezu između kaznenog djela ubojstva i nekog od duševnih poremećaja. Takva posljedična veza je zasigurno prisutna i opstojna, ali se time postavlja znanstveno pitanje je li takva korelacija jednaka, manja ili veća u odnosu na kontrolni uzorak odnosno opću populaciju, tj. broj ubojstava koje su počinile duševno normalne osobe.

Metode: znanstveni rad odvija se prvenstveno u okviru Utemeljene teorije, u okviru koje će se primjenjivati metod analize sadržaja, metod deskripcije i metod analogije. U okviru rada, kao potvrda dobivenih kvalitativnih rezultata koristit će se i statistički prikazi nadležnih tijela, ali i nekoliko primjera studija slučaja.

---

[*] *Docent na predmetima Kriminalistika, Metodika otkrivanja i istraživanja ratnih zločina i ubojstava, Kriminalistička psihologija, Kriminalistički intervju, Zaštita od terorizma. Stalni sudski vještak iz kriminalističko-forenzičke oblasti, specijalnost kriminalistika, zaposlen u Kazneno popravnom zavodu poluotvorenog tipa Mostar, na poziciji pomoćnik direktora za sigurnost/zapovjednik zatvorske policije-straže, docent na Evropskom univerzitetu Kallos Tuzla.*

[*] *Akademik, profesor i osnivač Evropskog univerziteta Kallos Tuzla, i Evropskog univerziteta Brčko distrikt.*

[*] *Rektor Evropskog univerziteta Kallos Tuzla*

Rezultati: odgovor i rezultate znanstvenog istraživanja na postavljeno pitanje jedino je moguće spoznati triangulacijom znanstvenih istraživanja iz oblasti psihijatrije i kriminologije, ali i kriminalističke psihologije koja u okviru svojih istraživanja istražuje i druge činitelje utjecaja, poput sredine. Rezultati u znanstvenom radu nedvojbeno će pokazati diferencijalnu razliku koja pokazuje daleko veći broj ubojstava počinjenih od strane duševno normalnih osoba, ali i posljedičnu vezu između masovnih ubojstava i duševnih poremećaja.

Zaključak: temeljna polazna pretpostavka u ovom znanstvenom radu polazi od hipoteze da: „kaznena djela ubojstva i duševni poremećaji koincidiraju, ali daleko manje nego u odnosu na opću populaciju stanovništva". Znanstvena statistika nam jasno ukazuje da veći broj ubojstava čine duševno normalne osobe, ali da masovna ubojstva sa sobom gotovo uvijek nose obilježje nekog težeg i u velikom broju slučajeva do tada latentnog duševnog oboljenja.

Ključne riječi: ubojstvo, duševni poremećaji, kazneno djelo.

ABSTRACT

Introduction: Murder, as the most heinous act of man, which takes away the highest moral and legal right, throughout history has encountered various reflections, researches, but above all condemnation from the wider scientific, professional, and general public. A large part of such deliberations and assessments is based on a layman's approach, very often imputing the act of murder to some form of mental disorder, without study and scientific, but above all professional analysis.

Objective: the main objective is to show the correlation and causal link between the crime of murder and one of the mental disorders. Such a causal connection is certainly present and persistent, but this raises the scientific question of whether such a correlation is equal, smaller, or greater in relation to the control sample or the general population, i.e., the number of murders committed by mentally normal persons.

Methods: scientific work takes place primarily within the framework of Grounded Theory, within which the method of content analysis, method of description and method of analogy will be applied. In the framework of the work, as a confirmation of the obtained qualitative results, statistical reports

from the competent authorities will be used, as well as several examples of case studies.

Results: the discussion and the results of scientific research on the question can only be known by triangulating scientific research in the fields of psychiatry and criminology, but also criminal psychology, which also investigates other factors of influence, such as the environment, within the scope of its research. The results of the scientific work will undoubtedly show a deferential difference that shows a far greater number of murders committed by mentally normal persons, but also a causal connection between mass murders and mental disorders.

Conclusion: the basic starting assumption in this scientific paper starts from the hypothesis that: "criminal acts of murder and mental disorders coincide, but far less than in relation to the general population.". Scientific statistics clearly show us that the majority of murders are committed by mentally normal people, but that mass murders almost always carry with them the hallmarks of some serious and, in a large number of cases, latent mental illness.

Keywords: murder, mental disorders, crime.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Oblast otkrivanja, istraživanja i dokazivanja kaznenih djela ubojstava, ali i seksualnih delikata oduvijek su predstavljale polje izuzetnog zanimanja opće javnosti, medija, ali tako i znanstvenih i stručnih tijela. Istraživanje ubojstava za istražni tim predstavlja vječitu enigmu kojoj je neophodno pristupiti isključivo sa stručnog kriminalističko-psihološkog, a u naknadnom dijelu postupka sa sudsko-medicinskog aspekta. Upravo ova dva temeljna nukleusa kod istraživanja ubojstava i otkrivanja počinitelja ili više njih čini paradigmu uspješnosti u realizaciji veoma složenog, a nadasve stručnog osvrta. Kako ističe Ramljak, „ubojstvo je gnusno kazneno djelo, koje po svojoj težini, odioznosti i društvenoj dimenziji poprima nesagledive posljedice“ (Ramljak, 1999). Obzirom da se radi o najvećoj vrijednosti u moralnom i kaznenom smislu, najvećem kozmičkom dobru onda je sasvim razumljivo zašto postoji povećana pažnja opće javnosti s jedne strane, dok s druge strane pred istražni tim se postavlja uvijek vrlo složen i nadasve odgovoran društveni, ali i znanstveno stručni zadatak. Veći broj ubojstava po dolasku na mjesto događaja

sačinjava vjerna slika homicidogeneze, koju ponekad ne krase vidljivi tragovi, a ponekad frekvencija i raspored tragova kako na žrtvi tako i na užem licu mjesta oslikava predstavu „patološkog“. Zbog toga, pred istražnim timom u okviru kriminalističko-psihološkog istraživanja postavlja se vrlo složen zadatak pronalaska i procesno pravnog formiranja tragova u dokaze, koji će u krajnjem ishodu značiti vrlo važne dokazne činjenice u budućem postupku, ali primarno u sužavanju kruga osumnjičenih i njihovo hvatanje. Složenost takvog zadatka, najeklatantnije je opisao Njegoš: *„Vuk na ovcu svoje pravo ima, ka tirjanin na slaba čovjeka, al tirjanstvu stati nogom na vrat dovesti ga k poznaniju prava to je ljudska dužnost nejsvetija“*. U prvom dijelu kriminalističkog istraživanja „kriminalističko-psihološkog“, Dizdarević iako se u većem dijelu studije bavio istraživanjem ratnih zločina što je daleko širi pojam, ali u okviru istog konzumira i nasilne delikte ubojstava, u svojoj studiji pravilno zaključuje: „Istražitelji ratnih zločina, predstavljaju čitače i interpretatore glasova žrtava“. (Dizdarević, 2017) Još daleke 1839. godine kada je započela prva znanstvena studija o ubojstvima odnos ubojice sa žrtvom se u maloj mjeri promijenio. I današnja homicidogeneza ukazuje da u više od 90 % slučajeva ubojica i žrtva su se poznavali, što ostavlja, a kako ističe Ramljak prostor od 5% do 9% između kojih se nisu poznavali. Izučavanje fenomenologije bilo kojeg ubojstva u kriminalističko-psihološkom smislu odnosi se na mirna, društveno sređena vremena suprotna ratu i tabu ubojstvima. U znanstvenom smislu, ovakav pristup je opravdan jer nažalost svjedoci smo brojnih primjera u kojim se ratna ubojstva relativiziraju na socijalnom i individualnom planu, i vrlo često takva ubojstva se nerazumljivo opravdavaju. Jako je teško pružiti odgovor o kakvim se psihološkim i sociopatološkim procesima kod takvih ubojica radi, iako su provedena brojna istraživanja. Rezultati nekih istraživanja ukazuju na potpuno mizerne motive, poput osvete, egocentričnosti, popuštanja seksualnih nagona u nemogućnosti socijalne i pravne reakcije, kao i pozicioniranja u trenutnom društvenom smislu. Za razliku od ratnih ubojstava, mirnodopska ubojstva imaju sasvim drugačije elemente kako u psihološkom, socijalnom tako i u psihijatrijskom smislu. U istraživanju kaznenih djela ubojstava, a i dubinskom istraživanju psihologije zločina, vrlo često istraživači krenu od preispitivanja vlastitog sebe, nastojeći kopati nesvjesno, polazeći od zapažanja Junga da se kolektivno nesvjesno čitavog čovječanstva nalazi u nama samima. (Jung, 1984) Motivi, odnosno pokretačko ponašanje i nagoni za ubojstvom su brojni i variraju od slučaja do slučaja. U više od 90 % počinjenih ubojstava, na licu mjesta

temeljem tragova, logičkih rasporeda žrtve i tragova na istoj, same pozicije mjesta događaja, modusa operandi, sredstava korištenja prilikom *tempore deliktuma* zapravo odražava niz elemenata subjektivnog, a koje zapravo pruža psihološko tumačenje kriminalnog događaja odnosno međusobnog odnosa između počinitelja i žrtve. Loga ističe da: „*U prevenciji kriminaliteta je veoma značajno ne samo poznavanje psihologije zločina (kriminaliteta), nego i kasnija psihička zbivanja počinioca krivičnog djela, kao i drugih osoba u njegovoj okolini*“ (loga, 1999). Time se nameće jedno od fundamentalnih pitanja: je li ubojstva u većoj mjeri čine psihički bolesne osobe u odnosu na psihički normalne osobe? Veza između ove dvije varijable s kriminalitetom postoji, ali je ključ u samoj frekvenciji. S druge strane, u kriminalističko psihološkoj praksi istraživanja ubojstva i općoj fenomenologiji ubojstava nedvojbeno postoji razlika između načina ubojstava od strane psihički normalnih osoba, u odnosu na način ubojstava psihički bolesne osobe. U fenomenologiji ubojstava počinjenih od strane psihički bolesnih osoba iskazuje se jedan od temeljnih različitih elemenata a on se odnosi na broj žrtava. U znanstvenoj literaturi postoji temeljna podjela kriminaliteta na:

- Socijalni kriminalitet kojeg čine psihički normalne osobe i,
- Patološki kriminalitet kojeg čine psihički bolesne osobe. (Loga, 1999a)

Upravo na temelju osnovne podjele kriminaliteta nukleus u istraživanju ubojstava čini kriminalističko-psihološki element u samom istraživanju i dokazivanju osnove, koja se temelji na analogiji zločina, izučavanju mjesta događaja, tragova, logičkim postavljanjem hipoteza, odnosno jednom riječju psihologijom zločina (Korajlić, Šuperina, Selimić, 2020). S druge strane, na temelju psihologije zločina, odnosno tragova, same pozicije mjesta događaja, odnos tragova, sredstava izvršenja utječu na sužavanje kruga osumnjičenih, odnosno njihovo hvatanje i u većem dijelu silogističke kriminalistike dokazivanju nevinosti. Međutim, kazneno pravo u pogledu kaznene odgovornosti vrlo je eksplicitno. Kaznena odgovornost kako ističe Petrović, predstavlja: „*Skup subjektivnih uvjeta kojima se označava psihičko stanje počinitelja i njegov odnos prema kaznenom djelu, odnosno ona se označava kao skup subjektivnih uvjeta koji karakteriziraju počinitelja kaznenog djela kao uračunljivog i krivog počinitelja*“. (Petrović, 2005) Dakle, kaznena odgovornost sastoji se od kaznenog djela kao objektivnog elementa, te uračunljivosti i nevinosti kao subjektivnih elemenata. Uračunljivost koja ima indirektnu značajnost u kriminalističkom smislu, ali obvezujuću u samom

procesu u pogledu nevinosti, odnosno uračunljivosti označava se kao „*Skup intelektualnih i voljnih elemenata koji čine čovjeka sposobnim da misli, rasuđuje i odlučuje o svojim postupcima i da njima upravlja*“. (Petrović, 2005a) U krajnjem ishodu postupka, nema nevinosti, odnosno krivice ukoliko osumnjičeni nije uračunljiv, čime uračunljivost postaje temeljni element u silogističkoj kriminalistici.

2. MOTIVI POČINITELJA KOD KAZNENOG DJELA UBOJSTVA

Iako danas u kriminalističkoj i psihološkoj teoriji postoje brojne teorije o motivima koji se javljaju kod ubojica, za potrebe znanstvenog rada osvrnut ćemo se na elaboraciju i razmatranje Wilhemove podjele. Wilhem ukazuje, da „*otkrivanje pravog motiva je ključ za uspješno i brzo rasvjetljavanje djela. Za to se traži opće poznavanje psihologije ljudi i zločinaca, i sposobnost za misaoni rad i izvođenje zaključaka*“. (Wilhwm, 1956) U razmatranju ličnosti ubojice, vrlo je važno kako ističe Milanović imati na umu dvije svari: „*prvo u pitanju je konkretan čovjek i drugo, taj čovjek sa svojim individualnim psihičkim osobinama razlikuje manje ili više od drugih ljudi, ali se kod svakog čovjeka procesi i osobine kombiniraju i organiziraju na poseban, karakterističan način stvarajući tako značajne individualne razlike*“. (Milanović, 1984) Očito je da Wilhem i Milanović, polaze u razmatranju definicija ličnosti, i motiva od motivacijskih osobina ličnosti. Temeljno pitanje koje su u kriminalističkoj praksi prilikom istraživanja kaznenih djela ubojstava nameće jeste zašto je neko počinio ovako nedjelo, odnosno zašto je neko usmjerio svoju psihičku i fizičku aktivnost i zašto je neko bio dosljedan u istoj. Izučavanjem ubojica i njihove psihologije zločina, a što dokazuje i kriminalističko psihološka teorija, motivacija počinitelja kod kaznenog djela ubojstva znači otkrivati uzroke koji pokreću, usmjeravaju i obustavljaju ubojičino ponašanje. Vjerna slika tragova zločina na licu mjesta, odražavaju jasnu fenomenologiju i morfologiju, na temelju koje kriminalistički profileri i istražitelji stvaraju sliku potencijalnog zločinca, s posebnim naglaskom na njegov motiv. U tom smislu, Wilhem ističe, da u „*pogledu motiva djela treba razlikovati ona djela čiji je cilj oštećenje žrtve, u kojima dakle povrede drugog lica pruža počinitelju neko zadovoljstvo i druga djela u kojima se zadovoljava sebičnost izvršitelja*“. (Wilhem, 1956a) U prvu grupu spadaju osjetljivost, ljubomora, mržnja, zavist, razuzdanost dok u drugu grupu sebičnost, škrtost,

nagon samo održavanja, žudnja za uživanjem, seksualne pobude, i isti autor ukazuje u na posebnu grupu motiva koji nastaju iz bolesnih predstava kao što su paranoja i duševne smetnje.

Kriminalistička praksa istraživanja kaznenih djela ubojstava ukazuje na nekoliko načina stvaranja profila (Korajlić, 2012), odnosno puta da se utvrdi motiv u konkretnom slučaju:

- Neposredno logičko zaključivanje iz utvrđenih okolnosti pomoću analitičko sintetičke metode i,
- Upotreba hipoteza. (Wilhem, 1956)

U prvom slučaju, cjelokupna slika zločina s lica mjesta, kao i drugih dokaza prikupljenih tijekom istrage rastavlja se u njegove sastavne dijelove. Tada se svaka činjenica kriminalističko-psihološki analizira, tumači čime se označavaju bitna obilježja koja u konačnoj međusobnoj ovisnosti treba da ukažu na motiv. U drugom slučaju, kada se koristi metod hipoteza kriminalističko psihološke teorije razlikuju dva načina:

- U prvom se vrši uspoređivanje, na temelju analogije ranijih djela, načina izvršenja, broja rana, karakteristike i lokalizacija rana, sredstva izvršenja, lokacije mjesta događaja, profila žrtve i sl.
- U drugom slučaju uzimaju se redom svi mogući motivi i pojedinačno se ispituje je li u konkretnom slučaju postoje takva obilježja kao kod konkretnog djela koji se ispituje.

3. PSIHOLOGIJA UBOJICA

Od izdvajanja kriminalistike kao znanosti, i stvaranja neksusa s psihologijom, odnosno uvođenja kriminalističke psihologije kao značajnog predmeta u izučavanju zločina i ubojica nastoji se napraviti solidna tipologija ubojica. Klasifikacijski elementi od kojih se polazi u izučavanju psihologije zločina i ubojica odnosno njihovog profila su: fizička obilježja, delinkventno ponašanje, psihodinamika te kriminogeneza. Naravno, svaki od ovih elemenata ima i svoje pod elemente, na koje je ukazano u prethodnom podnaslovu. U tabelarnom prikazu, bit će prikazano nekoliko tipologija koji su u homicidologiji dominantni (Ramljak, 1999):

Redni broj	Tipologija psihološke klasifikcije ubojica		
	Guttmacher	Will	Kron
1	Normalan tip	Depresivni tip	Neurotični tip
2	Psihopatski tip	Psihotični tip	Paranoidni tip
3	Alkoholičarski tip	Tip sa organskim oštećenjem mozga	Simulativni tip
4	Ubica osvetnik	Psihopatski tip	Depresivni tip
5	Sadistički tip	Pasivno agresivni tip	Normalni tip
6	Šizofreni tip	Ubica alkoholičarskog karaktera	
7		Histerični tip	
8		Djeca ubice	
9		Mentalno zaostali tip	
10		Seksualno sadistički tip	

Tabela br. 1. Tipologija ubojica

Analizirajući temeljne karakteristike svakog od tipova pojedinačno, nedvojbeno se uviđa daleko veći utjecaj činitelja kao što su činitelji sredine, odnosno sociološki nego li patološki. Kod većine tipova, osim šizofrenog i depresivnog uviđa se da ubojice vode podrijetlo iz disharmonične, nesređene, karakterološki defektne porodice. Vrlo često su sami bili svjedoci ili žrtve nasilja oca, koji je sadistički nastrojen i majke koja je dosta neuravnotežena. Sve tri tipologizacije, daju skoro identičnu definiciju šizofrenog tipa ubojice u koju spadaju mentalno teške oboljele osobe koja slijedi svoju paranoidnu ideju i vrši ubilački akt. Kao takvi, radi se o najtežim mentalnim oboljenjima iz grupe psihoza, kod kojih postoji otuđenje od realiteta.

4. KORELACIJA IZMEĐU UBOJICA I DUŠEVNIH BOLESTI

Da bismo mogli izvesti zaključak na postavljene ciljeve u znanstvenom radu, nužno je napraviti korelaciju između kaznenih djela ubojstva – ubojica – duševnih bolesti, u odnosu na broj nasilnih delikata počinjenih od strane duševno zdravih osoba. Volker u svojim istraživanjima provedenih nad uzorkom od „305 osuđenih osoba, muških jedinki koja su preko godinu dana bila smještena na bolničko liječenje kao duševno bolesne osobe ističe da je najmanja frekvencija zabilježena kod ubojstava i to kod 1 bolesne osobe, silovanja 12 osoba, dok je najveći postotak usmjeren na kaznena djela krađa. Identično istraživanje proveo je i Šapiro, iz čijih rezultata je ukazano također

na podudarnost Volkerovog istraživanja, a to je da je od ukupnog uzorka od 300 muških jedinki koji su bili osuđeni za nasilne delikte, 35 % je počinilo ili pokušalo počiniti kazneno djelo silovanja, a svega 5 % ubojstvo". (Milanović, 1984)

Na osnovu ranije provedenih istraživanja neksus između ubojstava i duševno bolesnih osoba daleko je u manjoj vezi nego u odnosu na statistički broj ubojstava koje počine duševno zdrave osobe. Posebna zanimljivost odnosi se na broj seksualnih delikata i njihova povezanost s duševno bolesnim osobama, čija je prevalencija izuzetno visoka u odnosu na broj drugih kaznenih djela. Međutim, nemoguće je, a ne osvrnuti se na sivi i tamni broj seksualnih delikata koje počine duševno zdrave osobe a koje ostaju u nezabilježenim i praznim statistikama društvenih devijacija.

5. KORELACIJA IZMEĐU MASOVNIH UBOJICA, RATNIH UBOJICA, UBOJICA IZ MIRNODOPSKIH UVJETA I DUŠEVNIH BOLESTI

Studija slučaja Mile Matića

U kriminalističkoj praksi, svakodnevno se susrećemo s ubojicama čiji motivi su ponekad bizarni, a posljedice njihovih radnji teško opisive, s višestrukim žrtvama, s višestrukim modusima operandi, višestrukim sredstvima za izvršenje kaznenog djela. Jedan od takvih slučajeva u bivšoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji ostavio je neizbrisiv trag u BiH. Radi se o slučaju masovnog ubojice Mile Matića, zvanog Rambo. Bivši zatvorski policajac koji je u manje od 48 sati počinio devet ubojstava. „U vrijeme počinjenih ubojstava imao je 26 godina, a u vrijeme provedenog testiranja 33. godine. Prema psihijatrijskoj dijagnozi, u povijesti bolesti zabilježeno je: „*in tempore criminis* imao je halucinacije gnjida. Po prijemu u bolnicu, pacijent monogolizira: „*Gnjide, po meni su sve gnjide i crni miševi i zmije, bojim se, hoće da me ujedu. Smiljana, Smiljana, nju sam volio, stukao sam joj i rebra i glavu, bila mi je sinoć, pitala me što sam je ubio. Ja samo ubijam gnjide*". Izvještaj psihologa zasniva se na tvrdnji da je ispitanik nepogodan za psihološku eksploraciju zbog izrazitih manifestacija primitivne zaštitne reakcije tipa Ganzerovog sindroma. Riječ je o psihogeno uvjetovanoj psihotičnoj reakciji, nastaloj kao rezultat nepodnošljivih afektivnih napetosti i straga u aktuelnoj situaciji lišenja slobode. „*S pacijentom je bilo relativno lako*

uspostaviti kontakt, djeluje hladno, ukočenog pogleda, emocionalno izbalansiran. Verbalna ekspresija logična i razložna. Potpuno emocionalno distanciran od djela o kojem priča kao da se sve to dogodilo nekom drugom". (Ramljak, 1999) Prema podacima iz kriminalističke istrage, kao i iz intervjua s nekadašnjim uposlenicima KPZ ZT Zenica, Matić je bio natprosječno inteligentna osoba, izuzetan radnik, jedan od najboljih polaznika policije, komunikativan, kolegijalan. U jednom trenutku, nakon upoznavanja Smiljane, postao je izrazito sretan. Nedugo nakon upoznavanja, odaje se alkoholu, ne dolazi na posao redovno, i često je govorio, zapravo hvalio se kako je s drugom djevojkom. Nakon večernje smjene iz sigurnosnog sefa, uzeo je dva pištolja, i jednu automatsku pušku te krenuo u svoj ubilački pohod. U tom pohodu, pored ciljanih žrtvi ubio je i tri usputne žrtve, uključujući i jednog policajca. Nakon svega, dijagnosticirana mu je Paranoidna šizofrenija. U tijeku izdržavanja mjere liječenja pokušao je samoubojstvo. Početkom rata u javnosti su se stvorile dvije teorije. Prema jednoj počinio je samoubojstvo, a prema drugoj da je poginuo na ratištu u okolici Srebrenice.[*]

Studija slučaja Ranka Stevanovića

Kriminalistička i pravosudna praksa u BiH suočena je unatrag trideset godina s brojnim kaznenim djelima Ratnih zločina. Za potrebe znanstvenog rada osvrnut ćemo se na jedan od takvih predmeta u kojem je presuđeni ratni zločinac Ranko Stevanović[*], presuđen za da je: „*6. maja 1992. godine u večernjim satima u naselju Čodor Mahala, općina Foča, došao u kuću Ramize Kreko, a potom u istoj, nasilno zatvorio ulazna vrata, svim ukućanima naredio da se okupe u jednoj sobi, a potom prisutnoj Zuhri Murgiz naredio pod prijetnjom noža da se skine, pa toj istoj pocijepao odjeću i istu silovao na očigled svih prisutnih, a potom lišio života sve ukućane pri čemu je Zuhra Murgiz uspjela pobjeći, nakon čega je presuđeni zapalio kuću*". Tijekom kaznenog postupka, postojali su direktni dokazi kako osobni tako i materijalni poput ginekološkog pregleda žrtve silovanja, njen iskaz, balistički dokazi. Međutim, u tijeku postupka vrlo je zanimljiv iskaz osumnjičenog koji ukazuje na lažni motiv: „*da je sve to počinio jer je od prije rata imao neraščišćene račune sa ubijenim Murgizom, koji je bio šumar i često ga kažnjavao*".

[*] *Podaci dobiveni temeljem intervjua sa bivšim uposlenicima KPZ ZT Zenica.*
[*] *Presuda Okružnog suda Trebinje br. 15 0 K 001005 11 K, od 17.5.2012. godine.*

Nečovječnost koju je ispoljio odbrana je nastojala objasniti određenim poremećajima, ali timskim psihijatrijskim i psihološkim vještačenjima nedvojbeno je ukazano da se radi o kazneno odgovornoj odnosno uračunljivoj osobi, bez dijagnosticiranog duševnog oboljenja. U kriminalističko psihološkom smislu, vrlo je zanimljiv modus operandi, u kojem je osumnjičeni na očigled svih prisutnih silovao Zuhru, nanoseći pri tome ne samo povredu spolne slobode, digniteta, i integriteta same žrtve, već nanošenje psihološke boli svim ostalim koji su nazočili navedenom zločinu, pri čemu je nakon navedenog sve koji su svjedočili aktu silovanja lišio života.

Studija slučaja Jakova Jelčića

U postratnoj bosanskohercegovačkoj kriminalističko pravosudnoj praksi zabilježeni su brojni slučajevi ubojstava. Jedan od takvih slučajeva jeste i ubojstvo koje je počinio Jakov Jelčić[*] na štetu Alminka Hunjića. Sudsko vijeće Županijskog suda prihvatilo je sporazum o priznanju krivice koji je optuženi potpisao s Tužiteljstvom HNŽ-a. Presuđeni Jelčić u predvečernjim satima je koristeći se nelegalnim oružjem lišio života Hunjića u njegovom službenom vozilu, na način da mu je pucao u glavu. Motiv počinjenja kaznenog djela tijekom istrage, ispostavio se kao ljubomora. Sama hladnoća počinjenja kaznenog djela kao i ranije poznanstvo između ubojice i ubijenog, nemogućnost pružanja oštećenom da se odbrani, kao i niz drugih činjenica pokazuje hladnokrvnost u namjeri. Nakon kaznenog djela, i to neposredno nakon počinjenja pokazuje jednu drugu karakteristiku kod Jelčića a to je savjest, kada postaje svjestan što je učinio, kada postaje svjestan posljedice s kojom se mora suočiti ne samo u kaznenom već i u moralnom zbog čega se sam prijavljuje policiji, i na kraju u potpunosti priznaje i iskazuje kajanje.

[*] *Jakov Jelčić, ubojstvo/www.avaz.ba/vijesti/crna-hronika/jakov Jeličić koji je ubio Alena Hunjića dobio 12,5 godina. Uvid izvršen na dan 18.9.2022. godine.*

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U radu je kroz aplikaciju znanstveno istraživačkih metoda nedvojbeno dokazana laička percepcija, odnosno da se bez stručnog i znanstvenog stajališta ne smije i ne može dovoditi u korelaciju ubojstvo-ubojica i duševne bolesti.

Kroz prikazane studije slučaja ukazano je na nekoliko važnih znanstvenih karakteristika:

- kod masovnih ubojstava, znanstvena činjenica da ubojica ubija samo osobe koje poznaje proširuje se i na osobe koje ne poznaje, niti se po bilo kojoj osnovi ili elementu mogu dovesti u vezu s ubojicom, ili primarnom žrtvom, već su one isključivo produžena slika duševnog oboljenja, odnosno zapravo osobe koje su se našle u pogrešno vrijeme i na pogrešnom mjestu u društvu s pogrešnom osobom. Mnoga istraživanja masovnih ubojica ukazuju na postojanost nekog od duševnih oboljenja, s tim što je neophodno istaći da su u kriminalističkoj praksi zabilježeni i slučajevi masovnih ubojstava počinjenih od strane ubojice kod kojeg nije dijagnosticirano neko od duševnih oboljenja. Jedan od takvih primjera iz kriminalističke prakse je slučaj Brejvik;
- kod mirnodopskih ubojstava daleko su više zastupljeni motivi koje je Wilhem opisao kao primarne polazeći od ljubomore, i ponovno se potvrđuje znanstvena činjenica da psihologija ovakvih ubojica oslikava poznanstvo, odnosno da ubojica ubija osobu koju je poznavao;
- kod ratnih ubojstava zanimljivi su bizarni motivi, ali i prvenstveno psihologija zločina prikazuje jednu okrutnost i bezobzirnost koju ubojica može ispoljiti u *tempore delictum* prema samoj žrtvi. Na temelju iskustva, ali i rezultata istraživanja ratnih ubojstava znanstvena činjenica da su se ubojica i žrtva poznavali daleko je manja nego kod mirnodopskih. Ne postoje statistički utvrđeni i relevantni podaci za ovakvu tvrdnju, ali je kod velikog broja individualnih ubojstava u ratu postojalo poznanstvo između ubojice i žrtve, ali isto tako i kod mnogih ratnih ubojstava ubojica nije poznavao žrtvu. U psihologiji zločina, ovakvi rezultati su daleko znanstveno teže objašnjivi, jer je teško bez individualnog izučavanja profila shvatiti motiv, osim bizarnosti i moći koju je pojedinac u datom trenutku imao. Ovakvi zločini, odnosno ubojstva mogla bi se dovesti u vezu i s inteligencijom, propagandom ili nekim drugim oblikom indirektnih oblika poticanja ali i na temelju

takvih istraživanja mogao bi se napraviti sustav predisponiranih činioca koji bi se u budućnosti mogli koristiti kao metode prevencije ubojstava u konfliktnim zonama.

Prema postojećim znanstvenim tipologijama i klasifikacijama psihologije ubojica, očito je kako se seksualni delikti daleko više mogu dovesti u korelaciju s počiniteljima kod kojih su tijekom postupka ili nakon utvrđeni i dijagnosticirani neki od oblika duševnih bolesti. Čak prema rezultatima takvih istraživanja, zanimljivo je da su čak i imovinski delikti više zastupljeni u ukupnom kriminalitetu kod osoba s dijagnosticiranim duševnim oboljenjima nego li ubojstva. Na kraju se na temelju deskripcije, statistike kao i analize sadržaja, odnosno triangulacijom dobivenih rezultata nedvojbeno može izvesti znanstveni zaključak da osobe s dijagnosticiranim duševnim oboljenjem daleko manje čine ubojstva kao individualne akte u odnosu na broj ubojstava počinjenih od strane duševno zdravih osoba. Znanstveni rezultati također dokazuju da veliki broj masovnih ubojstava počine osobe kod kojih se nakon akta ubojstava, tijekom postupka dijagnosticira i prepozna neko od duševnih oboljenja. Znanstvena statistika nam jasno ukazuje da veći broj ubojstava čine duševno normalne osobe, ali da masovna ubojstva sa sobom gotovo uvijek nose obilježje nekog težeg i u velikom broju slučajeva do tada latentnog duševnog oboljenja.

LITERATURA

1. Dizdarević, S. (2017). Uloga svjedoka u dokazivanju krivičnih djela ratnih zločina u Bosni i Hercegovini, UMZ CKM Mostar.
2. Jung, K.G. (1984). O psihologiji nesvjesnog, Matica srpska, Novi Sad.
3. Loga, S. (1999). Sudska psihopatologija, FKN, Sarajevo.
4. Milanović, R. (1984). Policijska psihologija, Beograd..
5. Petrović, B. (2005). Krivično/kazneno pravo Bosne i Hercegovine, Opći dio, Pravni fakultet UNSA, Sarajevo.
6. Presuda Okružnog suda Trebinje br. 15 0 K 001005 11 K, od 17.05.2012. godine.
7. Ramljak, A. (1999). Medicinska kriminalistika, Fakultet kriminalističkih nauka Sarajevo, Sarajevo.
8. Wilhem, G. J. (1956). Uvod u praktičnu kriminalistiku, Veselin Masleša Sarajevo.
9. www.avaz.ba/vijesti/crna-hronika/jakovjelicickojijeubioalenahunjica dobio 12,5 godina.

MEĐUNARODNOPRAVNA ZAŠTITA SANITETSKIH ZONA I OBJEKATA U VRIJEME ORUŽANIH SUKOBA

INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF SANITARY ZONES AND FACILITIES DURING ARMED CONFLICTS

Stručni rad

*Doc. dr Željko Petrović**

SAŽETAK

Oružani sukobi su pratilac ljudske civilizacije. U svim ratovima pored učesnika vojnih operacija stradaju i civili. Posebno su osjetljive kategorije ranjenici, bolesnici i sanitetsko osoblje. Treba razlikovati od zaštite određenih kategorija lica zaštitu određenih zona i objekata koji imaju svrhu zaštite i pomoći ranjenicima i bolesnicima u oružanom sukobu. U drugoj polovini XIX veka nastaje prva kodifikacija pravila međunarodnog humanitarnog prava i to osnivanjem Međunarodnog Crvenog krsta u Ženevi 1863. godine. Vrlo brzo je došlo do donošenja niza međunarodnih konvencija kojima se reguliše međunarodno humanitarno pravo. Posebnu zaštitu uživaju sanitetske vojne i civilne službe bez obzira kojoj zaraćenoj strani pripadaju. Rad se bavi međunarodnopravnom zaštitom sanitetskih zona i objekata čija je osnovna svrha da se smanje stradanja i patnje civilnih i vojnih ranjenika i bolesnika.

Ključne riječi: sanitet, ranjenici, bolesnici, rat, međunarodno pravo

ABSTRACT

Armed conflicts are a companion of human civilization. In all wars, in addition to the participants in military operations, civilians also suffer. Wounded, sick and medical personnel are particularly sensitive categories. The protection of certain zones and facilities that have the purpose of protecting and helping the wounded and sick in an armed conflict should be

* *Fakultet međunarodnih odnosa i diplomacije, Sveučilište Hercegovina, Mostar, email: petrovicz@yahoo.com*

distinguished from the protection of certain categories of persons. In the second half of the 19th century, the first codification of the rules of international humanitarian law was created with the establishment of the International Red Cross in Geneva in 1863. A number of international conventions regulating international humanitarian law were adopted very quickly. Military and civilian medical services enjoy special protection, regardless of which warring party they belong to. The work deals with the international legal protection of medical zones and facilities, the main purpose of which is to reduce the suffering of civilian and military wounded and sick people.

Key words: healthcare, wounded, sick, war, international law

1. UVOD

Međunarodno humanitarno pravo dozvoljava samo napade na vojne objekte, dok su nevojni odnosno civilni objekti zaštićeni. Ovo pravilo proizilazi iz opštih načela međunarodnog humanitarnog prava. Međutim postoji problem razlikovanja, razgraničenja vojnih i civilnih objekata u savremenim uslovima ratovanja.

Međunarodno humanitarno pravo ima za cilj da ograniči destruktivne efekte oružanih sukoba. Postoji stalno nastojanje da se patnje i razaranja svedu na samo neophodnu mjeru. Danas je naročito aktuelan ovaj problem zbog sve većih destruktivnih efekata sredstava ratovanja i nanošenja nepotrebnih razaranja u oružanim sukobima. Postoji tendencija u međunarodnom humanitarnom pravu sve većih ograničenja i zabrana sa jedne strane i sa druge strane sve grubljih kršenja istih na međunarodnom planu. Međunarodno humanitarno pravo štiti civile i civilne objekte i sve druge objekte koji nisu vojni, kulturna dobra, sanitetske objekte i transportere, objekte i instalacije koje sadrže opasne sile i prirodnu okolinu. Posebna zaštita se pruža određenim sanitetskim područjima i dobrima, gdje se misli na sanitetske zone i zone bezbjednosti, sanitetske objekte odnosno sanitetske ustanove i jedinice i sanitetske transporte. Na taj način ima se za cilj da se zaštite prije svega civilni i vojni ranjenici i bolesnici (Avramov, Kreća, 2001).

Bez obzira na napore međunarodnog humanitarnog prava da pruži zaštitu sanitetskim zonama i objektima stvarnost je drugačija, ne treba zaboraviti činjenicu da je rat sam po sebi nehuman, ali se zabranom određenih vojnih aktivnosti želi spriječiti pretjerana nehumanost, svirepost i podmuklost

u izvođenju vojnih operacija (Atancković, 1987: 53). Time se rat koji je po svojoj prirodi nehuman, nastoji humanizovati koliko je to moguće, a time i smanjiti stradanja i uništenja koja su pratilja svakog rata.

2. SANITETSKE ZONE I ZONE BEZBJEDNOSTI

Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vrijeme rata iz 1949. godine, članom 14. reguliše da države ugovornice i za vrijeme mira, a strane u sukobu u toku neprijateljstava, mogu formirati na svojoj teritoriji, a po potrebi i na okupiranim teritorijama sanitetske zone i mjesta i zone i mjesta bezbjednosti koje imaju za cilj zaštitu ranjenika, bolesnika, nemoćnih i starih osoba, djece mlađe od 15 godina, bremenitih žena i majki sa djecom ispod 7 godina. Svrha ovih mjesta i zone jeste da se ova lica stave van domašaja rata (Jončić, 2003).

Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu iz 1949. godine, članom 23. takođe pruža istu zaštitu, ali ograničava krug lica koja se štite na ranjenike, bolesnike i osoblje koje ima zadatak da sprovodi uređenje i vrši upravu nad tim zonama i mjestima, odnosno pruža njegu ranjenicima i bolesnicima. Ove zone i mjesta formiraju se na osnovu sporazuma o njihovom priznavanju između sukobljenih strana. Pomenute konvencije sadrže i identične i tipizirane obrazce ovih sporazuma, koji su njihovi sastavni dijelovi i time obavezujući za članice sporazuma. Ove zone i mjesta da bi bile pravno zaštićene moraju ispunjavati sledeće uslove:

- moraju obuhvatati samo manje dijelove teritorije koji se nalazi pod vlašću sile koja ih je ustanovila;
- moraju biti slabije nastanjene teritorije;
- moraju biti udaljene od vojnih operacija;
- ne smiju imati nikakavih vojnih objekata niti važnih industrijskih postrojenja ili administrativnih ustanova;
- ne smiju se nalaziti na područjima koja su važna za vođenje rata;
- saobraćajne veze i prevozna sredstva koji se nalaze u njima ne smiju se koristiti za prevoz vojnog osoblja ili vojnih materijala, čak i kad se radi o običnom tranzitu;
- moraju biti obilježeni kosim crvenim prugama na bijeloj osnovi postavljenim na rubovima zone i na zgradama, a zone koje su namijenjene samo zaštiti ranjenika i bolesnika mogu se označiti znakom crvenog krsta, crvenog polumjeseca, crvenog lava ili crvenog

sunca na bijeloj osnovi, a u noćnim uslovima mogu se označiti i odgovarajućim osvijetljenjem;
- ove zone ne smiju biti branjene.

Da bi se ove zone i mjesta priznale neophodno je da svaka sila ugovornica za vrijeme mira ili na početku neprijateljstava dostavi spisak ovih zona i mjesta koja postoje na teritoriji pod njenom vlašću. Takođe postoji i obaveza obavještavanja i o svakoj novonastaloj zoni u toku trajanja neprijateljstava. Zona je uredno ustanovljena čim primi obavijest druga strana, ali ona može da odobije priznanje zone ako smatra da za njeno postojanje nisu ispunjeni uslovi. Ona takođe može usloviti priznanje uvođenjem kontrole o ispunjenosti uslova iz sporazuma. Komisija može slobodno u svako doba da dođe u zone i strana koja ih je ustanovila mora da im pruži olakšice. Članove komisije određuju zajednički strane u sukobu, a mogu to povjeriti i sili zaštitnici ili drugim neutralnim silama. Komisija ako ustanovi da nisu ispunjeni uslovi iz sporazuma uputit će upozorenje i odrediti rok za ispravke propusta koji može trajati najduže do pet dana. Ukoliko se propusti ne isprave neće postojati obaveze po tom sporazumu.

Na teritoriji ovih zona mogu boraviti samo lica čijoj su ona zaštiti namijenjena izuzev lica koja su u njima stalno nastanjena, tako da se moraju preduzeti sve mjere zabrane pristupa neovlašćenim licima. Lica koja su zaštićena u ovim zonama ne smiju obavljati nikakve radove koji su u neposrednoj vezi sa vojnim operacijama ili proizvodnjom ratnog materijala, bilo u zoni ili van nje. Ove zone prije svega treba da pruže zaštitu od bombardovanja od koga je u Drugom svjetskom ratu najviše stradalo civilno stanovništvo. Međutim mogućnost stvaranja ovakvih zona danas je veoma mala s obzirom na karakter današnjih oružanih sukoba, a posebno je ta mogućnost mala za male države, koje imaju malu mogućnost manevra, te bi sa ovim zonama stvorile još teže uslove za manevar oružanom silom (Perazić, 1966: 196). Treba naglasiti da su brojna pravila međunarodnog humanitarnog prava prilagođena vremenu u kojem su nastala, ali bez obzira na to njihova vrijednost je neupitna.

3. SANITETSKI OBJEKTI

Sanitetski objekti jesu objekti koji imaju sanitetski karakter i koje štiti međunarodno humanitarno pravo. Sanitetske objekte regulisale su Ženevska

konvencija o poboljšanju sudbine vojnih ranjenika u vojskama u ratu iz 1864. godine, Ženevska konvencija o poboljšanju sudbine ranjenika i bolesnika u vojsci za vrijeme rata iz 1906. godine, Konvencija o prilagođavanju na pomorski rat usvojena 1907. godine i Ženevska konvencija za poboljšanje sudbine ranjenika i bolesnika u vojskama u ratu iz 1929. godine. Odredbe poslednje konvencije skoro su u cjelini preuzete i uvrštene u Ženevsku konvenciju o zaštiti žrtava rata iz 1949. godine, kao i Protokol I iz 1977. godine.

3.1. Sanitetske ustanove i jedinice

Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu (I) iz 1949. godine pruža zaštitu stalnim i pokretnim sanitetskim ustanovama i jedinicama. One ne smiju biti napadnute. Ukoliko padnu u neprijateljske ruke obavljaće svoj rad sve dok sila koja ih je zarobila sama ne obezbjedi potrebnu njegu ranjenicima i bolesnicima koji se nalaze u tim ustanovama i jedinicama. Takođe postoji obaveza da se sanitetske ustanove i jedinice tako rasporede da u slučaju napada ne budu dovedene u opasnost. Ukoliko se one koriste za izvršavanje radnji štetnih po neprijatlja prestaje im zaštita, međutim i tada postoji obaveza slanja opomene, ali i u tom slučaju ako se ne reaguje nakon isteka razumnog roka. Zaštita neće prestati ako osoblje sanitetske ustanove ili jedinice naoružano i upotrebljiva oružje radi sopstvene odbrane ili odbrane ranjenika i bolesnika, ako ih čuva u nedostatku naoružanih bolničara odjeljenje vojnika, straža ili oružana pratnja, ako se u sanitetskoj jedinici ili ustanovi nalazi lično oružje ili municija oduzeta ranjenicima i bolesnicima, a još nije predata nadležnoj službi i ako se njihova djelatnost humanitarnog karaktera prostire na ranjena i bolesna građanska lica (Gaser, 1999).

Materijalna dobra pokretnih sanitetskih jedinica ako padnu pod vlast neprijateljske strane i dalje se koriste za potrebe ranjenika i bolesnika. Takođe zgrade, materijal i skladišta stalnih sanitetskih ustanova u slučaju pada pod vlast neprijateljske strane ne mogu biti upotrebljena u druge svrhe dok su potrebna ranjenicima i bolesnicima. Neprijateljska strana može da koristi navedene objekte u slučaju vojne potrebe, ali da na drugi način prvo obezbjedi smještaj bolesnika i ranjenika.

Sanitetske ustanove i jedinice moraju imati kao znak raspoznavanja crveni krst, polumjesec, lav ili sunce na bijeloj pozadini. Zastava

raspoznavanja se može isticati samo na sanitetskim jediniciama i ustanovama za koje daju pristanak vojne vlasti i koje kao takve potpadaju pod zaštitu. Pored ove zastave može se istaći i nacionalna zastava, sem kada sanitetska jedinica i ustanova padnu pod vlast protivnika. Potrebno je preduzeti sve mjere kako bi ovi znaci bili uočljivi protivniku. Ovi znaci se koriste i za obilježavanje sanitetskog osoblja i materijala. Ukoliko je neutralna država dobila ovlašćenje od jedne zaraćene strane za pružanje sanitetskih usluga, moraju pored ove zastave isticati i nacionalnu zastavu te zaraćene strane, a ukoliko drugačije ne naredi ta zaraćena strana neutralna država može koristiti i svoju nacionalnu zastavu, čak i ako padne pod vlast protivničke strane.

Dobrovoljna društva za pružanje pomoći, kao što su nacionalna društva Crvenog krsta, ako su priznata i ovlašćena od svojih vlada, mogu pružati pomoć sanitetskoj službi njihovih oružanih snaga, ali svaka strana mora obavjestiti drugu stranu ugovornicu konvencije za vrijeme mira, na početku ili u toku neprijateljstava, o imenima društava koje ona ovlasti za pružanje pomoći.

Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vrijeme rata (IV) reguliše položaj građanskih bolnica koje su organizovane radi ukazivanja pomoći ranjenicima, bolesnicima, nemoćnima i porodiljama. Da bi građanske bolnice uživale zaštitu države u sukobu moraju im izdati odgovarajuće isprave koje potvrđuju takvo njihovo svojstvo. Građanske bolnice treba da budu što udaljenije od vojnih objekata i ako ih država ovlasti mogu biti označene znakom crvenog krsta, polumjeseca, lava ili sunca na bijeloj pozadini, tako da taj znak bude jasno uočljiv. Ova zaštita prestaje ako se građanske bolnice upotrijebe u svrhe štetne po protivnika, ali je obavezno prethodno poslati opomenu i ostaviti razuman rok za prestanak vršenja takvih radnji.

Protokol I proširuje krug ustanova koje su zaštićene. On definiše sanitetske jedinice kao ustanove i druge jedinice, vojne ili civilne, organizovane u sanitetske svrhe, t.j. radi traženja, prikupljanja, transporta, utvrđivanja dijagnoze ili liječenja, uključujući pružanje prve pomoći, ranjenika, bolesnika i brodolomnika ili radi sprečavanja bolesti. Pod sanitetskim jedinicama se podrazumjevaju bolnice i druge slične jedinice, centri za transfuziju krvi, centri za preventivnu medicinu i instituti, saniteska skladišta i depoi sanitetskog i faramaceutskog materijala tih jedinica. Sanitetske jedinice se dijele prema mobilnosti na pokretne i nepokretne, a prema trajnosi na stalne i privremene.

Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vrijeme rata iz 1949. godine ograničila se na zaštitu građanskih bolnica, dok Protokol I štiti zdravstvenu civilnu službu u cjelini. Takođe i prema Protokolu I da bi postojala zaštita, strane u sukobu moraju jedna drugoj da notifikuju položaj svojih nepokretnih sanitetskih jedinica. Ali i u odsustvu ove notifikacije postoji zaštita. Sanitetske jedinice da bi bile zaštićene moraju da pripadaju jednoj od strana u sukobu i da su priznate i ovlašćene od strane nadležnog organa jedne strane u sukobu i da su priznate i ovlašćene od strane nadležnog organa jedne strane u sukobu. Sanitetske jedinice ne smiju se koristiti radi zaštite vojnih objekata od napada i one moraju biti tako raspoređene da se prilikom napada ne dovedu u opasnost. Okupaciona sila je dužna da obezbjedi zadovoljenje medicinskih potreba civilnog stanovništva i ona nema pravo da vrši rekviziciju civilnih sanitetskih jedinica, njihove opreme, materijala i osoblja sve dok su ta sredstva i osoblja potrebni za pružanje medicinskih usluga civilnom stanovništvu, odnosno za osiguranje stalne njege i liječenja ranjenika i bolesnika koji se u njima nalaze. Izuzetak postoji ako su potrebna sredstva za osiguranje neposredne i adekvatne medicinske pomoći ranjenicima i bolesnicima okupaconih oružanih snaga ili ratnim zarobljenicima, ako se rekvizicija ograniči samo na vrijeme dok postoji takva potreba, ako se istovremeno preduzmu potrebne mjere kako bi se obezbjedio kontinuitet pružanja medicinske pomoći civilnom stanovništvu, odnosno onim ranjenicima i bolesnicima koji bi rekvizicijom bili pogođeni.

Sanitetske jedinice moraju imati savremene tehničke uređaje za emitovanje signala raspoznavanja kako bi se omogućila njihova identifikacija. Protokolu I dodat je Pravilnik o identifikaciji prema kojem sanitetske jedinice treba da imaju uređaje za emitovanje radio-signala koji se sastoji od radio-telefonske ili radio-telegrafske poruke kojoj prethodi karakterističan prioritetni signal, čije karakteristike određuje i odobrava Svjetska administrativna radio konferencija Međunarodne unije za telekomunikacije. Sanitetske jedinice takođe mogu da koriste šifre i signale u skladu sa standardima, praksom i postupkom koje su utvrdile Međunarodna unija za telekomunikacije, Međunarodna orgnizacija za civilno vazduhoplovstvo i Međuvladina pomorska konsultativna organizacija.

3.2. Sanitetski transporti

Haška konvencija o pravima i dužnostima neutralnih sila i osoba u slučaju rata na kopnu iz 1907. godine prva reguliše pitanje sanitetskih transporta tako što određuje da neutralna sila može dopustiti prelaženje preko svoje teritorije transportnim sredstvima koja prevoze ranjenike i bolesnike koji pripadaju zaraćenim stranama, ali da ta transportna sredstva ne prenose ni borce ni ratni materijal. Neutralna sila može da sprovede mjere bezbjednosti i vrši kontrolu ovih transporta.

Haška konvencija o primjeni Ženevske konvencije za rat na moru iz 1907. godine reguliše status brodova-bolnica. Ova konvencija je zamjenila istovjetnu Hašku konvenciju iz 1899. godine. To je učinjeno pošto su države učesnice na Drugoj mirovnoj konferenciji željele da primjene načela Ženevske konvencije iz 1906. godine na pomorski rat i da se poboljša Haška konvencija o primjeni načela Ženevske konvencije za rat na moru iz 1899. godine (Vučinić, 2006: 203). Ženevska konvencija za poboljšanje sudbine ranjenika i bolesnika u vojskama u ratu iz 1929. godine pod pojmom sanitetskih transporta obuhvata i vazduhoplove.

Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu (II) iz 1949. godine, izjednačava transport ranjenika i bolesnika ili sanitetskog materijala sa pokretnim sanitetskim jedinicama te ih štiti na isti način. Kada sanitetski transporti ili vozila padnu u ruke protivničke strane, na njih se primjenjuje međunarodno humanitarno pravo, pod uslovom da strana u sukobu koja ih preuzme mora na sebe preuzeti brigu o ranjenicima i bolesnicima koji se u njima nalaze. Civilno osoblje i sva prevozna sredstva koja potiču od rekvizicije podliježu opštim pravilima međunarodnog prava.

Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vrijeme rata (IV) štiti civilne transporte, tako što reguliše da se transporti ranjenih i bolesnih civilnih lica, nemoćnih, rodilja, koji se vrše suvozemnim putem kolima ili bolničkim vozovima, ili morem, brodovima namjenjenim tim transportima uživaju punu zaštitu, tako da ne mogu biti nikada predmet napada.

Dopunski protokol I definiše sanitetski transport pod kojim podrazumjeva, prenošenje na kopnu, na vodi ili vazduhu ranjenika, bolesnika, brodolomnika i sanitetskog materijala zaštićenog Konvencijom i Protokolom. Tako se pod sredstvima sanitetskog transporta podrazumijeva svako transportno sredstvo, vojno ili civilno, stalno ili privremeno, koje je određeno

isključivo za obavaljanje sanitetskog transporta i koje je pod kontrolom nadležnih organa jedne strane u sukobu (Jončić, 2003).

Sanitetsko vozilo podrazumijeva svako sredstvo sanitetskog transporta na kopnu. Tu spadaju razni sanitetski automobili, vozovi i dr. Ako ih neprijatelj zaplijeni dužan je da osigura svojim sredstvima transport ranjenika i bolesnika.

Sanitetski brod ili plovni objekat podrazumijeva svako sredstvo sanitetskog transporta na vodi. Sanitetski brodovi ne smiju biti zaplijenjeni i napadani, a sanitetsko osoblje ne smije biti zarobljeno kao i sama posada broda, imajući u vidu specifičnost pomorskog rata.

Sanitetski vazduhoplov podrazumijeva svako sredstvo sanitetskog transporta vazdušnim putem. Tu spadaju razni sanitetski avioni, helikopteri i sl. Oni ne smiju biti napadani, već se moraju poštovati za vrijeme leta na određenim visinama, ugovorenim časovima i na određenim pravcima letenja. Pored nacionalnih znakova moraju imati i znak za raspoznavanje saniteta na donjoj, gornjoj i pobočnim stranama. Oni ne smiju nadlijetati neprijateljske teritorije ili od neprijatelja okupirane teritorije, ali se može drugačije ugovoriti. U slučaju zahtjeva neprijateljske strane moraju sletjeti i posle kontrole nastaviti let. Ako se spuste na neprijateljsku teritoriju, ranjenici i posada postaju ratni zarobljenici, a ako se uz pristanak nadležnih vlasti iskrcaju na neutralnu teritoriju, onda ih nadležne vlasti zadržavaju da ne bi ponovo uzeli učešća u ratnim operacijama, a u slučaju da ne postoji poseban sporazum između neutralne države i strana u sukobu.

4. ZAKLJUČAK

Svrha sanitetskih zona i zona bzbjednosti jeste da se određene osjetljive kategorije lica stave van domašaja rata. U pitanju su lica koja zbog svog zdrvstvenog stanja ili godina života ne mogu da učestvuju u ratnim operacijama. Predviđene su Ženevskim konvnecijama i da bi bile međunarodno priznate moraju ispunjavati propisane uslove. Ove zone imaju prije svega za cilj da zaštite civilno stanovništvo od posljedica bombardovanja, međutim imajući u vidu dejstvo današnjih oružanih sredstava mogućnost stvaranja ovakih zona je veoma mala imajući u vidu da je teško kontrolisati uništilačke efekte savremenog oružja.

Međunarodno humanitarno pravo pruža zaštitu određenim sanitetskim objektima, odnosno sanitetskim ustanovama i jedinicama i sanitetskim transportima. Sanitetski objekti jesu objekti koji imaju sanitetski karakter i koje

štiti međunarodno humanitarno pravo. Sanitetske objektima pruža se puna zaštita još od Ženevske konvencije iz 1864. godine, Dok je sva dotadašnja zaštita potvrđena Ženevskom konvencijom o zaštiti žrtava rata iz 1949. godine, kao i Protokolom I iz 1977. godine.

U periodu posle usvajanja Ženevskih konvencija iz 1949. godine, svijet je doživio alarmantan broj oružanih sukoba koji su pogodili skoro svaki kontinent i veliki broj država. Ženevske konvencije i njihovi Dopunski protokoli iz 1977. godine obezbjedili su određene zaštite koje su predstavljale veliki korak naprijed. Međutim i pored toga došlo je brojnih povreda ovih ugovora, koje su imale za posljedicu samo patnje i smrt, a koje su mogle da budu izbjegnute da je međunarodno humanitarno pravo bolje poštovano.

Veliki napredak u razvoju ratne tehnike poslednjih decenija doveo je do fudamentalnih promjena u načinu ratovanja. Sredstva ratovanja su se brže razvijala nego pravni poredak. I pored impresivnog broja međunarodnih propisa koji u ovom pogledu uvode zabrane, njihovo nepoštovanje je stalno. Potrebno je i na unutrašnjem planu raditi na jačanju svijesti pripadnika oružanih snaga i diskriminisati sve ove nehumane postupke u oružanim sukobima koji su zabranjeni međunarodnim pravom. Takođe možemo se nadati da će i UN, kao glas međunarodne zajednice u budućnosti poklanjati više pažnje poštovanju međunarodnog humanitarnog prava i oduprijeti se svim izazovima sa kojima se susreće. Svaki napor u ovom pravcu vrijedan je truda jer cilj je opstanak ljudi u ratu i zaštita ljudskog dostojanstva.

LITERATURA

1. Atanacković, R., D. (1987). Krivično pravo-posebni deo. Beograd: Privredna štampa.
2. Avramov, S., Kreća, M. (2001). Međunarodno javno pravo. Beograd: Savremena administracija.
3. Gaser, H., P. (1999). Međunarodno humanitarno pravo – uvod. Sarajevo: Međunarodni komitet Crvenog krsta.
4. Jončić, V. (2003). Ratni zarobljenici – međuanrodnpravni status. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
5. Jončić, V. (2003). Treća ženevska konvencija – praktična primena i uticaji na protokole I i II. Beograd: Dosije.
6. Perazić, Đ., G. (1966).Međunarodno ratno pravo. Beograd: Kultura.
7. Vučinić, Z. (2006). Međunarodno ratno i humanitarno pravo. Beograd: Službeni glasnik.